

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ
ХАТТИИ ба номи РӯДАКӢ

СУҲАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 2. 2012

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад

Муассис: Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

С а р д а б и р

узви вобастаи АИ ҚТ Акбар Турсунов

М у о в и н и с а р д а б и р

узви пайвастаи АИ ҚТ Носирҷон Салимов

Д а б и р и м а с њ у л

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳ а й а т и т а х р и р и я: Ф. Зикриёев, М. Имомов, Қ. Искандаров, Ғ. Қодиров, М. Қосимова, О. Қосимов, Т. Мардонӣ, М. Мул ӯлоҳмадов, А. Набавӣ, Д. Обидов, М. Олимов, Д. Раҳимов, Ш. Раҳмонов, Ҳ. Раҷабов, С. Сабзаев, Д. Саймиддинов, В. Самад, А. Сатторзода, Ш. Сӯфиев, О. Хочамуродов, А. Ҳаким

Душанбе © Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, 2012

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2. 2012

Основан в 2010 г. Выходит два раза в год

Учредитель: Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия
имени Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ Акбар Турсунов
Заместитель главного редактора
академик АН РТ Носирджон Салимов

Ответственный редактор
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Редакционная коллегия: Ф. Зикриёев, М. Имомов, К. Искандаров, Г. Кодиров, М. Косимова, О. Косимов, Т. Мардони, М. Муллоахмадов, А. Набави, Д. Обидов, М. Олимов, Д. Рахимов, Ш. Рахмонов, Х. Раджабов, С. Сабзаев, Д. Саймиддинов, В. Самад, А. Сатторзода, Ш. Суфиев, А. Хаким, О. Ходжамуродов

Душанбе © Институт языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки АН РТ, 2012

Мухтаво

Пажӯҳиш

Акбари Турсон. Наврӯз - оинаи тамаддуни Аҷам....	1-20
Шамсиддин Муҳаммадиев. Диранге ба вижагиҳои бадеии шеъри Робиаи Балхӣ.....	21-28
Мардони Таджиддин. Бади' ат-Турк и его творчество.....	28-52
Шодимуҳаммад Сӯфиев.Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеъри сӯфия.....	55-
Мисбоҳиддини Нарзикул. Дарахти қалам ва дарёи фикри Амир Хусрав	53-
Охониёзов Абдурахмон. Ҷойгоҳи жанри ғазал дар ашъори Саййид Ҷаъфар.....	52-57
Настарани Иброҳимзода. Ҷойгоҳи Зарринқуб дар нақди адабии Эрон.....	58-64
Эмомов Асрориддин. Назаре ба омӯзиши забони арабӣ дар Тоҷикистон.....	64-75
Дилшод Раҳимов. Гурғулӣ – чехраи асотири.....	77-86
Қодирова С. А. Ибораҳои исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ.....	86-98
Аз навиштаҳои ҳамзабон	

Саъид Нафисӣ. Дастури луғатнависӣ.....	98-91
Абдулғафури Орзу. Тиланге бар «Бӯи Ҷӯи Мулиён».....	92-102
Абдулғани Барзинмеҳр. Рӯдакӣ нахустин ҳамриясари забони форсии тоҷикӣ.....	102-112
Аббосалии Иброҳимӣ. Таркибиҳои изофӣ ва васфӣ дар забони табарии қадим.....	112-118

Тақриз

Нурмуҳаммад Одинаев. Нигоҳи нав ба илми қадим.....	118- 126
--	----------

Сухан, к-он аз сари андеша н- ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашояд.

СУХАНШИНОСИ, №2 2012

Пажӯҳиш

АКБАРИ ТУРСОН

Наврӯз - оинаи тамаддуни Аҷам

Хонандае, ки нахустин бор китоби «Наврӯзнома»-и Умари Хайёмро ба даст мегирад, аз фаровонӣ ва зиёдии иттилооти вобаста ба ҳаводису вақоеъ, ки дар нигоҳи аввал робитаи мустақим бо мавзӯ («ҳақиқати Наврӯз») надорад, наметавонад дар ҳайрат намонад. Дар он тавзеҳи «сабабҳои пайдоиши Наврӯз» (ба гуфтаи ҳуди муаллиф, вай тамоми чизро, ки аз кутуби пешинӣ дарёфтааст ва аз донишмандон шунидааст, баён кардааст) бо ҳикмати вобаста ба шамшеру нигин, боз ва зар, тирӯ камон, номҳои аспҳо ва вижагии рухсори зебо, дар канори ҳам қарор доранд.

Сухан дар бораи ба хонандаи имрӯз ғайримаъмулӣ будани вижагии рисола, ки дар Аҷами* асрҳои миёна таълиф шудааст, дар миён нест. Одатан дар он хатти возеҳе байни воқеияти гузашта ва ривоёт дар бораи он мундариҷ намегардад, балки мушоҳидоти шахсӣ ва шаҳодати муаллиф дар канори ривоёт ва ҳатто афсонаҳои аз кутуби дигар ба сурати ғайриинтиқодӣ иқтибосшуда оварда мешавад. Масъала дар хусуси дарки ҳоси падидаест, ки таҳти номи содаи «Наврӯз» мармуз аст.

Наврӯз барои Ҳаким Умари Хайём ва ҳамзамонони ӯ фақат рӯйдоди тақвимию мавсимии ҳамасола такроршаванда набуд, ки

* Дар ин матн «Аҷам» ба ҳамон маъние ба қор меравад, ки Абулқосими Фирдавсӣ дар сатрҳои шоиронаи маъруфи «Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ» истифода кардааст. Ин на истилоҳи ҷуғрофӣ, балки фарҳангшиносӣ, ки на танҳо механизми таърихӣ мардумони эронӣ (Эрон+Тӯрон), балки тамоми минтақаи густариши фарҳанги онҳоро низ ифода менамояд.

замоне ба унвони оғози сол эълон шуд. Бад-ин хотир аст, ки Ҳакими бузург чехраи илмии Наврӯзо наққошӣ накард, балки тимсоли фарҳангшиносии онро эҷод намуд.

Бинобар ин, мо набояд аз Наврӯзи рангу воранги Хайём, ки мавзӯоти нучуму ахтарбинӣ, зебоишиносӣ ва устурашиносӣ, ахлоку кимиёгариро дар бар дорад, ҳайрон шавем. Қобили андеша аст, ки махлути содае набуда, балки ҳамоно рангу воранг аст. Аммо барои дарки голографияи ниҳонии он мавҷудияти дурбин ва ё заррабин кофӣ нест, балки дар навбати аввал фарҳангнамое зарур аст.

Манзур аз навиштаҳои зерин возеҳ кардани нигоҳҳои хоси тимсоли фарҳангшиносии Наврӯз аз дидгоҳи дониши муосир аст.

Наврӯз қадимитарин ҷашни соли нав дар рӯи замин аст.

Ҳадафи мо озурдан ва ё маломат кардани ҷашнҳои дигар нест, ки Наврӯз аз онҳо бо як силсила хусусиёти веҷаи худ, ки онро ба падидаи беназири ҷаҳонӣ табдил додааст, фарқ мекунад. Ҳамоно, нашоҷад инро ба унвони саноҳонии миллӣ қабул намуд, агар ҳангоми баёни вижаҳои ҷашни соли нави тамоми эронӣён вожаи «беназир»-ро истифода намоем. (Доҳили қавс муҳим аст ишора шавад, ки «беназир» ҳатмӣ нест, ки маънои «истисноӣ»-ро дошта бошад).

Аввалан, Наврӯз воқеан қадимитарин ҷашни сол дар рӯи замин аст. Нишонаҳои он дар умқи ҳазорсолаҳо нопадид гаштааст, зеро ин ҷашн аз сӯи Каюмарс – қаҳрамони ҳамосии мардумони Эронзамин дар аҳди бостон бунёнгузорӣ шудааст. Бад-ин хотир аст, ки ҳатто чунин ахтарони дурахшони самои илми ҷаҳоние мисли Абӯрайҳони Берунӣ (973-1048) ва Ҳаким Умари Хайём (1038-1115) ҳангоми шарҳи пайдоиши Наврӯз ба забони устураву ривоёт рӯ овардаанд.

Аз нуқтаи назари сирф илмӣ, пайдоиши Наврӯзо ман ба замони вуруди насли инсон ба марҳалаи навини сифатии рушди таърихӣ мансуб медонам – гузор аз шикору ҷамъоварии ҳайвонот ба хонагӣ кардани онҳо ва машғул будан ба корҳои кишоварзӣ, ки бо сокину муқимӣ шудани кӯчиҳои ореӣ ва азхудсозии заминҳои навин ҳамроҳ будааст.

Шоёни зикр аст, ки Наврӯз аз замони қадим дар гардишҳое аз маҷории таърих мавриди таҳдидҳои саҳт қарор гирифтааст. Дар саргузашти Наврӯзи Аҷам ва дифоъ аз худвижагии фарҳангӣ ва маънавии мардумони Эрону Тӯрон воқеан ду ҳодисаи сарнавиштсоз сабт гардидааст: нахуст фатҳи Хуросони бузург ба дасти юнониҳо ва баъдан таҷовузи аъроб.

Сарнавиштсоз будани ҳаводиси мазкур бад-ин маънист, ки дар муқоиса бо таҷовузҳои баъдии турку муғул ба ин сарзамин

Искандар ва Кутайба ҳарду дар канори иқдомоти дигар, вазоифи идеологияи ояндадорро дунболагирӣ мекарданд: табдили тафаккури суннати мардуми очиз ва мутеъ ба хостаҳо ва шеваи худ.

Наврӯз, бо вучуди таҷовузи юнониҳо ва мақдунӣ зинда монд. Тахти Ҷамшед, ки нишони қудрату тавони миллии Эрон буд, аз зербиноӣ худ nobуд карда шуд, аммо ҷашни Наврӯз ҳамчун рамзи нерӯи маънавии мардумӣ, ки мӯъҷизаи меъморӣ пойтахти Ҳахоманишиҳо сохта буд (33-330-558), боқӣ монд. Илова бар ин, арзишҳои фарҳанги маҳаллӣ, ки Наврӯзро ба вучуд оварда буд, аз марзҳои ҷуғрофиёӣ давлати суқутёфта берун рафт.

Тибқи иттилоӣ шоири донишманд Низомии Ганҷавӣ, ки далоили тамосҳои фарҳангии Юнону Эронро муддатҳо қабл аз оғози қарни масеҳӣ ёдовар мешавад, бахше аз нусаҳои хаттии Эрони Ҳахоманишӣ (558 – 330-33, матнҳои қадимӣ паҳлавӣ марбут ба суннати Авасто) барои тарҷума ба Юнон бурда шудаанд.

Марҳилаи оғози таҷовузи аъроб низ ҳамроҳ бо шикаст ва nobудии зербиноӣ ва зерсохтори Хуросони бузург будааст. Камтар аз лиҳози моддӣ ва бештар аз нигоҳи маънавӣ. Фарҳанги маҳаллиро ду аср лозим омад, то силсилаи ҳалқаи сунани хешро барқарор созад. Дар миёни ганҷинаҳои фарҳангии зиндамондаи мардуми усулан таслимшуда ва аммо аз лиҳози маънавӣ шикастнопазир, Наврӯзи Аҷам буд.

Воқеан, таолими исломӣ таъбири навини нишони оташро талқин кард: вайро бо дӯзаҳу шайтон рабт дод. Ин боис шуд, ки нақши мазоҳири он низ тағйир кунад: оташ аз поксозӣ ва дармонбахшӣ табдил ба василаи тарсу эъроб гардад. Ҳамчунин лозим шуд, ки аносири суннати «бутпарастӣ» марбут ба маросимҳои наврӯзӣ ба воқеияти навини рӯҳонӣ созгор карда шавад. Масалан, бо вучуди ин ки монанди собиқ болои суфра «ҳафтсин» гузошта шавад, анвои хӯроки «ҳафтшин»-ро гузоштанд ва ҷой барои Куръон низ ихтисос гардид.

Муҳим ин аст, ки навовариҳои ҷадид тағйири ҷиддӣ дар асл ва маънавиёти Наврӯз ворид накард. Наврӯз дар зиндагии ҳамаврӯза ва тафаккури маъмулӣ ҳамчун ҷашни эҳтироми хуршед – «оташи афлок» боқӣ монд.

Фарҳанги баргузидаи мардум, ба сурати кулл табиати ҳелиосентрикии худро ҳифз кард, ки моҳияти башардӯстонаи онро метавон ба ифодаи маҷозомези зайл баён намуд: «Хуршед ба ҳамагон яқсон нурафшонӣ мекунад». Идеия эҷоди монеаҳо барои фарҳанги Аҷам бегона буд ва то имрӯз низ бегона боқӣ мондааст. Худдории Исмоили Сомонӣ (874-907) аз эҳдоси девори баланди

чадиду қавии атрофи Бухоро амиқан самбулӣ аст. Суханони вай, ки гуфта буд: «То ман зиндаам, девори Бухоро ман бошам» на манмании шоҳ, на бонги хуни пурифтихори Сосониҳост, балки нидои фарҳангест, ки аз оғоз на барои фасл кардан, балки барои васл кардан ба миён омада буд!

Сониян, Наврӯз аз се ҷиҳат ҷашни ба тамои универсалӣ аст: асли табиӣ, пайдоиши қадимӣ ва фарҳанги умумӣ. Умумияти Наврӯз ба унвони як падидаи ситорашиносӣ назаррас аст: ин эътидоли шабу рӯз, ки аз сӯи тамои системҳои солшумории хуршедӣ мавриди таъйид қарор гирифтааст (аз ҷадвали Майя то қарни Ҷалолӣ, ки Умари Хайём тадвин намудааст).

Падидаи эътидоли шабу рӯз аз тарафи эронӣҳо кашф нашудааст (бори аввал онро Гипорих – ситорашиноси Юнон дар асри ду то мелоди Масех кашф намуда буд ва таҳқиқи илмии ин падида аз сӯи Собит ибни Курра – ситорашиноси араби асрҳои миёна сурат гирифтааст). Афзалият дар таъйини рӯзи баҳории эътидоли рӯзу шаб низ мансуб ба онҳо намебошад (Шумер ва Бобулистон (Вавилон) то замони онҳо ин қорро анҷом медоданд). Аммо эронӣён эътидоли шабу рӯзро рӯҳафзоӣ карданд ва дар ҷузви сунани миллии худ қарор доданд, ки дар ҷаҳорроҳаи Шарқу Ғарб ба вучуд омадааст.

Мусалламан, Наврӯз ҳамонанди ҷашнҳои дигари милли мунъақискунандаи сунани фарҳанги миллии созанда, меъёрҳои динӣ – маънавӣ ва идеалҳои таърихӣю фалсафии вай аст. Дар ин маврид Наврӯзро метавон ҳамчун ойинаи тамаддуни заминдорӣю кишоварзии мардумони Эронзамин талаққӣ қард. Вале, бо ин вучуд, наврӯз дар муқоиса бо дигар маросим ва ҷашнҳои миллии мухталиф мансуб ба наҷоди ҳосе нест ва дар ҷорҷӯби суннати хеш маҳдуд намешавад ва талош намекунад, ки ҳамчун миллати интиҳобшуда аз сӯи Худо нақш дошта бошад. Наврӯз тақя ба арзишҳои бегонаи қавмҳо ва миллиятҳои дигарро надорад.

Наврӯз ҳамзамон бо робитаи мустақиме, ки бо як қилсила ҳаводиси қайҳонии мундариҷ дар қитоби «Осорулбоқия»-и Абӯрайҳони Берунӣ (973-1048) дорад, ки гуфта: «Офариниши қайҳону замин, хуршеду аҷрому аҷсом, ба вучуд овардани ҳайвонот дар рӯи замин ва ғайра аз Наврӯз сарчашма мегирад», марбут ба пешомадҳои зерин аз ҷумлаи муборизаи некию бадӣ, пирӯзии Каюмарс бар дев ва ё нобудии Заҳҳок тавассути Кова низ мебошад. Аммо ҷашни Наврӯз ба ифтихори ин ҳаводиси қайҳонӣ ва ё ҳамосӣ бунёнгузорӣ нашудааст.

Наврӯз, ҷашни пирӯзӣ бар қасе ё рӯзи мотами милли ба муносибати шикасте аз ҳоқиме намебошад. Аз ҷумла, маросими рӯзи ситондани қассос нисбат ба шарру шарорат нест, ки замоне

дар гузашта аз сӯи касе ё чизе ба баргузоркунандаи Наврӯз расида бошад. (Масалан, дар рӯзҳои Наврӯз лӯхтакҳои инъикоскунандаи симои душмани воқеӣ ё ғайривоқеӣ аз пӯсту коҳ сохташударо мавриди фаҳшу таҳқир қарор намедиханд). Хулоса, ҷашни Наврӯз зидди касе ё чизе равона нашудааст.

Шоёни зикр аст, ки дар муқоиса бо маросимҳои дигар, махсусан онҳое ки ба гуфтаи Берунӣ аз дин сарчашма мегиранд, Наврӯзро рӯзҳои мотам муқаддам набудааст. Дар ҳақиқат, замоне эронӣ аз ҷумлаи форсҳои қисмати ғарби Эрон ва суғдиёни қисмати шарқи Эрон, маросимҳои рӯзи мотамро баргузор мекарданд, ки он марбут ба гуселондани соли гузашта буд ва зимнан дар ҷузъи сунани имрӯзӣ шомил нашудааст. Ба ҳар сурат, ин ойинҳо то имрӯз ҳифз нашуда ва ин амр тасодуфӣ нест.

Оғози муттаҳидкунандаи Наврӯз дини будпарастӣ ва ё фирқаи изотрик, наҷод ва ё қавм, ҷуғрофӣ ва ё хуну ҷинсият нест, балки фарҳанги воқеӣ, ки аз лаҳзаи ҷудоии фарзандони ҳазрати Одам алайҳиссалом даъват ба барқарории риштаҳои хонаводагӣ байни инсонҳо карданд.

Ҳамоно, ҷашни Наврӯз беш аз беш мунъақискунандаи фарҳанги эронӣ аст, чаро ки рӯзи зинда ва суннати зиндаро дар худ таҷассум менамояд. Илова бар ин, ҷашни мазкур равони пайваستاи наслҳо ва қарнҳост, ки ҷавҳари фалсафии таърихи миллалӣ эрониро таҷассум менамояд ва он ҳам ирсӣ мебошад. Ирсият, низ ба навбати худ омили аслии ташаккул ва эҷоди шароити ҳифзи худвижагии фарҳангӣ ва таърихии тамаддуни Аҷам аст. Мусалламан, табақабандии ин ё он падидаи фарҳангӣ чун тип ё тасодуфӣ қори осон нест. Аммо, илм посухи мушаххасро дар ихтиёри худ дорад: ҳам ин ва ҳам он бояд аз нигоҳи принципи тамомияти хронотипи маънавии фарҳанг арзёбӣ шавад. Дар ин робита мувоҳисоти перомуни арзишҳои таърихӣ фарҳангии ҳуҷҷати нодире, ки таҳти унвони *Cyrus cylinder* («Маншури Куруш») маъруф аст, арзиши фарҳангшиносӣ дорад.

Сухан дар бораи матнест, ки қоҳинҳои Бобулистон барои Куруши Кабир таҳия карданд ва рӯи кӯзаи гилӣ пас аз пирӯзии форсҳо бар Бобулистон навиштанд. Қоршиносон матни мазкурро нахустин намунаи мурочиати пирӯзшудагон бар нерӯи мағлуб дар таърихи тамаддуни муносиботи ҳуқуқи инсонӣ талаққӣ кардаанд. Мақарри Созмони Миллалӣ Муттаҳид матни «Маншури Куруш»-ро бархӯрдор аз аҳамияти ҳоси таърихӣ шумурда ва нусхаи онро дарёфт кард (нусхаи аслии дар музейи Британия маҳфуз аст).

Аммо, бархе аз бостоншиномони даврони қадими Аврупо ин иқдомро ҳамчун талош дар амри ба истилоҳ идеализатсияи Шоҳи Форс арзёбӣ намуданд. Ба ақидаи онҳо, қонунҳои эълонкардаи

Куруш усулан аз хусусиёти «таблиғотӣ» бархӯрдор аст ва худ вай ба ҳеҷ вачҳ ба Шоҳи одил монанд набуд ва дар бераҳмию зулм камтар аз Касарекс шинохта намешуд.

Бо ин вучуд, баҳс ва мунозираи таърихшиносон аз лиҳози назарӣ ғайритаърихӣ аст ва аз нуқтаи назари усулӣ баҳсталаб аст. Воқеан, онҳо така ба як натиҷагирии бидуни баҳси мушаххаси илмӣ мекунамд, ки бисёр сода аст: гӯё Шарқи бостонӣ умуман тасаввуре дар бораи ҳукуки инсонро надоштааст ва румихо нахустин кашфкунандаи усулии ҳукуки инсонҳо буданд, ки аз улум ва дониши юнониҳои қадим истифода мекарданд.

Ман коршиноси масоили таъриху ҳукук нестам ва ба ин хотир баҳсу мунозира намекунам. Танҳо ишора ба Ҳеродот – падари таърихшиносҳо хоҳам кард, ки ҳӯю хулқи мардуми бостонро беҳтар аз донишмандони имрӯзи риштаи таърихшиносӣ медонист. Вай дар бораи форсҳо навиштааст, ки онҳо «ҳаққи зиндагии ҳар нафар асиру бардари эҳтиром қоиланд».

Аз худ илова мекунам, ки баъдан дар аҳди оғози асрҳои миёна, навъпарастони Ачам ҳукуки инсон ба ҳаётро мансуб ба тамоми ҷондорон донистанд. Онон ба ҳамқабилагони худ таъкид мекарданд, ки мӯре агар қасдан ё тасодуф дар роҳи зерӣ по афтод, фаромӯш набояд кард, ки вай низ ҳақ ба зиндагиро дошт.

Он чӣ марбут ба баёни Протагор – файласуфи маъруфи Юнони қадим, ки инсонро ба «меъёри тамоми ашҳо» баробар кардааст (ва омӯзиши ҳукуки Руми қадим аз ин тезис сарчашма мегирад), метавон ёдовар шуд, ки чунин ҷаҳонбинӣ барои тафаккури Шарқи қадим низ бегона набуд. (Муодили тезиси Протагорро метавон дар фалсафаи Чини бостон низ мушоҳида кард).

Аммо, инчониб дар мавриди фавқ алоқаманди афзалияти мушобеҳ додан ба гузориши таърихшиносон нестам ва бештар таваҷҷӯҳ ба баҳши фарҳангшиносии мавзӯи мазкурро дорам. Агар бепироя баён кунам, пас дар маҷмӯъ роҷеъ ба фарҳанг наметавон аз гуфтору кирдори намоёндогони ҷудогонаи он ва ё ҳатто гурӯҳҳои иҷтимоӣ натиҷагирӣ кард. Ҳамон тавр, ки натоиҷи кӯтоҳмуддати назорати динамикии нуқоти ҷудогона ва ё бахшҳои муҷаззои фазои иҷтимоӣ, ғайри муваффақ аст. Зеро фарҳанг ҳамчун тамомияти таърихӣ, илова бар афзалиятҳои дигар аз рамзҳои усули генетикӣ ва ин варианти равоӣ бархӯрдор мебошад, ки дорои хусусиёти имманентӣ аст ва ташаккули симои онро медиҳад. Онҳо ниҳой ҳастанд ва ҳамчунин таърихи худро доранд, аммо таърих бидуни онҳо ба маънои аз байн рафтани шакли физикии онҳо намебошад ва вай ба андозаи баробар, марбут ба тамоми фарҳангҳои шинохта намешавад.

Агар аз нуқтаи назари илмӣ мушаххасан масъалаи адолати Куруш (465-486то милод) матраҳ гардад ва воқеан вай шоҳи одил ё ғайриодил будааст, дар навбати аввал лозим хоҳад буд, ки мафҳуми адолат мушаххас карда шавад. Аммо дар ин маврид равоншиносӣ ва ахлоқ ворида қазия хоҳанд шуд. Ва маълум хоҳад гардид, ки мавзӯи мавриди баррасӣ ва ҳатто оҳанги баҳсу мунозира вобаста ба таъйин ва муқаррароти мусбат ё манфии нозири хориҷӣ хоҳад буд. Ин аст, ки Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) гуфтааст: «Бадхулқ ҳамоқату ёва бинад, дӯст – хираду зебой...». Инсонгарои бузург Рӯдакӣ (858-944) нидо карда буд: «Чун сипарам беҳ миёни базм ба Наврӯз; Дар маҳи Баҳман битозу чони адӯ сӯз!».

Бинобар ин, ки баҳман моҳи қабл аз фарвардин аст, нури Наврӯз аз ин ҷабру зулми шояд ғайриодилона, бенуру тира нахоҳад шуд?! Аммо, кулли масъала инҷост, ки оё метавон бар мабной гуфтаҳои алоҳидаи ғавқ роҷеъ ба рамзу дитерминант (таъйинкунанда)-и фарҳанг дар маҷмӯъ қазоват кард? Оё дар ин сурат мо қурбонии илқои таъмин (талқини умумиятбахшӣ) нахоҳем шуд ва ба доми методология, ки мантиқи мадрасай моро таъкид менамояд, қарор нахоҳем гирифт?

Дар ин замина, идомаи назариясозӣ нахоҳам кард, балки ба усули амалии қадимӣ, ки Пушкин сурудааст, иктифо хоҳам намуд. («Хирадманди ришдор гуфт, пас аз ин ҳаракате нест ва дигарӣ сукут ихтиёр карду пеши аввалӣ ба ҳаракат даромад!»). Дар оғоз ишора ба як мавриди таърихӣ камшӯҳрат аз аҳди Сосониён (222, 24, 651) хоҳам кард. Дар он замон Наврӯз ҷашни расмӣ маҳсуб мешуд, яъне таҷлил аз он барои тамоми шаҳрвандони кишвар хатмӣ буд.

Дар сарчашмаи таърихӣ китобатшуда дар оғози қарни IX мутолиа менамоем: «Вақте Наврӯз ба рӯзи шанбе рост меомад, шоҳ дастур медод то ба сарвари ҷамоати яҳудиҳо на аз ҳазинаи худ, балки ҳамчун хироч аз мардум ҷаҳор ҳазор дирҳам бидиҳанд; ва иллати онро касе намедонист, ба ҷуз ин ки чун боҷи сарона пардохт ва иҷро мешуд».

Қоршиносон мавриди ғавқро бо китобҳои муқаддаси яҳудиҳо дар муқоиса қарор дода, натиҷаи зеринро ба даст оварданд, ки «Шоҳ дастури пардохти маблағи мазкурро содир мекард ва аммо пардохтро на аз ҳазинаи дороии худ, балки аз маҳалли дороии молиётӣ аҳолии кишвар анҷом медод». Шояд, метавон илова кард, ки ҳокими вақт, яъне эронӣ бумӣ ба бегонагон пул пардохт мекарданд.

Ин амри ғавқулода ба назар мерасад. Сухан натавонем дар мавриди эҳтироми эронӣ қадимӣ ба сунани динию

мушорикати онҳо дар маросимҳои ғайрисуннатии мардумони бегона дар миён аст. Илова бар ин, дар мавриди ғавқ бархӯрди бисёр эҳтиромона нисбат ба суннатест, ки муҳолиф бо сунани расмии миллати ҳоким мебошад.

Як лаҳзаи хотирмони ҳаёти илмӣ солҳои 1960 мелодӣ ёдам меояд, ки боре профессор Иосиф Брагинский (1905-1986) дар бинои Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ гуруҳи навбатии коромӯзони ҷавон, аспирантҳо ва докторантҳои Тоҷикистонро пазирай карда, бо чеҳраи моил ба лабханди айёронае гуфт: шумо шояд оғаҳӣ доред, ки яҳудиҳоро аз асорати бобулиён ниёкони қадимии шумо раҳой бахшидаанд, аммо шумо, шояд, аз як ҷузъиёти ҷолиби диққати ин ҳодисаи таърихӣ иттилоъ надошта бошед. Қобили тавачҷуҳ аст, ки раҳобахшандагон ба ғуломони собиқ кӯмак карданд то Маъбади Байтулмуқаддаси аз тарафи Бахтуннаسر харобшударо, ки самбули худшиносии наҷодию динии яҳудиҳост, барқарор созанд!

Аз худ илова мекунам, ки зубдагони давлати Ҳахоманишӣ маҳол аст, ки бидуни иҷозаи олитарин қохинҳои зардушт ин тасмими воқеан таърихиро қабул карда бошанд. Ва ин худ ба худ омили бузурги аҳамияти фарҳанги умумӣ мебошад, ки бадғумонии тасодуфӣ будани ҳар ду мавриди таърихи қадимаро рафъ менамояд. Чӣ гуна метавон ин мавриди таърихиро аз лиҳози назарӣ тафсир намуд?

Онҳо типологӣ ҳастанд ё ғайритипологӣ? Масъаларо метавон ба шакли беш аз беш густурдаи фарҳангшиносӣ матраҳ кард: Оё эҳтиром ба бегонагон дар маҷмӯъ ҳоси тафаккури маънавии аҳди қадим аст? Зеро дар он замон бегона на ҳамчун дигарӣ, балки ҳамчун душман шинохта мешуд.

Сипарӣ кардани машаққату ҳифз намудани асолати худ. Ҳар қадар ки аҳкоми маънавии Наврӯз дар фарҳанги суннатии мардумони эрониноҷод печида бошад, ҳамон кадр тавсифи умумии аркони маънавии ин фарҳангро дар тавҳиди андозагириҳои синхронӣ ва диахронӣ, баҳусус дар пайвастагӣ бо тамаддуни исломӣ, ки андешапардозони аз ҳад зиёд ғавқ ба истилоҳ «набарди тамаддунҳо» ҳоло бо ба ранги сиёҳи маръуб чилва медиҳанд, анҷом додан зарур аст. Осиёи Марказӣ ба ҳамон маънии фарҳангию таърихӣ истилоҳе, ки дар ЮНЕСКО пазируфта шудааст (он ғайр аз Осиёи Миёна шомилӣ сарзаминҳои Эрон, Афғонистон, Покистон, бахше аз Ҳиндустони ҳозира ва Туркистони Чин аст), яке аз қадимтарин марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад.

Сарзамини пурбаракати ин минтақа дар айёми гузашта гоҳе ба ҷаҳорроҳи бузурги тичорати ҷаҳонӣ ва гоҳе ба майдони озоди

набардҳои хунин табдил мешуд. Ин сарзамин бо хуни аҳолии таҳҷой ва меҳмонони бешумори нохондаи мутаҷовиз аз чаҳор тарафи дунё олудааст. Аммо, бо ин вучуд, пояи зербинои маънавиёти Осиёи Марказӣ аз ҳамон замонҳо ба маҳалли мулоқоти таърихӣ ва ҳамкориҳои фикрии мутақобили милал ва кишварҳо ва қораҳои мухталиф табдил ёфта буд. Шоёни зикр аст, ки ғавғою ҳамҳама ва набарду лашкаркашиҳо, табаддулотҳои дарборӣ ва шӯришҳои мардумӣ ғолибан дар осори таърихии замони қадим ва муосир садои охистаи «гуфтугӯи тамаддунҳо»-ро хафа кардааст.

Аммо, дар ҳақиқат паси абри ғализи дуду гарду хоки майдонҳои муборизаи хунин табодули фарҳангии байналмилалӣ идома дошт (мавридҳои мушоҳида шуда, ки асирони низомӣ ба китобҳо иваз мешуданд!). Дар асоси далелҳои дақиқи ҷамъоварӣ ва систембандӣ шуда аз сӯи таърихшиносони аҳди бостонӣ ва асрҳои миёнаи Осиёи Марказӣ махсусан дар асри гузашта ва ҷорӣ тасвири таъсирбахши ҳаёти пурғановати фарҳангӣ дар минтақа намоён мешавад. Дар воқеъ, бахши марказии Авруосиё, натавон ба маънои ҷуғрофиёии он, балки ба маънои фарҳангӣ ва таърихӣ дар чаҳорроҳаи Шарқу Ғарб қарор дошт. Ин ҷо маънавиёти Зардушт ва Ислом, Монию Масеҳият, Насронию Будпарастӣ ва дини яҳудӣ ҳамзистии мусолимотомез доштанд. Ҷазои маънавии Эрону Тӯрони бостон бо фарҳанги Юнони қадим, аз ҷумла ҳинду эронӣ ва юнону рум ғанӣ шуда буд. Омӯзиши фалсафаи Арасту ва Афлотун гӯё ба бадани дугоники худ ворид шуда бошад. Он ҷо Аврупоро натавон бо лашкаркашиҳои салибӣ ва ё номи сохтаю пардохтаи ба истилоҳ «бозии бузург» мешинохтанд.

Ҳамзамон, тавассути роҳи байниқораи Шохроҳи Абрешим, ки Чинро бо Аврупои Ғарбӣ аз тариқи Самарқанду Бухоро ва Марв пайванд дода буд, натавон қорвонҳои тичоратӣ, балки мубаллиғон дар рафтуомад буданд. Тоҷирон ҳамзамон бо пешниҳоди фурӯши матои ҳариру ашёи хунари дастии хунармандони ақвоми гуногунзабон, низ китобу дастнависҳоро арза мебоштанд, ки бисёрии онҳо баъдан дар кишварҳои дур аз ватани муаллиф тарҷумаю баргардон мешуд.

Фарҳанги ғарбӣ ва ислом низ нақши созандае дар тавсеаи фарҳанги классикӣ дар Аҷамро доштааст. Он натавон муҳтавои навини динӣ ва фалсафӣ ворид кард, балки шаклҳои ҷадид аз ҷумлаи алифбо ва системаи навини эҷоди ашъор, жанрҳои адабии навин ва формҳои ҷадиди ашъори ғиноӣ ва ҳамосаӣ ва ғайраро ворид намуд. Рӯдакӣ (858-941) аз шӯри шоирӣ ба вачд омадаю сурудааст:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,
Чи об чӯям аз чӯи хушки юнонӣ.

Абӯнастри Форобӣ (875-950), Абӯалӣ ибни Сино (980-1037), Абӯрайҳони Берунӣ (973-1048) ва дигар саромадони улуму фалсафаи аҳди эҳёи Эрону Тӯрон чунин намешумурданд, чаро ки рӯхияи арабию исломӣ, фазои ҷаҳонбинии суннати онҳоро натанҳо тавассути ҳуди ҷаҳонбинии исломӣ, балки ба кӯмаки тафаккури назариявии ғайриисломӣ васеъ кард.

Ислом дар асл муҳолифи бутпарастист. Аммо, парадокси ба худ хосси таърихӣ ин ҷост, ки ташаккули қонунии шакли мазкур таҳти таъсири фарҳанги фалсафии будпарастонаи Юнон сурат гирифтааст! Дертар, ҳамоно муборизаи идеологии пуршиддати ба истилоҳ «Фалсафаи бегона» боис шуд, ки ҳомаи интиқоди исломшиносони пешрав тез шуда ва ба навбаи худ ба таҳкими усули саҳеҳи ҷаҳонбинии исломӣ мусоидат кунад.

Дар китобхонаи машҳури «Савонулҳикмат»-и дарбори Сомониён дар Бухоро, ки Абӯалӣ Синоӣ ҷавон низ он ҷо бо китобҳои дастнавис ошно мешуд, ҳамчунин баргардони арабии рисолаҳои назарияи фалсафӣ, ситорашиносӣ ва тиббии паҳлавии қадима, Юнону Шому Ҳинд вуҷуд доштанд. Ва миёни ононе, ки баргардон, тафсир ва нусхабардории ин матнҳоро анҷом медоданд, зодагони Осиёи Марказӣ (Бухоро, Самарқанд, Марв, Балх) зиёд буданд. Инҳо буданд, ки дар радифи суриёниҳою масеҳиҳои Байнаннаҳрайн дар минтақаи шуюъи ислом фазои мусоиди маънавию фикрӣ эҷод намуда ва бад-ин васила зербинои тамаддуни ҷадидро гузоштанд.

Хусусияти маънавии тамаддуни тоза ташкилёфта, ки фарҳанги Наврӯзро низ табиатан дар худ шомил карда буд, қобили таҳаммулпазирии он буд. Вай муносибати беғаразона ва қобили таҳаммул нисбат ба падидаи навини ношинос ва бегонаро парвариш дода буд. Сарчашмаи маънавии он аз ҳадиси машҳури паёмбари ислом ҳазрати Муҳаммади мустафо (с) (570-632) маншаъ мегирад, ки фармудаанд: «Барои касби донишу ҳунар рафтан то Чин равост». Яъне, ба тасаввури он расидан то ба нуқтаи охири замин!

Суннати қадимаи эҳтироми хираду дониш таъсири мусбат ба кишри маҳаллии таҳсилкардаи фарҳанги арабӣ ва исломӣ аз худ гузошт. Фирдавсӣ (934-1030) онро табдил ба русуми адабӣ намуд ва «Шоҳнома»-ро бо сурудаи шоиронаи тавсифи хирад, ки қобили дарки ҳамагон буда ва тамоми фарзандони ҳазрати Одам (а) –ро ба ҳам наздик карда ва умед аст, ки банни одамиро аз таҳдидоти фарогири ҷаҳонии дар ҳоли тавсеа эмин ниғаҳ медорад.

Ин аст, ки дар муҳити онвақтаи маънавӣ ва ахлоқии эронӣғи ғарбӣ (форсҳо) ва эронӣғи шарқӣ (точикон) душмании сахту танаффур нисбат ба умуман аъробу махсусан ба ислом вучуд надошт. Ин дар ҳоле, ки аъроб ҳамчун фотех ва истилогар ба хоки эронӣғи ворид шуданд ва дар оғоз, дини ислом бо истифода аз фишору зӯр таҳмил мешуд. Зимнан, таҳмили иҷбории ислом ғолибан тавъам бо нобудии арзишҳои фарҳангии мардумони таслимшуда будааст. Вақте ки дар майдони таърихи Аҷам ду нерӯи рӯҳонии маънавии муҳолиф дар рӯ ба рӯи якдигар қарор гирифт ва ислом ҳамчун илми идеологии тавсеаталабии низомӣ ва сиёсии аъроб ва Зардушт ҳамчун фарҳанги қадимаи кишоварзӣ муаррифӣ аз худ мекарданд, натиҷаи набардро намешуд аз қабл муайян кард. Агарчи, рақиби хориҷӣ аз бартарии ошкор бархӯрдор буд. Вале тарафҳо дар амалиёти худ махсус буданд.

Аввалан, ислом дар он замон дини қабилай махсус мешуд ва суннати теологии рушдёфта надошту аз фалсафаи сиёсии системабандӣ шуда бархӯрдор набуд (ҳолати муҳими мазкур, баъдан дар нахустин бархӯрди таърихии байни ислом ва масеҳият худро ба таври бориш нишон дод). Аммо бо ин вучуд, ислом аз зарфияти яккахудии қавии то ба ҳол мавриди истифодаи қомил қарор нагирифтаре дошт, ки бояд ҳолишини қандхудии кӯҳна ва қадимӣ мешуд.

Сониян, фарҳанги қомеаи зардуштии паҳлавизабон аз қадимулайём мансуб ба аъёну ашроф ва қохинҳои дарборӣ буд. Шояд ба ҳамин далел буд, ки вай ҳамчунин аз қобилияти мутақобил шудан низ бархӯрдор буд.

Ғуфтуғи тӯлонӣ, вале самарабахши Арабу Аҷами асрҳои VIII-IX бо созиши бузурги маънавию таърихӣ ба поён расид: Аҷам исломӣ ва Ислом аҷамӣ шуд! Дар натиҷа, пайванди аз ҳар лиҳоз муфиди исломият ва эроният ба вучуд омад.

Дар пайи омезиши таолими исломӣ ва маънавиёти Аҷам, меваи пуларзиши таърихӣ ва дорои қобилияти ҳаётӣ будан ба вучуд омад, ки аз фарҳанги гуманистии қадид бархӯрдор буд ва дар оянда табдил ба яке аз бузургтарин тамаддунҳои қаҳон қардид ва дар ҳақиқат номи исломо ба худ қасб намуд.

Вале, ин тамаддуно ҳамчун тамаддуни исломӣ ном бурда, мо набояд фаромӯш қунем, ки он танҳо аз сӯи пайравони ислом эҷод нақардидааст. Миёни созандағони фарҳанги умумӣ онҳое низ буданд, ки дар Қуръон ҳамчун ғайримуслимин номбар шудаанд: «ва яҳудиён ва собеин ва масеҳиён ва зардуштииён ва мушрикони» (дар асоси баробархуқӣ метавон бутпарастонро низ аз ин шумор донист).

Дар маҷмӯъ ислом ҷазои созандаро ба вучуд овард. Шоёни зикр аст, ки «озодии баён»-и исломӣ муҳолифи баҳсу мунозираҳои озод набуд ва зимнан бо вучуди баъзе аз таъкидоти коршиносон, мавзӯи баҳсу мунозираҳои интиқодӣ маҳдуд намешуд. Таърихшиносон ва назарияпардозони асрҳои миёна дар робита бо вижагиҳои тавсеаи улум ва ҷазои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ҳамчунин фалсафаи мулоҳизакоронаи замони худ сухан гуфта ва таваҷҷӯҳи худро ба ин мавзӯ чалб намудаанд, ки дар Машриқзамин, дар муқоиса бо мамолики Ғарб, ду хусусияти муҳими қонунии дин: қалисоҳои масеҳӣ – ниғаҳдорону муфассирони навиштаҷоти қудсӣ ва низоми инквизитсия (шиканҷагарӣ), ки вазифаи пойдорӣ ва ҳифзи иҷбории «ҳақоқиқ оӣ»-и ҷаҳонбинии динии ҳокимро ба ўҳда дошт, усулан вучуд надоштааст.

Ин аст, ки тозиши ҷасурона ва усулии Закариёи Розӣ зидди китобҳои муқаддас ва дин умуман аз муҷозот эмин монд. Бо назардошти лаҳни ҳашмигонаи интиқодҳои Носири Хисрав (998-1058) аз Закариёи Розӣ, дуҷумъ ба худ иҷоза меод, ки соири алфози мулҳидонаро баён кунад. То чӣ расад ба ин, ки дар бораи ба истилоҳ «гунаҳкорӣ»-ҳои илмии Абӯалӣ ибни Сино, ки баъдан мавриди воқуниши шадидаи манфӣ аз сӯи муташарреъи бузург Муҳаммади Ғазолӣ (1058-1111) қарор гирифт, сухане гуфта бошам.

Ва аммо, Абӯрайҳони Берунӣ муборизаи далерона ва қобили тамчиду эҳтироми зидди хурофоту афкори ботил, яктарафии кӯтоҳназарона ва анвои мухталифи таассуб, чӣ фарҳанги наҷодӣ ва ё маншаъгирифта аз динро роҳандозӣ карда буд. Асари машҳури доиратулмаорифии вай таҳти унвони «Фӣ таҳқиқ мол-ал-Ҳинд» (машҳур ба номи «Ҳинд») то имрӯз низ ҳамчун намунаи тавсифи интиқодии муқоисавии назариёти фалсафӣ, эътиқодоти динӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, сунану маросими мардумии соири кишварҳо ва қораҳо боқӣ монда, ки бо беғаразӣ ва назокати сиёсии худ фарқ мекунад.

Берунӣ ситораи дурахшони афкори илмии замони худ буд, ки дар ҷараёни гуфтугӯи баробарии ҳуқуқи ҳамаҷонибаи тамаддунҳои Шарқу Ғарб нашъу нумӯ карда буд. Он дар ташаккули рӯҳи ойкуменистии фарҳанги исломӣ нақши бузургеро бозидааст. Ин дар навбати аввал марбут ба улуми табиатшиносӣ аст. Дуруст аст, ки табиатшиносӣ, ки ба сифати яке аз аҷзҳои сохтори идеологии ислом ба низоми ҷаҳонфаҳмии исломӣ ҳамгиро гардида буд ва аз сӯи дигар, аз рӯи мақоми маърифатиаш бо соири анвои дониш баробар гардида буд, зоҳиран симои ҳоси худро аз даст дод. Аммо чиҳати мусбати он низ аён аст: ҳамкориҳои судманди бо доираи васеи улуми «ғайридақиқ» – илоҳиёт, улуми

ичтимоӣ ва гуманитарӣ дар чаҳорчӯби дурнамои умумии исломӣ барои табиатшиносӣ имкон дод то нерӯҳои маърифатӣ ва башаргароии худро бештар аён созад.

Илм боз як гени таърихро ба ҷисми фарҳанги исломии дар холи ташаккул интиқол дод, ки барномарезии тамоюл ба гуфтугӯи созанда бо соири фарҳангҳоро анҷом меод. Ин тамоюл омодагии дохилии бардошти дастовардҳои фарҳанги хориҷӣ ва аммо қаблан тавассути меъёрҳо ва идеалҳои фарҳангии иҷтимоии шахсии худ бехташударо дошт. Юнониҳои қадим ин хусусияти фарҳанги эрониро ҳанӯз дар замони худ дарк карда буданд ва махсусан Ҳеродот – таърихшиноси Юнони қадим, таъкид бар ин нукта кардааст. Барои зубдагони барҷастаи илму фарҳанги дар чунин муҳити фарҳангии фарогир бузургшуда мавзӯи фарҳанги худмонӣ ё миллатгарой бегона буд.

Мусалламан, фарзандони бузурги Варазруд ва Хуросон инсонҳои бенаслу наҷод набуданд. Онон бо дарки мансубияту ихлос ба сунани фарҳангу наҷоди сарзамини зодгоҳи худ чунин мешумурданд, ки вориси рӯхонӣ ва маънавии тамаддунҳои Осиёи Ғарбӣ, Марказ ва Ҷануб ҳастанд ва ҳамчунин вориси тамаддуни хошияи баҳри Миёназамин низ мебошанд ва осори аз худ гузоштаи онон ҳиссаест дар ҳазинаи ҷаҳонии ҳақиқат, некӣ ва зебӣ. Ва аммо фарогирифтагони шӯру ҳаяҷони тавҳиди умумӣ (асли ҷаҳонбинии яккаҳудоии мутлақи исломӣ), созандагони фарҳанги исломии Аҷам инсонҳоро даъват ба гӯшанишинӣ бо Худо карда ва бад-ин васила бо эҷоди пули осмонӣ пайвастан натавонанд бо соири фарзандони ҳазрати Иброҳим (а), балки бо тамоми инсонҳои аҳли имону эътиқодно менамуданд. Беҳуда нест, ки идеяи **одамийат** дар муҳити фарҳангӣ ва таърихии Аҷам ба вуҷуд омадааст. Ва аммо тоҷикон тайи ҳазораи ахир ғавқулода саҳтҳои шадидаи таърихро паси сар карданд, ки бояд беш аз беш сангиндилу бераҳм мешуданд. Ҳақиқат ин аст, ки ниёкони мо дар муқоиса бо баъзе мардумони дигари қадимии Машриқзамин, ки нақши амиқ дар таърихи инсоният гузошта ва аммо забони модарии худро аз даст дода ва дар ниҳоят аз худвиҷагии фарҳангӣ ва наҷодӣ маҳрум шуданд (мисриҳо, бобулиҳо ва ғ.с.) дар муборизаи қувваҳои нобаробар, барои зинда мондан тобоварданд. Аммо, баҳои ин зинда мондан барои онон бисёр саҳту вазнин буд.

Ин идомаи раванди садҳо солина (ва имрӯза)-и турксозии тоҷикон, фишори бераҳмона ва кӯчондани баҳше аз мардуми тоҷик аз сарзаминҳои бумии онҳо (аз шаҳрҳою даштҳо) ба манотиқи дури кӯҳистонӣ ва дараю теппаҳо, ки боиси ҷудоии

инсонҳо ва миллати воҳид мешавад ва баъдан бегонагии маънавӣ ва фарҳангӣ ба вучуд меорад ва ғайра.

Хулоса, аз даст додани бахшҳои бузурги хотирмони гузаштаи таърихи миллати мо, ки мунҷар ба тағйири шакли қобили мулоҳизаи худшиносии суннатӣ мегардад. Намунаи равшани ахири он инъикоси кӯҳистонҳо дар нишони миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Ҳарчанд, ки тоҷикон дар таърихи гузашта ҳамчун миллати қадимаи шаҳрншин ва созанда муаррифӣ шудаанд! Мусалламан, дар худвижагии миллати тоҷик, ки ҳазор сол зери юғи низомӣ ва сиёсии бегонагон ва истилогарони бегоназабон қарор дошт, захмҳои зиёди дақиқи таърихӣ, ки дар забони муоширати имрӯз, семантика ва истилоҳоти забони тоҷикӣ мавҷуд аст ва ҳамчунин дар зарбулмасал ва ғӯишҳои имрӯз ҳифз гардидааро метавон мушоҳида кард.

Вале, фарҳанги классикии ноби мардумони эронинажод дар робита бо масъалаи мазкур низ дар сатҳи болою баланде қарор доштааст. Шоирон вожаи «турк»-ро, ки муодили калимаи «ғоратгар» аст (дар забони тоҷикӣ ҳамчунин вожаи муродифи «яғмогар» вораства аз унвони қабилҳои туркии Яғмо низ вучуд дорад), ба мафҳуми «зебо» тағйир доданд ва дар ашъори классикии форсу тоҷик вожаи «турк» маънои «зебой»-ро ба худ гирифт ва бад-ин васила ба маҳзари вачду суҷуд табдил гардид. Афкори бадеии ғанишуда бо навъпарастӣ (гуманизм)-и ҷадид киёфаи ғоратгари сари роҳи калонро табдил ба тимсоли дузди қалбҳои пуршӯр аз ишқу муҳаббат кард! Албатта, ин маънои метаморфозиро метавон ба унвони навъе аз ҳаваси шоирона талаққӣ кард. Аммо дар тасаввури фалсафии ман тавзеҳи фарҳангшиносии дигаре нақш баста: чунин ба назар мерасад, ки дар ин метаморфоза ба монанди ойна яке аз моделҳои фавқулода амиқи фарҳанги тоҷикон мунъакис гардидааст.

Кашфиёти маънавии мардумони эронинажод дар гузаштаи дур (дар маҷрои умумии устурашиносӣ ва суннати бузурги Авесто) ва асрҳои миёна (дар ашъору ҳунари, баъдан дар фалсафаю таолими динӣ) ба иҷрои идеяи ваҳдати инсонӣ кайҳон равона шуда буд.

Аммо, дар зиндагии воқеии рӯизаминӣ, чунин усули ба истилоҳ интизоии танзими муносиботи байни инсонҳо маъмулан қобили истифода нест. Инсоне, ки бо чунин ҷаҳонбинии ахлоқӣ парвариш ёфта ва зиндагӣ мекунад, дер ё зуд бо масъалаи интихоби «чӣ бояд кард?» рӯ ба рӯ мешавад. Чӣ бояд кард, агар тарафи дигар аз лиҳози ахлоқӣ омодаи додани посухи мусбат дар муносиботи дӯстона ба инсон набошад? Бо ин вучуд, агарчӣ усули ахлоқии мо бисёр нозук аст, дар маҷмӯъ бахти тоҷикон омад кард.

Мо тавонистем, натанҳо худвижагии хешро ҳифз намоем, балки озмоишоти ахлоқӣ ва маънавии чиддии замонро паси сар намоем. Тоҷикон тайи солҳои саҳти ранҷу азоби таърихӣ худ иҷоза надоданд, ки дар қалбҳои донии кинаю адоват нисбат ба соири ақвом, ки бадбахтии фаровонеро бар сари ин мардум оварданд, кошта шавад. Бад-ин васила, онҳо садоқати худ ба сароғози ахлоқӣ ва маънавии фарҳанги хеш, ки бо суннати маънавий ва динии чандин қарни мутамоддӣ равшаноефта ва таҳкимгардидаро собит намуданд.

Наврӯз, оғози ғайриодии ҳаллоку созандаи инсон аст. Фарҳангшиносон маъмулан Наврӯзро дар ҷорҷӯби модели қайҳонии табиати мирандаю эҳёшаванда таъбир мекунанд, ки дар Юнони қадим ба унвони «Кеши Адонис» шӯҳрат дошт. Агарчи Наврӯз низ асли чандхудоиро дорад, аммо дар асоси маънавиёти яккахудӣ фарҳанги рангу воранги он бо ҷилои навин дурахшид ва аз ҷорҷӯби танги бутпарастонаи «Кеши Адонис» берун част.

Қабл аз ҳама шӯи зикр аст, ки заминро осмон дар афкори эронӣ қадим ҳамчун ду ҷисми зиндаи мутаваҷҷеҳ ба якдигар доништа мешуд: замин ба қиёфаи модар ва осмон ба симои падар (ин мавзӯ дар марсияи Рӯдакӣ ба таври возеҳ бозтоб ёфта, ки ба дӯсташ Муродӣ бахшида шудааст): «Ҷони ғиромӣ ба падар боздод, Колбади тира ба модар супурд». Рӯдакӣ дар ҷои дигар сурудааст, ки «Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб». Яъне, агар замин дар баҳорон дубора шукуфт, пас қабл аз он дар ҳоби зимистонӣ фуру рафта буд, ёсуман зинда буд. Ин назарро дигар паҳлӯҳои ин тимсол низ нишон медиҳанд, ки Рӯдакӣ афзудааст:

Якчанд рӯзгор ҷаҳон дардманд буд,

Беҳ шуд, ки ёфт бӯи суман бодро табиб.

Махсусан, дар қолаби фарҳангшиносӣ лозим ба таъкид аст, ки дар фарҳанги эронӣ ва тоҷикӣ кеш ё парастии марг ҳеҷ вақт роиҷ набудааст. Аммо парастии ғавтидагон (суннати рафтан ба қабристонҳо ва бад-ин васила шод намудани арвоҳи мурдагон дар нахустин соатҳои ҳулули Наврӯз) бо он як чиз нест.

Усулан, аз сароғоз барои вай идеяҳои охируззамон монанди ғоҷаи оянда дар Армагеддон бегона будааст. Бинобар ин, таблиғоти низомии соири кишварҳо, ки Ҷумҳурии Ислонии Эронро меҳани Наврӯз, дар симои шайтони мусаллаҳ ба бомбаи ҳастай инъикос карда ва ин шайтон дар талоши ҳамлаи худкушона ба ҳамсояҳо аст (зимнан қобили зикр аст, ки ҳамакнун аз анбори пур аз ҷунин аслиҳа бархӯрдор аст), мусалламан ба ҳадаф намерасад: *C'est plus (pire) qu'un crime c'est une faute!* Аммо, иштибоҳ (ва хеле ҷиддӣ!) дар ғайрибашарӣ қардани қиёфаи

душман аст, ки ғолибан ғайривоқеъ ва на воқеъ сураат мегирад, вале бадхоҳона ба манфиати худ дар ҷихати тарокумсозии муғризонаи ташаннучоти байналмилалӣ истифода мешавад. Ҳамчунин як ҳолати усулии дигаре низ вучуд дорад, ки вартаи фарҳангии байни даъвогар ва муттаҳамро сояандозӣ мекунад. Мардум ва кишваре, ки муттаҳам ба ифротгароии байналмилалӣ шуда ва аз шеваи мардумгурезӣ зидди он истифода мешавад, энергияи маънавии худро аз ҳисоби манбаъҳое пур мекунад, ки инҷониб онро тавозуни фалсафӣ медонам.

Ҳаким Умари Хайём дар рисолаи «Наврӯзнома»-и худ, ки қаблан ёдовар шудем, навиштааст: «Ин ҷаҳон танҳо ба андозаи тавозун барқарор аст ва дар сояи он пешрафт мекунад». Таолими тасаввуф ин эътиқод ё ақидаи кайҳониро ба унвони меъёри ахлоқии ҳамагон медонад: «Андоза ниғаҳ дор, ки андоза некӯст – дар аъмол, тафаккур, эҳсосот ва ҳатто эътиқодоти динӣ».

Қобили зикр аст, ки ҷашни Наврӯз тибқи илми фарҳангшиносии муосир шиддат ёфтани беназмӣ ва харчу марҷ ба шакли карнавал нест, балки дар мавриди фавқ марзи дақиқи рӯҳонӣ ва маънавӣ байни Шарқу Ғарб дида мешавад.

Масъала ин аст, ки Наврӯз ҷашни шодмонии мардумӣ аст ва усулан наметавонад ба карнавали навъи ғарбӣ табдил гардад. Махсусан, ба шакли саргармии дастҷамъӣ, ки дар чорҷӯби фарҳанги шӯҳию масҳараи Аврупои асрҳои миёна ба вучуд омадааст ва метавон гуфт, ки демократияи карнавал, ки гӯё барои ҳама ширкаткунандагон он озодии комил ва ҳатто озодии риоя накардани қонунҳо ва муқаррароти иҷтимоиро додааст, бо меъёр ва идеали фарҳанги суннати Наврӯз муғойират дорад.

Ин ҷо масъалаи аслии фарҳангшиносӣ матраҳ аст, ки чаро ҳамоно эътидоли рабей (бахорӣ) ҳамчун оғози соли нав пазируфта шудааст? (Шоёни зикр аст, ки эронӣ ба ғарбӣ (форсҳо) дар гузашта соли навро аз таърихи эътидоли шабу рӯзи тирамоҳӣ оғоз менамуданд ва фақат баъдан шакли эронии шарқиро қабул намуданд. Албатта, ин мавзӯ мӯҳтавои масъаларо тағйир намедихад). Ҳарчанд, ки сирф аз нуқтаи назари илми ахтаршиносӣ оғози сол аз таърихи инқилоби сайфӣ (тобистон) муносиб аст. Ба ҳамон наҳвае, ки юнониҳои қадим анҷом медоданд. Оё иллати падидаи мазкур тафовути фарҳанги умумии тафаккури оқилона ва саҳеҳи эронӣ ва юнониҳо нест? Омпидакел, мутафаккири Юнони қадим, ихтилофи байни нерӯҳои кайҳонии ҷозоба ва дур карданро эълон дошта ва аввалиро нерӯи ба истилоҳ дӯстӣ (некӣ) ва баъдиро ба истилоҳ нерӯи душманӣ (бадӣ) унвон карда буд. Аммо, хиради эронӣ нерӯи муҳаррики маънавии илҳомовари кайҳонро танҳо «дӯстӣ» (некӣ) мешуморад. Ҳаким Умари Хайём

дар «Наврӯзнама»-и худ ба хуршед ва яке аз моҳҳои солшумории шамсии Эрони қадим, ки ҳар ду номи «меҳр»-ро доштанд, ишора намуда ва махсусан таъкид мекунад, ки эронӣён ин бахш аз солро «моҳи дӯстии байни инсонҳо» медонанд ва зимнан илова мекунад, ки «хуршед дар ин моҳ дар бурҷи мизон қарор дорад». Ин ҳамон масъалаи фалсафии мизону тавозун аст.

Лозим ба тазаккур аст, ки «меҳр» ба маънои дӯстӣ дар муқоиса бо «ишқ» баъдан тавсеа ёфта дар таъолими аҳли тасаввуф мақсади инҳилоли субъект дар объектро надошт. Баръакс, «меҳр»-и заминӣ фаъолияти ваҳдати сегонаро ташвиқ мекард: муҳит, ҷомеа ва ҳаёти фардӣ.

Дӯстии ҳамагон, заҳмати созандаи муштарак ба мақсади ободӣ дар ҳама ҷо ва имкони аз ҳуди инсон шурӯъ карда то кайҳонро дар назар дошт.

Ҳаким Фирдавсӣ дар тасдиқи идеали мазкур аз тариқи иродаи сиёсии Ҷамшед ҳатто девҳоро ба анҷоми кор водор карда буд:

Бифармуд девони нопокро
Бо об андар омехтан хокро.
Ҳар он-ч аз гил омад чу бишнохтанд,
Сабук хиштро колбад сохтанд.
Ба сангу ба гач дев девор кард,
Нахуст аз бараш ҳандасӣ кор кард.

Аз нуктаи назари фалсафӣ бихоҳем, ки ашъори истиории Фирдавсро умумият дода бошем, пас метавон гуфт, ки дар ҳуди навъи бостонии фарҳанги Наврӯз кеши созандагӣ нухуфтааст. Наврӯз на танҳо рӯзи офариниши ҷаҳон аз сӯи Худо, балки оғози фаъолияти созандаи инсон дар рӯи замин аст.

Лозим аст, ки «шодмониҳои поянда»-и Наврӯз ҳифз гардад. Инак, ба хушнудии умумии тамоми миллату кишварҳо, ки Наврӯзро ҷашни миллӣ медонанд, ба қарори Маҷмаи Умумии Созмони Миллали Муттаҳид ин ҷашни дерин ва аммо кӯҳна нашудани соли нав мақоми байналмилалиро барои худ касб намуд, зарур аст, ки бор дигар ба фарҳанги умумӣ ва хусусиёти вижаи Наврӯз, ин бор аз нигоҳи идеалҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки Созмони Миллали Муттаҳид инъикоскунандаи ормонҳои он аст, диди тозае сурат бигирад.

Навъпарастони Хуросони бузург кулли фарзандони ҳазрати Одам (а)-ро ҷузъе аз ҷисми воҳиди кайҳонӣ мешумурданд ва мегуфтанд, ки «Банӣ одам аъзои як пайкаранду чун узверо ба дард оварад рӯзгор, дигар узвҳоро намонад қарор» ва бад-ин васила таъкид мекунанд, ки

Ту, к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд номат ниҳанд одамӣ.

Ин навъпарастии олій, вижагии на танҳо асрҳои миёна, балки хоси замони мо низ ҳаст! Он бо ормонҳои Созмони Милали Муттаҳид, ки дар тасбити арзишҳои умумии инсонӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ, махсусан ба ҳангоми ҳаллу фасли масоили сарнавиштсози ҷангу сулҳ, ҳатто дар баъзе мавридҳо бе натиҷа, муборизаро ба роҳ мондаю ҷамоҳангу ҷамсоз мебошад.

Ба навиштаи Абӯрайҳони Берунӣ, орёиҳои қадим Наврӯзро «рӯзи умед» медонистанд. Ин симои рамзӣ саршори мазмуни хоси фарҳангшиносӣ мебошад. Модели ғавқулодаи фарҳанги Наврӯз, на танҳо моҳияти аркони маънавии гузашта ва имрӯз, балки неруи муҳаррики орзую омоли ояндагон аст. Ба ду унсури муҳими ин ҷашн месазад таваҷҷӯҳ кард, ки вориди қаринаи дурнамои олами ҷаҳонишавандаи муосир шуда, маънӣ ва оҳанги тозаеро касб менамоянд.

Тибқи эътиқодоти суннатӣ, осмон дар рӯзҳои Наврӯз махсусан хусни тамоюл ба заминро дорад. Аммо ғариштагони аз осмонҳо ғурудоянда ба хонаҳое, ки назоғаткорӣ нашуда ва ё сулҳу ризоият дар онҳо нест, ворид намешаванд. Агар мо ҳудуди хонаро то ҳадди олами ҳокӣ густариш диҳем, дар расми назоғаткории манзил пеш аз ҷашн метавон пешинаи аҳкоми имрӯзаи ҳифзи муҳити зистро бозтоб кард, ки тақозои манъи олудагии муҳити зистро дорад. Илова бар ин, дар ростии андарзҳои маънавии фарҳанги Наврӯз (парастии покизагии ахлоқӣ, махсусан тарбияти эҳсосоти илҳомомези таҳаммул накардани дурӯғу риёкорӣ, ки воқеан, ҳамон Ҳеродот бо вачд ба юнониёни қадим ҳабар додааст) метавон мафҳуми экологияро таъмиқ бахшид ва дар ин мабно на танҳо мавзӯи ҷилавгирӣ аз олудагии муҳити табиӣ, балки муҳити маънавиро низ матраҳ кард.

Бад-ин васила мавзӯи экология тавсеа пайдо хоҳад кард ва дар канори ҳифзи муҳити зист, лозим хоҳад буд, ки масъалаи ҳифзи фарҳанг аз харобию олудагӣ матраҳ гардад. Охир, харобию олудагии яке аксаран натиҷаи заволи маънавии дигаре аст. Ин ҳукми экологии ҷадид амалан дар афкори дастаҷамъии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар масири роҳкушоӣ қарор гирифтааст. Дар асноди бунёдини Созмони Миллалӣ Муттаҳид – аз Қатъномаи ҳазора то тавсияҳои сершумори ЮНЕСКО – даъвати қотеона ба гуфтугӯ дар тамоми сатҳҳои музокироти байналмилалӣ тавъам бо таъкид бар зарурати таҳкими хусни тафохуми мутақобили фарҳангӣ, парвариши таҳаммулпазирии динӣ ва ташвиқи рушди маънавӣ,

ки фарогири рафъи хурофоти нажодию марказгароии фарҳангист, ҳамчунин аз байн бурдани таассуби идеологӣ баён шудааст.

Дар стратегияи гузариш аз «фарҳанги вокуниш» ба «фарҳанги пешгирона», ки Созмони Миллали Муттаҳид ҳамакнун дар сатҳи ҷаҳонӣ амалӣ мекунад, фарҳанги экологӣ ҳамоно ҳалқаи муҳим ҳисобида мешавад. Ниҳоят рамзист, ки фикри «гуфтугӯи тамаддунҳо» ба унвони алтернативи назарияи «муноқишаи тамаддунҳо» маҳз аз сӯи Ҷумҳурии Ислондӣ Эрон, ки мардумаш, дар радифи соири мардумон, мансуб ба минтақаи фарҳанги Аҷам аст, ироа гардида, аз мероси таърихӣ Наврӯз баҳравар мебошанд. Барои тавсеа ва таъмиқи идеяи гуфтугӯи тамаддунҳо дар оянда лозим аст, ки фарҳанги ҳамзистӣ ба маънои волеи он ташаккул ёбад. Ба рағми асосҳои марксизми классикӣ ва ҳаёлпарастии глобализми навин, ки саршори орзуи неолибералии интиҳои таърих аст, на дар талош ба олами ҳамгун, балки, баръакс, парвариши танаввуи он омили умумитаърихӣ қобили ҳаёт мондани насли башарист. Аммо, лозим аст, ба ин нуктаи муҳими методологӣ ишора шавад, ки шукуфоии танаввуӣ бояд бо ҳамкориҳои мутақобилан ғаёл тавҷам бошад.

Мутаассифона, чунонки аз таҷрибаи байналмилалӣ ҷорӣ метавон натиҷа гирифт, барои тафаккури сиёсии муосир фаҳмиши танаввуӣ ба унвони омили мусбӣи тавсеа ҳанӯз ҳам бегона аст. Ҳамон гуна, ки дар асноди Созмони Миллалӣ Муттаҳид борҳо зикр шудааст, ҳамоно дарки танаввуӣ ба унвони таҳдид ба бисёриҳо иҷоза намедиҳад то арзишҳои умумиро, ки ҳамаи моро дар як воҳиди таърихӣ, яъне тамаддуни умумиҷаҳонӣ муттаҳид месозад, дида тавонанд. Чун ин сатрҳо дар остонаи ҳулули фасли баҳор навишта мешавад, фикр мекунам, ки байти оғозини мадҳияи устоди бузург Рӯдакӣ, ки расидани фасли баҳор ба Бухорои шарифро сурудааст, зиннатбахш хоҳад буд:

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тииб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.

Умедворем, ки бо талоши муштаракӣ тамоми аъзои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳадди ақал баҳше аз ин «шодмонӣҳои поянда», ки Наврӯз ба олам ба армуғон меоварад, дар дастрасии заминӣён, ки дар ин замони ноороми мо ба эҳсоси қаноатмандии бузурги маънавӣ пазмон шудаанд, қарор гирад.

Китобнома:

1. Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001.
2. Арийская цивилизация в контексте Евразийских культур. – Душанбе: Дониш, 2006.
3. Арианама (проблемы истории, культуры иранских народов). тт.1-2. – Душанбе, 2006.
4. Абу Абдулло Рудаки. Стихи. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1952.
5. Абул-фазл Бейхаки. История Масуда, перевод А.К.Арендса. – Ташкент, 1962.
6. Абулькасим Фирдоуси. Шах-наме. – Москва, 1957.
7. Абу Райхан Бируни. Собрание сведений для познания драгоценности. – Москва: Изд. АН СССР, 1963.
8. Артур Кристенсен. Эрон дар замони Сосониён. – Техрон, 1387.
9. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – Москва: ИВЛ, 1960.
10. Гафуров Б.Г. Таджики.... – Москва: Наука, 1972.
11. Гео Виденгрэн. Монӣ ва таълимоти ӯ. – Техрон, 1378.
12. Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002.
13. Мансура Мирфаттоҳ. Зардушт – чехраи тобноки Эрони бостон. – Техрон, 1387.
14. Мухаммад Наршахи. История Бухары, пер. Н.Ликошина, под ред. В.В.Бартольда. – Ташкент, 1897.
15. Ричард Нельсон Фрай. Наследие Ирана. – Москва: Наука, 1969.
16. Ричард Нельсон Фрай. Наследие Центральной Азии. – Душанбе, 2000.
17. Рудаки и художественные традиции народов Центральной Азии и Индии. – Душанбе, 2008.
18. Саманиды, эпоха и истоки культуры. – Душанбе, 2004.
19. Свет из глубины веков. – Ташкент, 1998.
20. Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсии тоҷикӣ. – Душанбе, 1998.
21. Хайём. Наврӯзнама. – Техрон, 1345.
22. Ancient Civilization and its role in Formation and developing of Central Asian Culture of Samanid's Epoch. – Dushanbe, 1999.
23. Gerold Walser, The Depictios of Ethnic Groups of the Achaeminid Empire Based on Apadana reliets. – Tehran, 1388.
24. The Samanid's and the Revival of the Civilization of Iranian Peoples. – Dushanbe, 1998.
25. From the humns of Zarathushtra to the songs of Borbad. – Dushanbe, 2003.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

ШАМСИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Диранге ба вижагиҳои бадеии шеъри Робиаи Балхӣ

Дар асри чоруми ҳиҷрӣ, ки ба қарни даҳи мелодӣ баробар аст, забону адаби порсии дарӣ рӯзгори бобаракати хешро сипарӣ мекард. Ҳамаи он баракату файз марҳуми Ҳимматҳои фарҳангдӯстона ва адабпарварӣ ва болотар аз ҳама, истиқлолхоҳиву озодипарастии амирони Сомонӣ буд, ки бо нерӯи меросӣ аз ниёкони хеш дар сахову далериву аминӣ ба фарҳанги гузаштагони худ, онро дубора, пас аз “ду қарни сукут” эҳё ва гӯёву пӯё сохтанд.

Дар ҳамин рӯзгори саодатосор дар яке аз шаҳрҳои умдаву бонуфузи қаламрави Сомониён - Балхи бостонӣ, ки сарчашмаҳои таърихӣ уммулбилод, яъне модари шаҳрҳо хондаанд, дар хонадони яке аз амирон ба номи Каъб, ки аслан араб ва зодаи Қаздор, мавзеъе дар ҷануби Хуросони он замон буд, бонуе по бар арсаи ҳастӣ гузошт, ки пас аз булуғи син ва касби камол дар муҳити тавонманди хонаводагии хеш, тавонист бо нахустин ҷакидаҳои хомааш ақлу эҳсоси ҳамзамононро тасхир намояд.

Вале хушиҳои рӯзгори шоира дер напоида, бо марғи падар, бародари ӯ - Ҳорис ҷонишини падар мешавад. Бинобар ривояте, ки Шайх Аттор дар “Илоҳинома”[8, 93-102, (байтҳои 1019-1253)] овардааст, Бактош ном ғуломи Ҳорис ба Робиа ошиқ мешавад. Ишқи онҳо, ки мӯҷиби эҷоди ашъори шоира будааст, билохира, бар сари забонҳо меафтад, ки оташи рашки бародарро афрӯхта, Робиаро дар ҳаммом бо кушодани рағҳояш ба таври даҳшатноки фоҷиавӣ ба қатл мерасонад.

Дар ин ривоят, Бактош бар интиқоми Робиа Ҳорисро мекушад ва худро низ пас аз ин ҳодиса ба ҳалокат мерасонад. Дар маснавӣ Аттор ишқи онҳоро тасаввуфӣ қаламдод карда, Робиаро ошиқи ишқи Илоҳӣ хондааст, ки аз ашъораш низ оҳангҳои сӯфиёнаро ҳам метавон эҳсос намуд, ки барои он давра камтар хос

буд. Аз ин саргузашти афсонагуна чандин ҳақиқат ошкор мегардад, ки барои муайян кардани зиндагиномаи Робиа дорои аҳамият аст: нахуст ин ки шоира ҳамзамони Рӯдакӣ ва муосир бо ҳукумати Оли Сомон мебошад; дувум он ки дар хонадоне ба воя расидааст, ки тавониста ба ӯ маълумот ва улуми заруриро дар шароити хонавода диҳад ва тарбияи ӯ тавре сурат гирифта, ки дар он замон ба чунин дараҷоти илмиву адабӣ расидани занон, боз аз оилахое дур аз пойтахт дар тасаввури мо намегунҷад, ки инро Шиблии Нӯъмонӣ “аз хасоиси замони Сомониён” доништа, ки занон баробари мардон дар умури фарҳангиву халқи хунар саҳмгузор бошанд[15, 25]; севум, он ки Робиа аз худ часорату шуҷоат нишон дода, дар ишқ варзидан ва сурудани ашъори ишқӣ дар замони шуруъи адабиёти форсӣ осоре равону табиӣ аз хеш боқӣ гузоштааст, ки имрӯз низ дилҳои ошиқонро тасхир мекунад; чорум, он аст, ки маълум мешавад, ки қиссаи ишқӣ ӯ бо ғуломи бародараш баъд аз марги ғоҷиабори ӯ шуҳрат доштааст, ки Аттор аз он мутаассир шудааст. Ҳоло маълум нест, ки Аттор аз адабиёти шифоҳӣ онро гирифтааст, ё дар ин бора маъхазе хаттӣ доштааст. Дар ҳар сурат мо имрӯз маълумотҳоро дар бораи ин шоира аз маъхазҳои адабӣ ва аз ашъори ӯ дар ҳудуди 55 байт ба забони форсӣ (аз ин миқдор 3 байт ба забони арабӣ) – ро дар даст дорем.

Робиа бинти Каъби Қаздории Балхӣ аз нахустин шоираҳои адаби порсии дарӣ мебошад, ки бинобар ахбори сарчашмаҳо ҳамзамони устод Рӯдакӣ ва дар воқеъ яке аз бониёни ин адабиёти оламгир будааст. Ҳарчанд аз ин шоираи соҳибистеъдод ашъори кам боқӣ мондааст, вале ҳамин ашъор баёнғари ҳунари баланди шоирии Робиа буда, аз мутолиаи он дармеебем, ки муаллифи он дорои дониши густурда ва маълумоти фаровони адабиву ҳунарий мебошад, ки баъзан муҳаққиқон вучуди чунин осори шеърӣ пухтаву баланд ва аз нигоҳи сохту таркиб ва ҳунари шоирӣ бемонандро дар бадви адабиёти форсӣ аз воқеият дур мешуморанд. Дар ашъори Робиа санъатҳои бадеии **ташбеҳу таҷнису тавсифу талмеху тазодду мувашшаҳу кинояву истиора** ба ҷашм мерасанд.

Тавсифу ташбеҳро шоирони пеш аз ӯ истифода кардаанд, вале тавсифу ташбеҳҳои Робиа бо вучуди дар пайравиву татаббӯӣ сабки шоирони асри X эҷод гардидан, дар онҳо тарзи ифодаву услубро мебинем, ки ҳама тозаву нав ва содаву равон бо баёне шевову фасеҳ иншо шудаанд, ки баробари хондан дар зехн менишинанд ва аз ёдҳо зудуда намешаванд. Дар ин маврид Робиа беш аз ҳама ва пеш аз дигарон ба устоди шоирони Аҷам Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пайравиву татаббӯъ кардааст:

Рӯдакӣ:

Он сахни чаман, ки аз дами дай,
Гуфтӣ думи гург ё паланг аст.
Акнун зи баҳори монавитабъ,
Пурнақшу нигор ҳамчу Жанг аст [7, 29].

Дар ашъори Робиа:

Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт,
Чаман ранги Артанги Моно гирифт [4, 20; Ин шеърро соҳиби “Арафот” гуфтааст, ки чамъе ба Рӯдакӣ мансуб доништаанд: 1, 1465].

Татаббуот ё баҳрабардории шоира аз Рӯдакӣ бо чанд роҳ сурат гирифтааст: аввалан, Робиа дар тасвир аз ҳамон суvari ҳаёле кор мегирад, ки Одамушшуаро онҳоро дар шеъраш корбаст намуда буд:

Он абр бин, ки гиряд **чун марди сӯгвор**
В- он раъд бин, ки нолад **чун ошиқи кайиб**[7, 26].

Робиа:

Магар чашми Мачнун ба **абр** андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт [4, 20].

Мисоли чашми Одам шуд **магар абр...**
Далели лутфи Исо шуд **магар бод**[4, 22].

Рӯдакӣ мегӯяд:

Меҳр мафган бар ин **сарои сипанҷ**,
К- ин **ҷаҳон** пок бозии найранҷ.
Неки ўро фасонаворе шав,
Бади ўро камар-т сахт битанҷ [7, 30].

Дар ашъори Робиа меҳонем:

Қадаҳ гир чандею дунё магир,
Ки бадбахт шуд, он ки дунё гирифт [4, 20].

Сониян, мазмунҳои умумии ин ду шоири ҳамаср далолат бар он мекунад, ки онҳо дар оғозгоҳи шеъри форсӣ дар бунёди он сахму нуфуз доштаанд.

Дар мақтаи ғазали хеш Робиа дар байти таҳаллус мефармояд:

Мадор, эй Бинти Каъб андӯх, ки ёр аз ту чудо монда,
Расан гарчи дароз ояд гузар дорад ба чанбар – бар [4, 26].

Агарчи ин маънӣ аз амсолу ҳиками мардумӣ аст, боз ҳам бо сарохат метавон гуфт, ки Духтари Каъб аз ашъори Одамушшуаро оғай дошта ва ин мазмунро аз ў бурдааст, ки мефармояд:

Ҳам ба чанбар гузор хоҳад буд,
Ин расанро агарчи ҳаст дароз [7, 43].

Ин маъниро бисёре аз шоирони сабки хурсонӣ чун Унсуриву Қатрон, Амир Муиззӣ, Рашиди Ватвот ва Заҳири

Форёбӣ[10, 476], ки аз пайравону мунтабеъони мактаби эҷодии Рӯдакӣ ҳастанд, ба кор бурдаанд.

Унсурӣ дар тағаззул гуфтааст:

Магар ба ман гузарад, ҳаст дар масал, ки расан,

Гарчи дер бувад, бигзарад сӯи чанбар[10, 475].

Қатрон дар се маврид аз ин матлаб истифода бурдааст:

Гарчи он ҷо дер мондам, сар ниҳодам зӣ ту боз,

Сар сӯи чанбар кашад, гарчи дароз ояд расан[10, 476].

Ва:

Бувад ҳамеша гузаргоҳи ҳаёл бар чанбар,

Бувад ҳамеша гузаргоҳи гӯй бар чавгон [10, 476].

Ва:

Ҳам ба фармони туанд, арчи бузурганд меҳон,

Ҳам ба чанбар гузарад гарчи дароз аст расан[10, 476].

Саноии Ғазнавӣ ва Шайх Аттори Нишопурӣ ин ду орифи бузург низ аз дилбастагони шеърӣ Рӯдакӣ мебошанд, ки дар осорашон аз бисёр ашъори Рӯдакӣ тазмин кардаанд, аз ҷумла, ин маъниро бо тобише ирфонӣ истифода бурдаанд:

Саной:

Чун расанҳои илоҳиро гузар бар чанбар аст,

Пас ту гар марди расанҷӯб, чаро чун ар – арӣ?[10, 476]

Дар ҷое дигар мегӯяд:

Ҳаст аҷал чун чанбару мо чун расан сар тофта,

Гарчи бошад бас дароз, ояд сӯи чанбар расан[10, 476].

Ҳамчунин ин мазмунро шоирони қарнҳои баъдӣ Ҳочуи Кирмонӣ ва Авҳадии Мароғӣ [10,476] низ истифода кардаанд.

Солисан, ташобуҳу наводири осори ин шоирон дар сохтори шеърӣ онҳо низ ба назар мерасад. Муаллифи “Ал-мӯъҷам” дар баёни аҷзои баҳри музореъ дар мусаддаси муҳаннақи ин баҳр як байти Духтари Каъбро мисол овардааст:

Турк аз дарам даромад хандонак,

Он хубрӯи чобук меҳмонак [14, 152].

Мафъӯлу (фоилотун) мафъӯлун,

ки аз вазнҳои нодир буда, шояд Робиа аз нахустин шоироне бошад, ки ин вазнро ба кор бурдааст, вале мусаддаси мусаббағи онро Рӯдакӣ бори аввал ба таҳрир овардааст:

Бал нахурем бода, ки мастонем

Мафъӯлу (фоилотун) мафъӯлон

В- аз дасти некувон май бистонем.

Мафъӯлу (фоилотун) мафъӯлон

Девонагон бегумон хонанд,

Мафъӯлу (фоилотун) мафъӯлон

Девонагон наем, ки мастонем.

Мафъӯлу (фоилотун) мафъӯлон[7, 48; 14,126].

Дар ашъори боқимондаи Робиа санъатҳои **мувашшаҳ** ва **муламмаъ** ҳам истифода шудаанд. Орояи бадеии муламмаъро, ки ба ду забон шеър гуфтан аст, дар шеъри форсӣ дар ашъори боқимондаи Шаҳиди Балхӣ [2, 38-39] дучор меоем, ки шояд нахустин шоири дар ин санъат ашъор суруда ӯро бидонем, вале дар орояи бадеии мувашшаҳ фазли тақаддум дар адаби дарӣ бар Робиаи Балхӣ мебошад. Ду пораи шеърии ӯ, ки дар шакли шеърии ғазал дар асари ҷолиби “Мӯнис-ул-аҳрор” ба ҷой мондааст [5, لى (ЛК)], дар санъати муламмаъ эҷод шудаанд, ки ба забонҳои форсӣ ва арабӣ мебошанд. Аҷибтар он ки аз ғазали аввалини он бар замми он ки дар орояи бадеии муламмаъ сохта шудааст, ду ҷумлаи арабии “**Шаҳада Аллоҳу иннаҳу ло Илоҳо илло Ҳу**” ва “**Ло ҳавла ва ло қуввата ило биллоҳил азим**” ҳосил мешаванд, ки осори адабиётшиносӣ дар ин орояи адабӣ аз он пештар шеъреро зикр нанамудаанд. Дар “Тарҷумон-ул-балоға” – нахустин осори адабиётшиносии форсӣ дар мувашшаҳ аз шоири қарни XI (V ҳиҷрӣ) Муваққарӣ [6, 105 –106] намуна оварда шудааст, агар Робиаро шоираи ҳамасри Рӯдакӣ қабул намоем, эҷоди ӯ дар ин намуди санъати шеърӣ пештар аз ҳама мебошад.

Робиаи Балхиро ҳамчунин дар сурудани ашъори дорои орояи бадеии **таҷниси муздавач** метавон саромади шоирони форсигӯ шинохт, бо вучуди он ки ин санъат дар як қитъаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мавҷуд аст:

Майи лаъл пеш ору пеши ман ой,

Ба як даст ҷому ба як даст чанг.

Аз он май деҳ, ки аз акси ӯ

Чу ёкут гардад ба фарсанг санг[7, 46; 9, 24; 13, 118],

вале ғазали комили Духтари Каъб аз аввал то охир бо ин санъат орошта шудааст, ки матлаъи он ин аст:

Ало, эй боди шабгире пайёми ман ба дилбар бар,

Бигӯ он моҳи хубонро, ки ҷон бо дил баробар бар[4, 26].

Вижагии дигаре, ки дар шеъри Робиа ба зехну чашми мо мерасад- истифода аз таъбирҳо ва тарзҳои ифодаи фикр, ки имрӯз дар забони зиндаи форсии тоҷикӣ роиҷ мебошанд. Истеъмоли таъбирҳои **ранг гирифтани, дунё гирифтани, раҳмат бод, ранг овардани, парвот набуд, нахӯрдӣ ғами мо, яке-** ба маънии як маротиба дар ашъори шоира моро ба андешаи он мебарад, ки ӯро аз донандагони хуби забони мардумӣ бипазирем ва мутолиаи ин байтҳо, содагиву бепироягии ашъори халқиро ба ёди мо мерасонад:

Турк аз дарам даромад хандонак

Он хубрӯи ҷобук меҳмонак [4, 28].

Ва қитъаи зер дуоҳои занону духтарони тоҷикро дар дубайтиҳои халқӣ ба хотири мо меоранд:

Даъвати ман бар ту он шуд, к- Эзидат ошиқ кунод,
Бар яке сангиндиле номехрубон чун хештан.
То бидонӣ дарди ишқу доғи меҳру ғам хурӣ,
То ба ҳаҷр андар бупечию бидонӣ қадри ман[4,30].

Дар охир меҳоҳам доир ба зиндагинома ва теъдоди абёти боқимондаи ин нахустшоираи адаби форсӣ ду нуктаро ислоҳ намоям, ки дар адабиёти илмии Тоҷикистон роҳ ёфтааст ва он ин аст, ки муаллифи “Тавзеҳот” – и “Алмӯъҷам”- и Шамси Қайси Розӣ падари Робиаро аслан араб ва **раиси қабилаи Қаздори** шаҳри Балх доништа, теъдоди ашъори боқимондаи ӯро бидуни овардани далелу санад **ҳаштод байт** навиштааст, ки иштибоҳи маҳз мебошанд. [14, 411]. Мутаассифона, ҳамин иштибоҳҳо дар Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик низ [17, 61.] роҳ ёфтаанд, ки ислоҳашонро ногузир медонем, зеро ҳамаи маъхазҳои адабии то имрӯз дастрас 55 байт ашъори шоираро қайду забт кардаанд, ки нашрҳои муосири ашъори шоира онҳоро ба тамоми фаро гирифтаанд. Дар мавриди номи ҷой ва зодгоҳи падари Робиа - Қаздор аксари маъхазҳои адабӣ [1, 1465; 12,820; 3,813] ва дигар муҳаққиқон иттифоқи назар доранд ва аз **шаҳрҳои маълуми замони Сомониён будани Қаздор ё Қуздор** ин байти Начибии Фарғонӣ (асри XI) гувоҳӣ медиҳад:

Ҳар чи ба олам дағову масҳара будаст,
Аз ҳадди Фарғона то ба Ғазниву **Қаздор**[16, 631].

Пайнавишт:

1.Авҳадӣ, Тақиуддин Муҳаммад Хусайнии Дақоқии Балёнии Исфаҳонӣ. Арафот- ул- ошиқин ва арасот-ул-орифин, чилди дувум. Тасҳеҳи Забеҳуллоҳи Соҳибкорӣ, Омина Фаҳри Аҳмад бо назорати илмии Муҳаммади Қаҳрамон. –Тоҳрон: Мероси мактуб, ҷопи аввал, 1389, саҳ.1464: “Ноҳиди базми фитрат, Тири сипеҳри суҳангузорӣ, **Робиа бинти Каъби Қаздорӣ...**” дар саҳ. 1465 навиштааст: “ Ва ин шеър ҳам аз ўст, ки баъзе дар девони Адиб навиштаанд ва ҷамъе ҳам ба **Рӯдакӣ** мансуб доштаанд: Зи бас гул, ки дар боғ маъво гирифт...”

2.Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. -Душанбе, Адиб, 2007, саҳ.38-39. Дар мавриди ашъори дузабона дар адабиёти форсӣ ба хусус, бо забонҳои тоҷикиву арабӣ нигаред ба навиштаҳои Тоҷиддин Мардонӣ: Шаҳиди Балхӣ-шоири дузабона//**Тоҷиддин Мардонӣ**. Саҳифаҳое аз равобити Арабу Аҷам, -Душанбе,

Ирфон, 2010, сах. 33-46; Т.Н. Мардонов. Арабско-таджикское двуязычие в поэзии IX-X вв. - Душанбе, Маориф, 1993, стр. 72-121.

3. Вола, Аликулии Доғистонӣ. Риёз-уш-шуаро, чилди дувум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Саййидмуҳсин Ночии Насрободӣ. - Техрон, интишороти Асотир, чопи аввал, 1384 сах. 813: “Робиа бинти Каъб ал Қаздорӣ ...”

4. Дарёи каронанопадид. Маҷмӯаи ашъори боқимондаи Робиаи Балхӣ. Таҳияи Анзурати Маликзод, Шамсиддин Муҳаммадиев. – Душанбе, “Истиқбол”, 2010, сах. 20

5. Муҳаммад ибни Бадри Қочармӣ. Мӯнис-ул-аҳрор ғайдақии ул ашъор, навишта ба соли 741 х.қ./1341 м. Бо муқаддимаи аллома Муҳаммади Қазвинӣ, ба эҳтимоми Мирсолеҳи Табибӣ, чилди 1. - Техрон, баҳманбоҳи 1347 х.ш., чопи Иттиҳод, сах. ۱ (ЛК).

6. Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ. Тарҷумон-ул-балоға. Ба тасҳеҳу эҳтимоми профессор Аҳмади Оташ ва интиқоди устод Маликушшуаро Баҳор. - Техрон, интишороти Асотир, чопи дувум, 1362 сах. 105 – 106]

7. Рӯдакӣ. Девон. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. - Олмотӣ. 2007.

8. Пири Нишобур. Гузидае аз маснавҳои Аттор. Ба кӯшиши Абдулмуҳаммади Оятӣ. - Техрон, 1375, сах. 93 102 (байтҳои 1019 1253).

9. Сатторзода Абдунабӣ. Такмилаи бадеӣи форсии тоҷикӣ. - Душанбе, Адиб, 2011, сах. 24

10. Саъид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ. - Техрон, Аҳуро, 1382, 476

11. Фаридадин Аттори Нишопурӣ. Илоҳинома. Тасҳеҳи Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. - Техрон, интишороти Сухан, 1387 сах.

12. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо, бахши дувум аз чилди аввал. Ба кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. - Техрон, муассисаи интишороти Амир Кабир, 1382 сах. 820: “Аз нисвон ва маликзодагон аст. Падараш Каъб ном, дар асл аз аъроб буда, дар Балху Қаздору Буст, дар ҳаволии Қандаҳору Систону ҳаволии Балх комронӣҳо намуда”.

13. Ҳодизода Расул. Дар бораи санъати назми Рӯдакӣ//Рӯдакӣ ва замони ӯ. - Сталинобод, 1958, сах. 112 127, 118

14. Шамси Қайси Розӣ. Алмӯъҷам. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урватулло Тоиров. - Душанбе, Адиб, 1991.

15.Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-ачам. Чилди аввал, тарҷумаи Саид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Доии Гелонӣ. -Техрон, Мехр, 1335, сах.25

16.Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевор дар қарнҳои 3,4,5 х.к. Ба тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ. -Техрон, 1370, сах. 631

17.Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Чилди 3. - Душанбе, 2004.

Калидвожаҳо: Робиаи Балхӣ, шеъри форсӣ, адабиёт, Сомониён, санъатҳои бадеӣ.

ШАМСИДДИН МУҲАММАДИЕВ

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОЭЗИИ РАБИ'И БАЛХИ.

Раби'а бинт Каъб Каздори Балхи является одной из наиболее ранних представительниц средневековой персидско-таджикской поэзии. Историко-литературные источники считают её современницей родоначальника этой поэзии устода Рудаки. Несмотря на то, что от поэтического наследия Раби'и до наших дней сохранились не столь большое количество стихов, они, тем не менее, свидетельствуют о ее высоком поэтическом таланте и тонком художественном вкусе. Стихи Раби'и изобилуют такими словесными и смысловыми поэтическими фигурами как ташбеҳ, таҷнис, тавсиф, талмех, тазадд, мувашшах, киноя, истиора и др.

Ключевые слова: Раби'и Балхи, персидская поэзия, Саманиды, поэтические фигуры.

SHAMSIDDIN MUHAMMADIEV

A FEW WORDS ABOUT THE POETIC FEATURES OF POETRY RAB'I BALKHI.

Rabi'a bint Ka'b and Kazdori Balkhi is one of the earliest representatives of the medieval Persian-Tajik poet. Historical and literary sources consider it a contemporary of the founder of this poetry Ustod Rudaki. Despite the fact that the poetic heritage of Rabi' and have survived not so many verses, they nevertheless demonstrate its high poetic talent and delicate artistic taste. Poems Rabi' and abounds in such verbal and semantic poetic figures like tashbeh, tadzhnis, tavsif, talmeh, tazadd, muvashshah, movies, etc. istiora

Key words: Rabi'a and Balkhi, Persian poetry, Samanids, poetic figure.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

МАРДОНИ ТАДЖИДДИН

Бади' ат-Турк и его творчество

В средневековой персидской-таджикско поэзии чрезвычайно редко встречаются имена, в которых указывалось или подчеркивалось бы этническое, в частности, тюркское происхождение их носителей. И это несмотря на то, что после ухода с исторической сцены иранской или таджикской династии Саманидов почти все правившие в Хорасане и Мавераннахре династии были тюркского происхождения и потому многие местные феодалы и аристократы, а также поэты и писатели, казалось бы, почли бы за честь возвести свой род к какому-нибудь правящему тюркскому клану ради получения соответствующих выгод, как это имело место после окончания арабских завоеваний в Иране и Средней Азии, когда некоторые иранские феодальные семьи стали искать покровительства у знатных арабских родов и племен и даже возводить свое происхождение к известным арабским деятелям и историческим личностям эпохи возникновения и распространения ислама. Иранские феодалы-дехкане, аристократы и чиновная знать стали усиленно усваивать арабский язык, ставший в их среде своего рода доказательством принадлежности к привилегированному сословию. «Постепенно родной язык для аристократа сделался языком, пригодным лишь для сношений с подчиненными, крестьянами и челядью, литературным же, по его мнению, мог быть только «благородный» арабский язык (арабский язык среди этой части местной знати играл примерно такую же роль, какую играл французский язык у русского дворянства XVIII– начала XIX вв.). Поэтому не приходится удивляться, что в VIII – X вв. в Иране и Средней Азии начала складываться своя поэзия на арабском языке», - писал Е. Э. Бертельс [4, 102].

Если принятие ираноязычными народами ислама и стремление их представителей к усвоению арабского языка, дававшее

преимущество при занятии должностей в административно-чиновничьем аппарате новых властей, было следствием арабских завоеваний, то приход к власти тюркских династий не повлек за собой распространение их религиозных верований, изучение их языка, появление на нем письменной литературы. Как арабские, так и тюркские завоеватели в культурном отношении стояли ниже завоеванных ими иранских народов и потому со временем они восприняли культуру по коренным ими народов.

Преимущественное большинство министров, глав диванов, секретарей, работников административного и управленческого аппарата арабских и тюркских правителей было из числа персов и таджиков. Достаточно вспомнить знаменитого визиря Сельджукидов Низам ал-мулька, около сорока лет управлявшего их огромной империей.

Первые сельджукские правители Туграл и АлпАрслан не имели ни времени, ни желания заниматься культурной деятельностью, уделять внимание делам литераторов и поэтов. Но уже сын АлпАрслана – Туганшах, – правивший еще при жизни отца Хорасаном, - с уважением относился к поэтам и ученым, а его визирь Амид ал-мульк ал-Кундури перевел все делопроизводство в государстве с арабского языка на фарси-дари. Кстати, с арабского на фарси-дари было переведено делопроизводство Абулаббасом ал-Исфараини при другом тюркском правителе Махмуде Газневиде [8, 273].

При дворах тюркских правителей Ирана, Хорасана и Мавераннахра из династии Сельджукидов формировались литературные собрания, на которых в их честь произносились речи на фарси, звучали персидские и арабские стихи и песни.

Среди персидско-таджикских поэтов и писателей XI – XII веков, преимущественное большинство которых были двуязычными, то есть они могли в своем литературном творчестве свободно пользоваться родным языком фарси и арабским, мы встречаем лишь одного, в составе фамилии которого значится слово «турк», ясно выражающее его этническое происхождение, но был ли он двуязычным остается неизвестным. Правда, в истории персидско-таджикской литературы известен еще один поэт более ранней саманидской эпохи, которого звали Турки Кеши Айлаки, от которого сохранилось всего два стихотворных отрывка на фарси [1,26; 2,132; 14,44; 15,628].

В поэтологическом трактате «Хадаик ас-сихр фи дакаиш-ши'р» известного персидско-таджикского литератора и поэта Рашидуддина Ватвата (ум. 573/1177-78), много лет служившего при дворе Хорезмшахов и пользовавшегося их уважением, неоднократно цитируются арабские стихи некоего Адиба Турка [5,

105, 161, 166, 167], которого блестящий исследователь этого трактата Н. Ю. Чалисова отнесла к числу поэтов, данных о которых ей обнаружить не удалось [5, 59].

Автор антологии арабоязычных поэтов «Харидат ал-каسر ва джаридат ал-аср» Имадуддин ал-Исфахани (519/1125–597/1200) коротко сообщает о некоем поэте по имени Ахмад ибн Мухаммад ал-Аджи ат-Турки более известном как Бади'ат-Турка, и говорит, что стихи его в Исфахане передал ему Фахр ал-ислам ал-Хазими. Ал-Исфахани приводит несколько отрывков из арабских стихов этого Бади'ат-Турки, в которых звучат мотивы восхваления тюрок [10, 157-165]. Кстати ал-Исфахани считает Бади' ат-Турка родом из селения Аджи у одноименной реки, протекающей к северу от Тебриза, и называющейся ныне Талхруд.

Как и Н. Ю. Чалисова, исследовавший и издавший антологию «Харидат ал-каسر ва джаридат ал-аср» Имадуддина ал-Исфахани арабский ученый Аднан Мухаммад Ал Ту'ма также замечает, что не нашел в доступных ему источниках каких-либо сведений о Бади'ат-Турк [10, 159]. Если в источниках не находится каких-либо сведений о том или ином авторе, то это значит, что исследователи теряют интерес к нему, его творчеству и литературному наследию. Именно этим объясняется то, что на протяжении многих десятилетий в восточном литературоведении не появилось ни одной работы, в которой исследовались бы сохранившиеся до наших дней – пусть даже фрагменты – персидско-таджикских и арабских стихов Бади'ат-Турка. Между тем источники, в которых содержатся его стихи и на фарси и на арабском давно изданы и вполне доступны. Настоящей работой мы задались целью в меру имеющихся возможностей пролить хоть какой-то свет на творчество этого забытого поэта и обратить внимание литературоведов-арабистов и иранистов – на необходимость еще раз обратить внимание на эти забытые имена.

Мухаммад Ауфи в «Лубаб ал-албаб» среди поэтов эпохи Сельджукидов, живших и творивших после «царя поэтов» двора Маликшаха Му'иззи Нишапури, умершего по одним данным между 519-520/1126-1127 годами, а по другим в 542/1147 году, рассказывает о поэте по имени Бади'уддин Турку ас-Санджари и приводит одну его касыду и девять четверостиший или дубайтов на фарси. Правда, Ауфи не сообщает при этом каких-либо биографических данных о поэте, а лишь в витиеватых и вычурных труднопонимаемых выражениях повествует: «Бади' Турку, его доброе сердце турки [родители его] совместили с прекрасным ликом, а предметами его вожделения являются красавицы с распущенными локонами. Словно некий быстрорукий художник кистью раскрасил таинственные узоры картины и вдохнул в

рисунок живую душу, обремененную философскими раздумьями. Когда один из друзей спросил его: «До каких пор ты будешь ходить холостым? Разве не настало время обручиться с одной из благородных девиц и, расставшись с дочерью лозы, называющейся «матерью мерзостей», жениться на девушке благородной, которая стала бы «матерью достоинств?». И тот в ответ продекламировал следующие стихи». Далее Ауфи приводит стихотворный фрагмент из девяти бейтов на фарси, заканчивающийся весьма скабрёзными строками [1, 349-351/ 836-838].

Персидско – таджикские стихи поэта, которого автор антологии «Арафат ал- ашикин ва арасат ал-арифин» Такиуддин Мухаммад Авхади Хусайни Даккаки Баляни Исфакхани (973-1040) называет Хаким Бади'аз- заман ат- Туркуи ас- Сиджзи, насчитывают несколько большее число, нежели в других антологиях, а арабские стихи среди них отсутствуют[1а, 698-702].

В «Маджма' ал-фусаха» Ризакулихана Хидаята мы читаем про поэта Бади'и Сиистани, имя которого полностью звучит так: хаким Бади'уззаман ат-Туркуи ас-Сиджзи. Р. Хидаят пишет: «Он родился и вырос в Турку, а это название крепости в Сиистане, но некоторые принимают его за уроженца Тебриза, что является ошибкой и заблуждением. Он был достойным человеком, хотя и вел образ жизни холостяка» [15, 595]. Затем Р. Хидаят приводит тот же стихотворный фрагмент, что и Ауфи, но уже из семи бейтов, и несколько других образцов его поэтических творений на фарси, к которым мы еще обратимся.

Таким образом, исходя из имени Адиб Турк в «Хадаик ас-сихр ва дакаиш аш-ши'р» Рашидуддина Ватвата, Бади'ат-Турк в «Харидат ал-каسر ва джаридат ал-аср» Имадуддина ал-Исфакхани, Бади'уддин Турку ас-Санджари в «Лубаб ал-албаб» Мухаммада Ауфи и Бади'и Сиистани или Бади' аз-заманат-Туркуи ас-Сиджзи в «Маджма' ал-фусаха» Ризакулихана Хидаята можно заключить, что это одно и то же лицо. Хотя в «Лубаб ал-албаб» нисба поэта записана как «ас-Санджари», но это, на наш взгляд, не более чем опечатка, ибо среди персидско-таджикских поэтов сельджукской эпохи поэт с нисбой «ас-Санджари» вовсе не встречается. Скорее всего, прав Ризакулихан Хидаят, называющий его «Сиистани» или «Сиджзи», то есть «сиистанец». Варианты имени или прозвища поэта: «Бади'», «Бади'и», «Бади'уддин», «Бади'уззаман» тоже свидетельствуют о том, что это один и тот же поэт. То, что Ватват называет поэта «Адиб Турк» («Литератор тюрков») особого расхождения с «Бади'ат-Турк» («Искусный литератор тюрков») Имадуддина ал-Исфакхани не составляет и потому в дальнейшем в настоящей работе мы будем именовать его Бади'ат-Турк.

Персидско-таджикские стихи Бади'ат-Турка помещают в своих антологиях Мухаммад Ауфи и Ризакулихан Хидаят, а образцы его арабских виршей приводят в своих сочинениях Рашидуддин Ватват и Имадуддин ал-Исфахани. Из этого можно заключить, что Бади'ат-Турк был двуязычным поэтом и к тому же довольно авторитетной личностью, ибо Мухаммад Ауфи начинает его имя с эпитета «аджалл» («преславный»), а Ризакулихан Хидаят тоже предваряет его имя эпитетом «хаким» («мудрец», «философ»).

Сохранившиеся персидско-таджикские стихи Бади'ат-Турка не содержат чего-либо особо значимого. Они написаны в форме традиционных касыд, кыт'а и руба'и, причем среди нет цельных касыд, а лишь отрывки из них. По своему идейно-тематическому содержанию они представляют собой описания (васф), восхваления (мадх), винные стихи (хамрият), дидактику (панд) и др.

Вот пример из его касыды [15, 595].

СубҳомадубикшодзиМашрик дари муғлак,
Деворичаҳонрахна зад ин сакфимуаллак.
Бар тахтиуфуколамипирузақаборо
Гардуникамаркашкулаҳедодмуғаррак.
ХайлишаҳиРум аз тарафи Хинд расиданд
Афрӯхтаҳарроқавауафростабайрак.
Зод аз дилишабсубҳисабукруҳичаҳонгир
Чунмаъниибикрисара ах хотириаҳмак.
То шишаиафлок ба сангисияҳишаб
Бишкасту аз ӯ гаштравонроҳимураввак.
Чунзулмастиботилдилишабпунбашуд аз субҳ,
Ҳаллочсифатмеҳрнидо зад, киано-л-ҳақ.

Настал рассвет и открыл с Востока запертую дверь,
Стена свота пробила брешь в висячем этом небо.
На престол горизонта мира в голубом одеянии,
Небосвод вращающийся водрузил золоченную шапку.
Словно войнство царя Византии пришло из Индии
С горящими факелами и развернутыми знаменами.
Из сердца начи родилась легкая заря, обволакивающая мир,
Словно неожиданная здравая мысль в уме глупца.
Стена стеклянный небосвода о черный камень ночи
Разбился вдруг и из него потекло пурпурное вино.
Темное сердце ночи с рассветом побелело как хлопок,
И словно Халладж солнце воскликнуло: «Я есть истина».

А вот строки из его панегирической касыды, где он восхваляет некоего мамдуха в чрезвычайно напыщенных выражениях, наделяя его качествами в традициях классических одописцев того времени, использовавших для изображения объектов своего восхваления небывалые образы и мотивы [15, 595].

Меҳр дар ҷонатдаромадчунҳаловат дар шакар
Кина аз табъат бурун шудҳамчумум аз ангубин
Бар бисотимулки ӯ на фақрмонд, на фақир
В-азнишотитабъи ӯ на ҳузнмонд, на ҳазин.
Чатрифармонашкунад дар гарданиайемтавк,
Роизихукмашниҳад бар курраиафлокзин.

Любовь проникла в душу твою как сладость в сахар,
Злость отделилась от натуры твоей как воск от меда.
Во всех владениях его не осталось ни бедности, ни бедных,
Благодаря веселому нраву его не осталось ни скорби, ни скорбящих.
Повеления его надевают ярмо на шею дней текущих,
А воля его может оседлать даже шар земной.

Обычно средневековые арабские и персидско-таджикские поэты, следуя канону, в своих мамдухах превозносят их смелость и мужество в сражениях с врагами, их щедрость и великодушие при одаривании людей талантливых, особенно литераторов и поэтов. Поэтому второй бейт в данном отрывке из касыды Бади'ат-Турка, приведенный Ватватом в «Хадаик ас-сихр» [5, 167], напоминает следующий бейт Абуабдуллаха Рудаки [7, 32].

Ҳама бикушти то одаме намонд шучоъ,
Ҳама бидоди то одаме намонд фақир.

Ты столько убил, что не осталось ни одного храбреца,
Ты столько роздал, что не осталось ни одного бедняка.

Относя используемый в таких стихах поэтический прием, который Ватват называет «ибда'», он пишет следующее: «Об этом приеме знатоки говорят, что он заключается в соединении новых мотивов с красивыми словами и искусном их размещении. Я же считаю, что это не относится к одним лишь приемам: именно такой и должна быть речь мудрецов и образованных людей в поэзии и прозе. Все же, что не является таковым, есть речь простолюдинов, не заслуживающая всеобщего внимания» [5, 166].

Рассмотрим еще один отрывок из панегирической касыды Бади'ат-Турка, где он, восхваляя кого-то из сельджукских правителей, которого величает «шахиншахом» («царем царей»), использует при этом традиционные сравнения и словесную фигуру «джам' ва тафрик» («соединение и разъединение») [15, 595-597].

Шаханшоҳе, ки доим аз барои базми ӯ хезад
Зар азхоку, дурр аз обу, гул аз хору, гуҳар аз кон.
Бад-ӯ равшан, бад-ӯ олим, бад-ӯ хуррам, бад-ӯ зинда
Димоғи дин, сари давлат, дили миллат, тани имон.
Агар гардун бало борад, туй гардун гаҳи ҳамла,
В-агар даре гуҳар бахшад, туй дарё гаҳи ихсон.
Хирад табъи туро моя, хунар зоти туро соя,
Фалак қадри туро поя, малак садри туро дарбон.

Он шахиншах, ради пира которого всегда поднимается
Золото из земли, жемчуг из воды, роза из шипов, яхонт из скалы.
Благодаря ему светел, сведущ, радостно и живо
Разум веры, глава страны, сердце нации и тело веры.
Если вертеп сыплет несчастья, то ты и есть тот вертеп в бою,
А если море дарит жемчуг, то ты есть то море в радости.
Мудрость – свойство натуры твоей, искусство присуще твоей
сущности,
Весь мир опора мощи твоей, а ангелы – стражи у твоих покоев.

Четверостишия Бади'ат-Турка тоже не представляют собой ничего примечательного. Одно из них, к примеру, носит панегирическое содержание [1, 351; 15, 598]:

Румҳи ту, шаҳо, дасти дарози зафар аст,
Шамшери ту оинаи рози зафар аст.
Гар хасми ту симурғ шавад, ҷон набарад
Аз зоғи камони ту, ки бози зафар аст.

Копье твое, о шах, это длинная десница победы,
Меч твой есть зеркало таинства победы.
Если враг твой даже Жар-птица, не спасется он
От ворона лука твоего, ведь он – сокол победы.

Как и всякому поэту средних веков Бади' ат-Турку, видимо, хотелось попробовать свое перо и в написании лирических стихов, где представлялась возможность показать свои способности не только в использовании словесных и смысловых фигур, но и

выразить свои душевные переживания, глубокие человеческие чувства. Вот одно из таких стихов [15, 595].

Даромад аз дарам он офтоби туркситон,
Чу сарви бар сари сарваш ҳазор лоластон.
Ду чехра тобон-тобон чу Муштари дар Қавс,
Ду лаъл хандон-хандон чу Зухра дар Мизон.
Чи ронд-ронд, ки ай чун замона бадпайванд,
Чи гуфт-гуфт, ки ай чун сипеҳр бадпаймон.
На мардумро бар табъи кофири ту асар,
На дӯстиро дар феъли қачрави ту нишон.
Маро сабук шуд дил аз газофии ғами ту,
Ту бо бутони сабукрӯҳ дар шароб гарон.
Ҷавоб додам, ки бар сарам раис чу ақл,
Хитоб кардам, ки дар танам азиз чу ҷон.
Ниҳод ишқи ту андар даруни ман оташ,
Гушода меҳри ту аз дидағони ман туфон.
Чу бо ту бошам, бошам чу ҷом дар маҷлис,
Чу бе ту монам, манам чу гӯй дар майдон.
Бад-он худой, ки гавҳар нигорад андаҳр баҳр,
Бад-он худой, ки ёқут бандад андар кон.
Ба илми он, ки бидӯзад кулоҳи ҳафт ахтар,
Ба ҳукми он, ки бибофад қабои чор аркон,
Ки гар зи талъати маймуни ту чудо бошам,
На пой аз сар донам, на васл аз ҳиҷрон.
Ҷамоли ту дилу ҷони маро кунад тоза
Чу табъро сухани нек ва киштро борон.

Вошло в дверь мою солнце - тюрков похититель
Как кипарис, на чьей главе тысяча тюльпанов
Два лика его сияют словно Юпитер в созвездии Стрельца
Два рубина смеются словно Венера в созвездии Весов.
Сколь ни кричало оно, о ты, непостоянная как время,
Сколь ни говорило оно: о ты, коварная как жизнь.
Нилове к в силах повлиять на безбожную твою натуру,
Ни признака дружелюбия в твоём скверном характере.
Сердцу моему стало легче, избавившись от печали по тебе,
Ты с легкомысленными кумирами отяжелена вином.
Я отвечал тебе, что ты властвуешь надо мной, как ум,
Я заверял тебя, что ты в теле моем как душа.
Любовь к тебе разожгла внутри меня огонь,
Страсть к тебе открыла в глазах моих ураган.
Когда я с тобой, я словно чаша посреди сборища,
А когда я без тебя, я словно шар посреди пустого поля.

Именем Господа клянусь, что жемчуг порождает в море,
Именем Господа клянусь, что рубин создаёт в рудниках,
Знанием того, клянусь, кто шьёт покровы для семи планет,
Велением того, клянусь, кто прядёт одеяние для четырех столпов,
Что когда разлучаюсь с твоим счастливым ликом,
Не отличаю ни ног от головы, ни близость от разлуки.
Красота твоя заново оживляет мою сердце и душу,
Подобно тому, как доброе слово оживляет натуру,
а посевы - дождь.

Среди сохранившихся четверостиший Бади'ат-Турка, большая часть которых приведена в «Лубаб ал-албаб» Ауфи, тоже немало стихов лирического характера, но они весьма невыразительны (см.: [1, 351]). А в качестве примера дидактических размышлений поэта можно процитировать следующие его строки [1, 351; 15, 598]:

То кай боши барои ноне ба умед
Ҳар чой ва ҳар даре чу қурси хуршед.
Бо зодаи хотиру нами дида бисоз,
К-ин оби сиёҳи туст, в-он нони сапед.

Доколе ты в надежде на кусок хлеба будешь
Блуждать повсюду, от двери к двери как солнца диск?
Довольствуйся пищей раздумий и влагой слез,
Ибо это – вода твоя темная, а то – белый твой хлеб.

Цитируя первый бейт этого стихотворения, Е. Э. Бертельс пишет: «Характерно, что сами поэты уже ясно осознают, какую неблагоприятную роль они подчас играют» [4, 501]. Ученый отмечает, что, «по утверждению Бади' ад-Дина Турку Санджари, алчность, попрошайничество – свойство многих поэтов его дней» [4, 514].

В «Маджма' ал-фусаха» можно увидеть и одну кыт'а элегического содержания, где поэт довольно оригинально обыгрывает мотив оплакивания усопшего [15, 597]:

Наҷми гардун Муҳаммади Маҳмуд
Зери абри аҷали чамол нухуфт.
Ў чу ҷон буд, ҷон намираду ман
Зиндаро марсият надонам гуфт.

Звезда Вселенной Мухаммад Махмуд
Упокоился под облаком смерти нежданной.

Он был душой, а ведь душа не умирает,
И я не могу оплакивать элегией живого.

Если в персидско-таджикских стихах Бади'ат-Турка ни разу не встречается какое-либо географическое название, хотя бы косвенно указывавшее на отношение поэта к нему, то в арабских его стихах не только упоминается, но и описываются такие древние и известные города Хорасана, как Балх и Герат, что свидетельствует о том, что поэт жил в этих городах или находился там довольно долгое время. Так, поясняя поэтический прием «простого распределения», Рашидуддин Ватват приводит пример из арабских стихов, принадлежащих Адибу Турку, в которых говорится о двух людях в Балхе, один из которых был необычайно высок, а другой крайне мал ростом, оба до крайности [5, 161].

إذا صحبا المرء غير الكبد	أديبان في بلخ لا يأكان
و هذا قصير كظلّ التود	فهذا طويل كظلّ القناة

Есть два писаки в Балхе, которые питаются,
Общаясь с человеком, одной его печенью.
Этот – длинный, как тень копьа,
А тот – короткий, как тень колышка.

Перу Бади' ат-Турка принадлежит также касыда, в которой помимо всего прочего, высмеивается город Балх и звучит похвала в адрес Герата и его жителей [10, 165]:

في المحل مختبط يخيب و يخفق	في بلخ أو غاد إذا ما أمهم
يف المبهرج فيهم لا ينفق	الجهل ينفق عندهم؛ والفضل كالزّ
و مراد أهل الفضل ضنك ضيق	فيها مراعى الجاهلين مريعة
وارتاش فيها كل من يترفر	ضرب الضلال جرانه برباعهم
وأتمهم حجرا غبيّ أحق	أعلاهم قدرا غوي مارق
أرضا بها ورد الكريم يرنق	يا صاحبيّ دعا الملام وودعا
آداب والأدباء فعم متأنق	وردا هراة فإنها بحر من الد
للأملين و غيئهم متدقق	و بها كرام وبلهم متبعق
تهوي على بعد البزار وتعشق	ولهم شمائل كالهواء لطيفة

В Балхе много глупцов и подлецов, а их предводители
Столь глубоко погрязли в мерзостях, что диву даёшься.
Невежество в цене у них, а достоинства подобны
Мелкой ничего не стоящей истершейся монете.
Там есть прекрасные и сочные луга для невежд,
Ну а удел людей благородных- бедность и нужда.

Заблуждением охвачен тот край со всеми обитателями,
А всякий безмозглый разбогател там на взятках.
Всякий высокочтимый там – ленивец и тупица,
Друзья мои, оставьте упреки и попрощайтесь
С землей, на которой вянут цветы людей благородных,
Приезжайте в Герат, ибо это целое море
Образованности и литераторов, ценителей изяществ.
В нем много благородных людей, чей дождь щедрот льётся
На надеющихся и ливень великодушия их обилен.
У них приятные манеры, как и воздух их края,
Который издали к себе влечет и человек влюбляется в него.

По сему видно, что нелицеприятный отзыв Бади' ат-Турка о Балхе и его жителях вызван некоей обидой, нанесенной поэту отцами города, не оказавшими ему, быть может, радушного приема. Кстати, можно вспомнить еще один острый и едкий поэтический памфлет на Балх и его обитателей, приписываемый известному поэту Авхадуддину Анвари, в котором был такой бейт [3, II, 332].

Балх шахрест дароганда ба авбошу рунуд,
Дар хама шахру навохиш яке бихрад нест.

Балх город, полный разбойников и бездельников,
Во всем городе и окрестностях нет ни одного умного.

Услышав о себе и о своем городе такое, возмущенный народ высыпал на улицы, чтобы найти Анвари и выдворить его из города. И если бы не заступничество главного казия Балха, известного литератора Хамидуддина Балхи, доказавшего горожанам, что эти строки принадлежат не Анвари, а их же земляку Футухи Балхи, то кто знает, что бы они сотворили со знаменитым поэтом.

Как отнеслись жители Балха к вышеприведенным арабским стихам Бади' ат-Турка, даже более оскорбительным для них, нежели стихи, приписанные Анвари, неизвестно, ибо источники ничего об этом не сообщают.

Что же представляют собой остальные арабские стихи Бади' ат-Турка? Есть среди них лирические строки, напоминающие мотивы древнеарабской поэзии, как, например, эти [5, 105, 244].

وأهون شيء عندنا ما تمت

تمنت سليمي أن أموت صباية

Захотела Сулайма, чтобы я умер от любви,
Простейшее дело для нас то, что она захотела.

Кстати, этот пример Рашидуддин Ватват приводит в качестве иллюстрации одного из видов поэтического приема «Радд ал-аджз ала-с-садр». А следующий пример напоминает традиционные трогательные образы луны и свечи из персидско-таджикской поэзии и употреблен для показа приема «тааджуб» («удивление») заключающегося в том, что поэт в бейте изумляется и удивляется чему-то [5, 167; 320]:

ويا بدر ايلوح بلا محاق	أيا شمعا يضيء بلا إنطفاء
وأنت الشمع ما سبب إحترافي	فأنت البدر ما معنى إنتقاصي

Вот свеча, которая светит и не гаснет,
Вот луна, которая сияет, не убывая.
Ты – эта луна, так в чем смысл того, что я таю?
Ты – та свеча, так отчего же я сгораю?

Как и в персидско-таджикских стихах Бади' ат-Турк в своих арабских стихах, видимо, нередко прибегал к этико-дидактическим мотивам, как в нижеследующем случае [5, 166]:

إلى من بات أسوء منك حالا	إذا ما رمت طيب العيش فانظر
و أنكد عيشة و أقلّ مالا	و أخفض رتبة و أذلّ قدرا

Если ты пожелаешь благополучной жизни, то взгляни
На того, кто оказался в худшем, чем ты, положении,
На того, кто ниже тебя рангом, менее удачлив,
Кому не везло в жизни, у кого меньше денег.

Ну разве не напоминает содержание этих строк мотив, заключенный в одном бейте Рудаки, восходящем к одному из хадисов Пророка Мухаммада (С), гласящему, что не следует с завистью взирать на положение того, кто стоит выше тебя в социальном и материальном положении, а лучше взглянуть на тех, кто находится в гораздо более трудном и тяжелом положении, чем ты [7, 8]:

Ба рӯзи неки касон гуфт, то ту ғам нахурӣ:
Басо касо, ки ба рӯзи ту орзӯманд аст.

О хорошей жизни некоторых сказано, чтоб ты не печалился:
Как много тех, кто мечтает достичь твоего уровня жизни.

Бади' ат-Турк, по всей вероятности, пробовал свое перо и во многих других поэтических жанрах, традиционно использовавшихся в творчестве средневековых арабских и персидско-таджикских поэтов. К этим традиционным жанрам или темам относится, как известно, хамрият, то есть стихи о вине и всем том, что с ним связано. На эту тему писали стихи даже те, кто сам к вину не притрагивался. Вот, например, отрывок из касыды Бадиат-Турка на тему хамрият [10, 162].

وانف بالقهوة دائي	هات ما فيه شفائي
لم تشعشعه بماء	اصرف الهم بصرف
و سهيلا في الضياء	يشبه الزهرة نورا
و اجعل تاخر غذائي	اجعل الرق ضجيعي
وهي في البؤس رخائي	هي في الليل سراجي

Подай мне то, в чем мое исцеленье,
 Не думай, что кофо избавит от недуга меня.
 Устрани печаль мою чистым вином,
 Не разбавленным еще тобой водою.
 Оно яркостью похоже на Венеру,
 А блистанием при свете на Канопус.
 Сделай мех с вином моей постелью,
 Сделай само вино моею пищей.
 В ночи оно – мой светильник,
 А в несчастье оно – мой утешитель.

По всей видимости, Бади' ат-Турк много повидал на своем веку и немало пережил превратностей жизни, отчего делает глубокомысленный вывод к которому приходят люди во все времена и во всех человеческих обществах, где царят произвол и несправедливость, порок и бесчестие, безнравственность и бездушие, где попираются общечеловеческие духовные и моральные ценности [10, 162]:

أمر جميع أهل الأرض عكسا	ولدنا في زمان صارفيه
وكان الفضل سعدا صار نحسا	وكان الجهل نحسا صار سعدا

Мы родились в то время, когда стали
 Дела всех обитателей земли оборачиваться наоборот:
 Невежество, ранее считавшееся пороком, стало счастьем,
 Достоинство, ранее считавшееся счастьем, стало пороком.

Самым удивительным для поэзии той эпохи и для нас в сохранившемся арабоязычном поэтическом наследии Бади' ат-Турка является открытое заявление его о своем тюркском происхождении, сделанное при этом с чувством гордости и превосходства, восхваление своих тюркских корней и предков и превозношение тюркской расы и различных качеств тюрков. В его фарсиязычных стихах, зафиксированных в вышеупомянутых источниках, даже намек на что-либо подобное нет. Лишь в одном месте, во вступительном бейте приведенной выше лирической кыт'а поэт употребил слово «тюрк» [15, 597]:

Даромад аз дарам он офтоби туркситон
Чу сарв бар сари сарваш ҳазор лоласитон.

Вошло в мою дверь то солнце-тюрков похититель,
Как кипарис, на чьей главе тысяча тюльпанов.

Имадуддин ал-Исфахани, записавший несколько стихотворений Бади' ат-Турка со слов своего источника Фахр ал-ислама ал-Хазими в Исфахане, предваряет их такими словами: «Он выражает гордость тюрками и восхваляет их, однако то, о чем он говорит, никакого предмета гордости не составляет. Он лишь описывает то, что присуще им» [10, 159]:

فاخرت بالمعشر الشم العرائين وان دارت رحي الحرب دارث كالمجانين على القساور صولات الثعابين كما لنا في الرضا نسك الرهابين إذا أردنا؛ و أبناء السلاطين إلى الحروب؛ فأولاد الشياطين	إني لمن معشر فطس الأنوف إذا ونحن في العلم أشباه الجبال حجابا نحن الأسود لانا في كل ملحمة لنا لدى الحرب فتك الاسد ان غضبت نحن السلاطين والأفلاك دائرة أولادنا الجن في النادي و ان ركبوا
---	---

Воистину, я из числа людей со сплюснутыми носами
Горжусь этими людьми высокородными с плоскими носами.
В знании мы подобны горам, защищающим нас покровом,
А если закрутятся жернова войны, то в ней мы как безумцы.
Мы – львы, потому что во всяком сражении над врагами
Одерживаем верх, и атакуем, стремительно жалея как змеи.
В бою у нас мертвая хватка разъяренного льва,
В мирное же время мы благочестивы как монахи.
Мы – властелины и небеса вращаются,
Когда мы того желаем, и мы - сыновья владык.
Потомки наши – джинны, когда их призывают, и они врываются
на конях
В гущу сражения, ведь они – потомки дьяволов.

По словам автора «Харидат ал-қаср» перу Бади' ат-Турк принадлежит пространный трактат, в котором выражаются суждения о превосходстве тюрков над персами, и который, по всей видимости, был обильно снабжен стихами самого же Бади'ат-Турка, один фрагмент которых, звучащий весьма воинственно, процитирован в антологии [10, 162]:

أنا التركي و الأتراك قوم تخالهم إذا غضبوا ليوثا حبانا الله أرماحا طوالا بها طلنا بني سام و حام ونؤوي من يلوذ بنا ونحمي	يرون الموت ماذيا مشارا وتحسبهم إذا جادوا بحارا مثقفة و أسيافا قصارا و دارست حيلنا الفلك المدارا حقيقته إذا ما الدهر جارا
--	--

Я – тюрк, а тюрки это такой народ, который
Смотрит смерти в лицо открыто и бесстрашно.
Они покажутся тебе в гневе яростными львами,
А когда проявляют щедрость, ты сочтешь их морем.
Господь наделил нас длинными копьями,
Острыми и короткими мечами и клинками.
Корни предков наших восходят к роду Сама и Хама,
Конница наша проскакала весь вращающийся мир.
Мы даём приют каждому, кто к нам приходит и защищаем
Его правду, если мир был с ним жесток и несправедлив.

Несмотря на утверждение Имадуддина ал-Исфахани о том, что данный трактат Бади'ат-Турка, посвящен описанию превосходства тюрков над персами, какие-либо прозаические примеры или поэтические отрывки, намекающие на отрицательные качества персов в противоположность положительным качествам тюрков не приводятся. Быть может, что будучи сам персом и утверждая, что в описаниях поэтов нет чего-либо такого, что составляло бы предмет гордости тюрков, ал-Исфахани не счел нужным приводить в своей антологии образцы такого рода прозы или поэзии.

В «Харидат ал-қаср» приведен еще один фрагмент из касыды Бади' ат-Турка, в котором, по словам ал-Исфахани, тоже звучат нотки гордости, переходящей в бахвальство, кичливость [10, 161]:

ألقي الزمان جراحه بجناحي وأظنه لا يرعوي حتى يرى وكأنه والكاف لغو حية أبرق وأرعد يا زمان فإتني لي نجدة الأتراك ان خاضوا الوغى	لطيل حاشى السامعين عذابي برق الردى من صارم القرضاب صماء تنهشني بلا أنياب مردى العدى وسليل ليث الغاب عند الكفاح و نخوة الأعراب
--	---

Время обрушивает свои напасти на мою персону,
 Чтобы сплетни услышавших об этом усилили мои муки
 Полагаю, что оно не образумится пока не увидит
 Смертельную молнию моего разящего меча.
 Оно словно – хотя «словно» здесь излишне, - змея
 Глухая, цепко вцепившаяся в меня без зубов.
 Рази меня громом и молнией, о время, но воистину я –
 Кость в горле врагов, я веду свой род от львов лесных.
 Во мне есть храбрость тюрков, когда они бросаются в бой
 В случае войны, но есть и спокойное достоинство арабов.

Еще один стихотворный отрывок из касыды Бади'ат-Турка, которую ал-Исфахани называет шутливой, и где поэт совершенно четко называет местом своего рождения горное селение Адж, близ города Тебриз, называющееся так по названию реки Аджи, которую ныне именуют Талхруд (Горькая речка) [10, 165, прим.1] хотя, как говорилось выше, Р. Хидаят полагает, что нельзя считать его тебризцем, ибо это есть явная ошибка [15, 595].

В данном случае для нас имеет значение не место его рождения, а его этническое тюркское происхождение, неизменно подчеркиваемое им в стихах, особенно в фахах своих арабских касыд. Вот и в нижеследующем отрывке он пишет [10, 164-165]:

لنجدة الترك على قسر
 في صورة الشمس أو البدر
 و الترك قومي و بهم فخري
 يسامر النجم إذا يسري
 والصقر لا يألف بالوكر

و اترك ديار الترك مستسلما
 ذكرانهم أسد و نسوانهم
 الشرق داري و بها مولدي
 في آج و كرى في ذرى شاهق
 و كنت صقرا طار عن وكره

Уходи из земель тюрков с миром,
 Зная о храбрости тюрков в борьбе со злом.
 Их мужчины – львы, а их женщины
 Обликом словно солнце или полная луна.
 Восток – мой дом, и здесь моя родина.
 Тюрки – моя родня и я горжусь ими.
 В Адж – мое гнездо на заоблачной вершине,
 Говорящей со звездами когда они восходят.
 Я был орлёнком, когда выпорхнул из своего гнезда,
 Ведь орлу не пристало нежиться в гнезде.

Конечно, нет ничего странного или необычного в том, что поэт в фахах или мадхах своих касыд говорит о своем высоком положении в племени, кичится своим знатным происхождением

или принадлежностью к некоему прославленному роду, восхваляет бесстрашие, храбрость и отвагу своих сородичей, гордится их щедростью, гостеприимством, хлебосольством и прочими качествами. Историк арабской литературы Ханна ал-Фахури дает следующее определение этим частям касыды. Мадхами или фахрами, говорит он, называются «стихотворения, в которых автор восхваляет себя, свои личные качества или качества своего племени и своих соплеменников; к этому жанру относятся также стихи, воспевающие доблесть и отвагу; мадх – панегирик, перечисление и восхваление достоинств и заслуг героя и его племени» [12, 35].

Вот как характеризует фахр и мадх известный арабист-литературовед И. М. Фильштинский: «Центральной частью касыды в доисламский период было самовосхваление – фахр, которое по мере упрочения средневековых сословных отношений в обществе все более уступало место нацеленному на конкретное лицо (на феодального правителя или богатого мецената) панегирику (мадх или мадих). В фахре бедуинский поэт восхвалял свои подвиги и подвиги своего рода или племени, свои благородные поступки, доблесть и щедрость, хвастался знатностью своего происхождения, превозносил в гиперболизированной форме мощь племени, его многочисленность и другие достоинства. Как и в русских былинах, у бедуинских поэтов «богатырская похвальба» не только не осуждалась, но рассматривалась как проявление истинного мужества» [13, 51].

По мнению И. М. Фильштинского, хотя всякие самовосхваления предполагают известную «индивидуализацию» поэтического сознания, в фахре тем не менее несомненно преобладают «коллективистские» элементы, ибо герой как бы отождествляется со всем племенем. Ведь восхваляя свои подвиги (или подвиги своего лирического героя), поэт не просто возвышал их в сознании соплеменников, но превращал в носителей племенных идеалов, в конкретное олицетворение племенной доблести, коллективных интересов и судьбы. Гиперболизированные образы и торжественные интонации фахра вызывали в слушателях чувство племенной гордости [13, 51].

Вышеприведенные отрывки из касыд Бади'ат-Турка, прекрасно знавшего древнеарабскую поэзию и каноны арабского стихосложения, свидетельствуют о том, что арабская поэзия оказала сильное влияние на его поэтическое творчество. Однако, арабские поэты в своих фахрах хотя и превозносили свои достоинства и достоинства своего племени, но никогда не подчеркивали свое этническое, арабское, происхождение, хвастая

или гордясь лишь своей принадлежностью к тому или иному именитому арабскому роду или племени. В средневековой поэзии на фарси заявления об иранском происхождении самих поэтов или героев их произведений за исключением «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси и других отдельных эпических дастанов, почти не встречаются. Но они звучат иногда в стихах арабоязычных персидско-таджикских поэтов, которые, исходя из шуубитских настроений, подчеркивали свое неарабское, иранское происхождение, желая довести до арабских слушателей те или иные свои достоинства и положительные качества или показать превосходство иранцев над арабами. Так, например, по рассказу Е. Э. Бертельса, поэт, гордящийся своим происхождением от легендарного витязя древности Рустама (может быть, и не легендарного витязя, а последнего сасанидского полководца, погибшего в борьбе с арабами), говорит, хвастаясь своим благородным происхождением [4, 103]:

عجمي نما به التعريب نسبي واضح و عودي صليب	أنا من عرفت سرا و جهرا ليت شعري إذا دعيت شعاري
--	---

Я – тот, кого тайно и явно все знают
Как ‘аджами (т. е. неараба, иранца) обарабившегося.
Я хорошо знаю, издавая мой бранный клич:
Происхождение мое очевидно и древо крепко.

И далее:

و لكن شعري من لوى بن غالب	إذا نسبوني كنت من آل رستم
---------------------------	---------------------------

Когда спрашивают о моем происхождении, я – из рода Рустама,
Но только стихи мои от Луай ибн Галиба [4, 103?]

Следуя манере древнеарабских поэтов, Бади’ат-Турк в части фахра своих касыд непременно выражает чувство гордости своим тюркским происхождением и, как мы видим, восхваляет различные, преимущественно воинские, качества своих соплеменников. В поэзии как на фарси, так и на арабском языке это явление встречается впервые. Причем, это сделал тюрк, родившийся и выросший в персидско-таджикской языковой среде, с юности впитавший в себя все тонкости таджикского-фарси языка, персидско-таджикские культурные ценности, традиции и обычаи, получивший широкое образование и освоивший сложное искусство стихосложения и науку о поэзии как на фарси, так и на арабском языке, показавший подлинное умение сочинять стихи на обоих языках, которые были по достоинству оценены истинными

знатоками и ценителями поэтического слова, такими как Рашидуддин Ватват и Имадуддин ал-Исфахани и даже включены в их литературные антологии. В этом смысле Бади'ат-Турка, наверное, следует считать своеобразным феноменом, впервые заявившем в стихах о своей тюркской идентичности и открыто превозносившим, как некогда бедуинские поэты, с одной стороны, воинственность и отвагу своих соплеменников в сражениях, а с другой стороны, их великодушие, гостеприимство и щедрость в мирное время.

Специалистам в области средневековой персидско-таджикской поэзии и любителям её наверняка известно, что образ тюрка или прелестной тюрчанки достаточно широко распространен в ней. Завоевателями и угнетателями рисует в своих касыдах тюрков-сельджуков и тюрков-огузов таджикский мыслитель и поэт Насир Хусрав Кубадияни. Общеизвестны строки великого Хафиза Ширази, в которых он выражает свою готовность подарить Самарканд и Бухару прекрасной тюрчанке из Ширази, которая завладеет его сердцем, лишь за одну ее индийскую родинку. И еще немало положительных и отрицательных отзывов и откликов о тюрках можно встретить в стихах средневековых персидско-таджикских и арабских поэтов, но это уже совершенно другая тема, требующая отдельного, тщательного, самостоятельного и объективного исследования, часть которой осветил в своей книге «Силат адабийя байн ал-араб ва-л-фурс ва-т-турк» («Литературные связи между арабами, персами и тюрками») египетский ученый – литературовед Хусейн Муджиб ал-Мисри [11].

Все образы царствующих или простых тюрков и прекрасных тюрчанок в средневековой персидско-таджикской и арабской поэзии присутствовали в третьем лице и только Бади'ат-Турк выступает в собственных стихах – фахрах и мадхах от первого лица. Следует отметить, что судя по сохранившимся стихотворным отрывкам, тенденция превозношения качеств и черт характера тюрков была присуща в XII веке не только поэту – тюрку по происхождению. Говоря о Бади'ат-Турке и его стихах аналогичного содержания, Имадуддин ал-Исфахани отмечает, что подобная тенденция в поэзии того периода имела достаточно широкое распространение. Он приводит имена арабоязычных персидско-таджикских поэтов и образцы их стихов, в которых возносятся хвалы тюркам и прославляются их реальные и мнимые достоинства [10, 159-161]. На наш взгляд, это связано с тем, что и арабоязычные и фарсиязычные поэты той эпохи входили в литературные собрания, формировавшиеся в Хорасане и Мавераннахре при дворах правителей из тюркских династий и все

их существование зависело от них. Отсюда славословия в адрес тюрков иногда с упоминанием, а зачастую без указания их национальной и этнической принадлежности. Вот например, что пишет поэт Ибрахим ал-Газзи в своей касыде «ат-таия», то есть рифмующейся на букву «та» [10, 159]:

وَفْتِيَةٌ مِنْ كَمَاةِ التُّرْكِ مَا تَرَكْتُ	لِلرَّعْدِ كَرَّاتِهِمْ صَوْتًا وَلَا صَيْتًا
قَوْمٌ إِذَا قُوبِلُوا كَانُوا مَلَانِكَةً	حَسَنًا؛ وَإِنْ قُوتِلُوا كَانُوا عَفَارِيثًا
مَدَّتْ إِلَى النَّهْبِ أَيْدِيهِمْ وَأَعْيُنُهُمْ	فَرَادَهُمْ قَلَقُ الْإِحْدَاقِ تَثْبِيثًا
بِدَارِ قَارُونَ لَوْ مَرَوْا عَلَى عَجَلٍ	لَبَاتَ مِنْ فَاقَةٍ لَا يَمْلِكُ الْقُوَا

Молодые удалыцы из тюркских витязей не оставляли
Грому во время атак возможности грохотать и греметь.
Тюрки – это люди, к которым если хорошо относиться,
Прекрасны, но в бою они становятся дьяволами.
Их руки и глаза всегда тянутся к добыче,
Зрачки их, беспокойно бегающие, твердо взирают на цель.
Если они даже просто пройдут мимо дома Каруна,
Он превратится в нищего, не имеющего даже пищи.

Ал-Исфахани приводит еще несколько стихотворных отрывков на эту тему из касыд казия Абубакра ал-Арриджани, Ибн ал-Хайята ад-Димашки и некоторых других арабоязычных поэтов, наиболее, известным из которых является Абуисмаил ат-Туграи (ум. 515/1122) автор знаменитой «Ламият ал-Аджам» («Персидской касыды» с рифмой на букву «лам»). Нижеследующий лирический фрагмент из касыды ат-Туграи автору «Харидат ал-каسر» в Исфахане передал Мухаммад ибн ал-Хейсам [10, 161]:

لَمْ أُنْسِهِ وَالْقَوْسُ فِي يَدِهِ	يُرْمِي غَزَالًا مِثْلَهُ خَرَقًا
وَالرَّكْضُ يَفْتَحُ فَوْقَ وَجْنَتِهِ	وَرْدًا، وَيَمْلَأُ وَرْدَهُ عَرَقًا
فَرَمَى بِسَهْمِي مَقْلَةً وَيد	نَحْوَ الْغَزَالِ وَقَلْبٌ مِنْ عَشَقًا
فَظَلَلْتُ لَا أَدْرِي وَ قَدْ نَفَذَا	أَصَابَ عَمْدًا أَوْ كَمَا اتَّفَقَا

Не забыть мне [тюрка того], когда с луком в руках
Стреляет он в газель, как и он сам, трепещущую.
Бег стремительный раскрывает на покрасневшихся щеках его
Розы, а розы эти наполняются каплями пота, [как росой]
Он выпустил две стрелы: из глаза и руки:
Одну в газель, а другую в сердце влюбленное.
В растерянности я не знаю, что же он сделал:
То ли нарочно попал в цель, то ли стреляя наугад.

И действительно, в арабоязычной и фарсиязычной поэзии Хорасана и Мавераннахра XI–XII веков тюркам посвящено немало стихов, причем как панегирических (мадх или мадих), так и сатирических (хаджв). И те и другие можно встретить, например, в творческом наследии арабоязычного персидско-таджикского историка, лингвиста и поэта Абулмузаффара Мухаммада ал-Абиварди, (ум. 507/1114), которого называли «Короной Хорасана» («Тадж Хорасан»), и стихам которого ал-Исфахани уделил большую самостоятельную главу своего труда [10, 217-374]. Так что в этом смысле Бади' ат-Турк не одинок в своем творчестве. Но подчеркнем еще раз, что отличие его от других поэтов, восхвалявших или высмеивавших и поносивших тюрков, в том, что те не были тюрками, а он, будучи тюрком, открыто выступал от имени тюрков и при каждой возможности славословил их в своих стихах, подчеркивая свою принадлежность к ним и кровное родство с ними.

Исходя из фрагментов, процитированных в «Харидат ал-каسر», «Хадаик ас-сихр», «Лубаб ал-албаб» и «Маджма' ал-фусаха» можно убедиться, что идейно-тематическое содержание поэтического наследия Бади' ат-Турка довольно разнообразно. По всей видимости, немалое место в нем занимала дидактика, что видно из некоторых его стихов на фарси и арабском языке. Например, ал-Исфахани приводит несколько отрывков, насчитывающих в общей сложности тридцать один бейт, из большой касыды Бади' ат-Турка, составленной из наставлений и назиданий, адресованных им своему сыну.

Начинается касыда традиционным обращением к сыну умудренного жизненным опытом отца, увещающего своего отпрыска о том, что если тот примет его наставления, то, поступая сообразно им, убережет себя от многих злосчастий и бед. А тот, кто отказывается слушать наставления и принимать советы, обрекает себя на скорую гибель. «Исполняй пятикратную молитву и ты заслужишь прощение того, кто прощает без всякой причины. Общайся с людьми совестливыми и благоверными, и не дружи с теми, чьи заявления о честности и искренности вызывают в тебе сомнения. Всегда оставляй о себе добрую память достойными делами, ибо имя того, чьи благие качества известны людям, не забывается ими. Разум доведет тебя до высот славы и он же низвести может до низин высокомерия. Из знаний прислушивайся только к наиболее достоверным, а прежде чем приступать к изучению фикха, вбери в себя свою долю адаба (комплекса гуманитарных наук), и только потом из числа остальных наук приступай к усвоению фикха, который вознесет тебя до высочайшего положения в обществе».

Наряду с обычными житейскими советами Бади'ат-Турк дает сыну наставления общечеловеческого содержания, однако в них иногда звучат антифилософские интонации, характерные для духовенства XI–XII веков. Ведь именно в этот период был написан антифилософский труд Абухамида ал-Газзали «Тахафут ал-фаласифа» («Опровержение философов»). «Сторонись и отвергай философов, - говорит поэт сыну, - ведь они противоречат всем пророкам и писаниям. Не обольщайся красивыми небылицами и рассказами, распространяемыми глупцами, верящими в силу семи планет. Свяжи свои руки вервью Аллаха и предайся Ему и тогда ты привяжешь к себе истину неразрывной связью».

Отец советует юноше быть во всем терпеливым, проявлять благоразумие и рассудительность, высказывать уважение к соседям, соблюдать их права, быть снисходительным к подручным и относиться к ним с пониманием и состраданием, не выплескивать на них свой гнев. «Удерживай свой язык от злословия в адрес людей благородных, от того, что приносит вред и печаль, - предупреждает родитель. – Со всеми своими нуждами обращай к Господу, ведь тот, кто просит у Него, не отчаивается и не разочаровывается. Пусть мир не обманывает тебя своими богатствами, ведь они подвержены тлену и исчезновению. Не полагайся во всем на этот мир, ведь он подвержен превращениям, а жизнь человека весьма коротка. Не прельщайся и не восторгайся жизнью, которая непостоянна, человек в один миг может её лишиться» [10, 162-163].

Далее Бади'Турк говорит о необходимости беречь свою честь, стараться не запятнать ее алчностью и довольствоваться тем, что добыто при вспомоществовании Господа своим трудом. «Лучше смерть, чем унижительность прошения чего-либо, и потому ничего не проси ни у кого, а тем более у низкого и подлого человека, если даже придется умереть с голоду. Не насмешничай, ибо насмешки уронят тебя в глазах людей и все то, что ты завоевал достоинствами своими».

Правда, среди этих положительных наставлений есть и несколько странные советы. Например: «Не верь в искренность дружбы близких тебе людей и будь, сын мой, осмотрителен в отношениях с ними и остерегайся их». «Не следует тебе пить вино, ибо вино уничтожит твое богатство, осквернит твою веру и унизит твой род. Не предавайся азартным играм, ибо они разорят тебя и унесут в небытие все, что ты накопил из серебра и золота». Но самым удивительным и примечательным в этой касыде является ее концовка, в которой Бади'ат-Турк завершает свое обращение к сыну следующими словами: «Ты знатен и благороден и в

благодеении всегда следуй образу жизни тюрок-твоих благородных предков» [10, 164].

В своих назиданиях Бади'ат-Турк выглядит как человек, глубоко знакомый со всеми сторонами человеческой жизни, человеческой психологии, извлекий из жизни много мудрых уроков. Кроме того, эти назидания наводят на мысль о том, что он, по всей видимости, был широко осведомлен в доисламской персидско-таджикской этико-дидактической литературе в форме различных «панднамак». Это и не удивительно для поэта-тюрка, хотя и подчеркивавшего свое тюркское происхождение, но родившегося и выросшего в персидско-таджикской языковой среде, получившего основательное образование у таджикских учителей и наставников, впитавшего в себя богатые персидско-таджикские художественные традиции, духовные и культурные ценности.

Литература:

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб ал-албоб. Аз рӯи чопи профессор Э.Браун. Бо муқаддима ва таълиқоти аллома Муҳаммад Қазвинӣ ва нухбаи таҳқиқоти устод Саид Нафисӣ ва тарҷумаи дебочаи англисӣ ба форсӣ ба қалами Муҳаммад Аббосӣ. Нимаи дувум. Чопи аввал. Баҳори 1361.
- 1а. Авҳадӣ, Тақиюддин Муҳаммад. Арафот ал-ошиқин ва арасот ал- орифин. Тасҳеҳи Забиҳуллоҳ Соҳибқорӣ, Омина Фаҳри Аҳмад. Бо назорати илмии Муҳаммад Қаҳрамон. – Техрон: Мероси мактуб, чопи аввал, 1389, с. 697- 702.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. –Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.
3. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. Чопи дувум. – Техрон: Заввор, 1386.
4. Бертельс Е.Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы. –М.: Издательство восточной литературы, 1960.
5. Ватват, Рашид ад-дид. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хадаик ас-сихр фи дакаиқ аш-ши'р). Перевод с персидского, исследование и комментарий Н.Ю. Чалисовой. –М.: Наука, ГРВЛ. 1985. –С.105, 161, 166, 167.
6. ал-Ғаззӣ, Абуисҳак Ибраҳим ибн Усман ибн Муҳаммад ал-Калбӣ ал-Ашхабӣ. Диван ал-Ғаззӣ./Таҳқиқ ва дирабат ад-

- дуктур Абдурраззак Хусейн. ат-Таб`ат ал-ула. –Дубай: Марказ Джум`а ал-Маджид ли-с-сакафа ва-т-турас, 1429/2008.
7. Девони Рӯдакӣ. Чопи чаҳорум. –Техрон: Бародарон Илмӣ, 1386
 8. Зарринкуб, Абдулхусейн. Аз гузаштаи адабии Ирон. Чопи аввал. –Техрон: Интишороти байналмилалии ал-Худо, 1375.
 9. аз-Зираклӣ, Хайруддин. ал-А`лам. Камус ат-тараджим./ат-Таб`ат 17. ал-Муджаллад ал-хамис. –Бейрут: Дар ал-илм ли-л-малайин, 2007.
 10. ал-Исфাহани, Имадуддин. Харидат ал-каср ва джаридат ал-аср. /Такдим ва таҳкик д-р Аднан Мухаммад Ал Ту`ма. ат-Таб`ат ал-ула. ал-Муджаллад ас-сани. –Техрон: Аина-и мирас, 1378 ш. – 1420 к./1999.
 11. ал-Мисри, Хусейн Муджиб. Силат байн ал-араб ва-л-фурс ва-т-турк. Дирасатун та`рихиятун адабия. –ал-Кахира: Мактабат ал-Анджелло ал-мисрия, 1390/1971.
 12. ал-Фахури, Ханна. История арабской литературы. В 2-х томах. Том 1. –М.: Издательство иностранной литературы, 1959. –С.35.
 13. Фильштинский И.М. Арабская литература в средние века. Словесное искусство арабов в древности и раннем средневековье. –М.: Наука, ГРВЛ., 1977. –С.51.
 14. Фурузонфар, Бади`уззамон. Сухан ва суханварон. Чопи панҷум. –Техрон: Интишороти «Хоразмӣ», 1380.
 15. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ ал-фусаҳо. Ба кушиши Музоҳир Мусаффо. Чопи дуввум. Баҳши аввал аз чилди аввал. –Техрон: Интишороти «Амири Кабир», 1382.
 16. Koprulu M.F. Harezmsahlar.// Islam ansiklopedisi, с.5/1.
 17. Koprulu M.F. Harezmsahlar devrinde bir Turk lisancisi: Muhammad bin Kays ve eseri.// Turkiyat mecmuasi. – Istanbul, 1928.

РОҲҲОИ БАЁНИ МАЪРИФАТИ ИРФОНӢ
ДАР ШЕЪРИ СЎФИЯ

Дар густураи адаби форсӣ шеър муҳимтарин унсури фарҳанг аст. Дар ҷомеаи форсизабонон ҷойгоҳ ва мақоми шоир аз дигар офарандагони осори дигари бадеӣ ва ҳунари баландтар аст. Мақоме, ки Рӯдакию Мавлоно, Саъдию Ҳофиз ва дигар шоирон дар дилу ҷони мардуми мо доранд, ҳеҷ фарҳангофарини дигаре надоштааст. «Бегумон, миёни шеър дар мақоми расонаии аслии фарҳангӣ дар қаламрави забони форсӣ ва сохтмони зариф ва тарошхӯрдаи забон аз сӯе ва зехнияти ҳаёлпардозу шоиронаандеши қавми эронӣ аз сӯи дигар мебояд робитае бошад ва ҳамин зехният аст, ки худро дар бинише шоиронаи орифона аз ҳастӣ ба сурати як ҷаҳонбинӣ камол мебахшад, ки шеър олитарин расонаи баёни он аст» [10, 182-183]. Аз ин рӯ баёни андешаи фалсафии қавмҳои эронитабор бо дидгоҳе шоиронаи орифона дар шакли ғазал, маснавӣ ва рубоӣ ва дигар қолибҳои шеърӣ падидаи тасодуфӣ набуда, аз таносуби зоти ин ду навъи биниш дар андеша ва шуури онон ба вучуд омадааст, зеро таҷрибаи ирфонӣ ва дидгоҳи шоирона ҳар ду аз қаламрави завқ, илҳом ва ваҳм бархостаанд.

Чун ҳақиқати ирфонӣ фаротар аз воқеияти ҷаҳони моддӣ қарор дорад, барои пажӯҳишгар душвор аст онро дар ҷаҳорҷӯбаи абзорҳои илмӣ муосир, ки бар мантиқ ва усули таҳқиқоти моддигароёна бунёд шудаанд, мавриди баррасӣ қарор диҳад. Бо айнаки воқеънигар душвор аст таҷрибаи ирфонии шоирро, ки ба забони иборот ва ишорот, ки тавҷам бо бакоргирии суварӣ ҳаёл дар шакли шеър баён кардааст, ба маъноӣ воқеии он даррасад ва душвортар аз ин, онро ба дигарон бишиносонад.

Маърифати ирфонӣ маърифати шухудист, яъне орифон воқеияти ҳастиро бе иштироки ақл ва мантиқ ва ҳавоси панҷгона мешиносанд ва дар ибрази ҳақиқи кашфшуда аз забон истифода меkunанд, ки моҳиятан бо қавонини мантиқӣ ва ақлонӣ пайваста аст. Аз ин ҷо орифони шоир дар баёни андешаи худ ранҷо мекашанд ва забонро дар баёни ҳолати ботинии ҳеш нотавон ва бегона меҳисобанд ва ба навъе нобоварона ба он муносибат меkunанд. Шояд аз ин ҷост, ки теъдоди бузурге аз аҳли тариқат, ки зикрашон дар тазкираҳову манокӣб ва таърихномаҳо фаровон дида мешавад, ба тасниф ва китобат даст назадаанд.

Ориф ба дарёфти маърифати ирфонӣ баъд аз тай намудани марҳила ва зинаҳои муқаддамотии тариқат ва фарогирии

таълимоти сӯфия муваффақ мешавад ва тавоноҳои рӯхӣ ва маънавии хосеро ноил мешавад, ки дар зоти худ бемисланд. Дар натиҷаи ба даст овардани чунин неру ориф аз маҳдудии ҳис ва ақл фаротар меравад, ҳичобҳои рӯи ашъ ва маҳсусотро барканор мекунад ва ба саропардаи розу асрори ҳастии коинот роҳ ёфта, ҳақиқати офаринишро мустақиман ва бидуни парда мушоҳида мекунад. Аз сабаби он, ки дарёфт ва шинохти ҳақиқат рӯйдодӣ ботинӣ ва отифӣ ориф буда, бе иштироки ҳиссиёти панҷгона ва ақлу тафаккур сурат мегирад, вай тавони баёни онро бо забоне фаҳмо ва қобили идрок, надорад, зеро он ҳақиқат, чуноне ки дар осори аксари орифон зикр гардидааст, аз ҳадди андеша ва эҳсосот фаротар аст ва ба ақидаи Мавлоно дар қолиби иборот ва ҳатто бо забони ишорот баён намешавад ва беҳтар аст, ки ногуфта монад:

Биё, эй ишқ, ин май аз чӣ хум аст?

Ишорат кун, харобот аз чи сӯй аст?

Чӣ мегӯям? Ишорат чист? К-ин ҷо

Нагунҷад фикрате, к-он ҳамчу мӯй аст.

Наёяд дар назар он сирри яктӯ,

Ки дар фикр он чи ояд чортӯй аст.

Чу з-андеша ба гуфт ояд, чӣ гӯям?

Ки хонагандаву расвоикӯй аст.

Зи расвоӣ ба баҳри дил равад боз,

Ки дил баҳр асту гуфтанҳо чу ҷӯй аст.

Аз назари орифи соҳибтаҷриба ҳақоики ирфонӣ шинохтнопазиранд ва забон, ки бо тафаккур ва тааққул ва олами моддӣ пайваست аст, тавони баёни фикратеро, ки ҳамчу мӯй бориқ аст, надорад, зеро ориф аз густураи андеша ва маҳсусот беруни рафтааст ва монанди он ки ҷӯй дар баҳр гум мегардад, сухан ва забони ӯ низ дар баёни он ҳақиқат лол ва нотавон мемонад.

Дар ин бора дар рисолаи «Фихӣ мо фихӣ»-и Мавлоно нақле омадааст: «Подшоҳе ба дарвеше гуфт, ки «Он лаҳза, ки туро ба даргоҳи Ҳақ таҷаллӣ ва курб бошад, маро ёд кун». Гуфт: «Чун ман дар он Ҳазрат расам ва тоби офтоби он чамол бар ман занад, маро аз худ ёд наёяд. Аз ту чун ёд кунам?» [3, 63].

Ба ин гуна, дар осори аксари орифон аз душворбаёнии ҳолат ва бозёфтҳои ирфонӣ сухан рафта, узри парокандагӯӣ ва парешонию нотавонии хешро дар баёни ҳолати ирфонӣ иброз намудаанд:

Пароканда бихоҳам гуфт имрӯз.

Чӣ гӯяд марди дарҳам ҷуз, ки дарҳам?

Магар соқӣ бияндозид даҳонам

Аз он ҷому аз он ратли дамодам?

(Мавлоно)

Дар чунин ҳолати аз худ ворастагӣ ва беҳудӣ робитаи хушёронаи шоири ориф бо дунёи воқеӣ қатъ мешавад ва баёнаш парокандаву парешон ва мубҳам мегардад. Ба баёни дигар, чӣ тавр шоири ориф он дидаҳо, маҳсусот ва бозёфтҳои таҷрибаи ирфонии хешро, ки дар ҳолати ноҳудогоҳ ва мастӣ ба ӯ даст додаанд, дар ҳоли хушёрӣ баён кунад? Мавлоно ба ин пурсиш чунин посухи шоирона медиҳад:

*Ман гунги хобдидаву дунё тамом кар,
Ман очизам зи гуфтану халқ аз шуниданаи.*

Яъне дар ҳоли бақобиллоҳ баъд аз фанофиллоҳ, ё ба таври дигар дар ҳолати хушёрӣ он чи дар ҳоли мастӣ аз сари ориф гузаштааст ба ёд овардан ва аз он сухан гуфтан ниҳоят душвор аст. Ин аст, ки Мавлоно пайваста дар ашъори хеш самимона хостааст, ки ҳақиқати ҳоли вайро аз ашъоре ҷустуҷӯ намоянд, ки дар ҳолати мастияш суруда шудааст:

*Суханам ба хушёрӣ намаке надорад, эй чон,
Қадаҳе ду мавҳибат кун, чу зи ман сухан ситонӣ,
Ки ҳар он чи маст гӯяд, ҳама бода гуфта бошад,
Накунад ба киштии чон ҷуз бода бодбонӣ.*

Дар ҷои дигар гуфтааст:

*Чаҳор шеър бигуфтам. Бигуфт: «На! Беҳ аз ин!»
Бале, лек бидеҳ аввало шароби газин.
Хумор шеър нагӯям, хумори ман бишкан
Бад-он мае, ки дарнагунҷад дар осмону замин.*

Баённопазирӣ ва душворбаёнии таҷрибаи ирфонӣ ба чанд омили дигар вобаста аст. Нахуст, тафовути сатҳи дид ва шинохту дарки баёнкунандаи ҳақиқати ирфонӣ, яъне ориф ва шунаванда, хонанда ё муҳотаби он шахси ғайриориф мебошад. Ин шинохт дар натиҷаи тай намудани марҳилаҳои сулук, ки ҳамзамон бо риёзат ва мувоҷибаҳои нафсонӣ ба даст меояд, ба забоне баён мегардад, ки «*бархоста аз ниёзҳои ҳавзаи ақлу андеша дар интиқоли мафҳуми ин ҳавза қароии лозимро дошта, аммо дар шарҳу тафсири таҷоруби ирфонӣ*» [13, 567] нотавон аст. Бинобар ин дидаҳо ва огоҳиҳои ориф ба ҷаҳоне дигар тааллуқ доранд ва ба воқеияти рӯзмарраи инсон ихтилофи моҳиятӣ доранд. Инсон одӣ, ки дар воқеияти олами асбоб зиндагӣ мекунад, кодир нест, ки гуфтаҳои орифро, ки аз таҷрибаҳои дарёфтаҳои ғайриодӣ ва фаровоқеияш ҳикоят мекунанд, дарк кунад ва ё бипазирад. «*Ин адами дарки дуруст дар арсаи ирфон бӯҳрони шадидтаре падид овардааст; чун дар ин водӣ аз аволими интизоъӣ ва маъқули сухан ба миён меояд, ки бовари он бар хавос ҳам гарон меояд, чӣ расад бар авом?*» [12, 363-364]. Аз ин рӯ бори гарони ибрази огоҳиҳои ирфонии хешро ориф ба мардуми одӣ ба он хотир бар дӯш мегирад, ки ба ин восита онро бо лаззатҳои маънавӣ ва

таълимоту афзалиятҳои тариқат ошно намуда, эътиқодоти ононро ба маслаки хеш бештар мекунад.

Дар ин гуна гуфтумон тарафи муқобил шунаванда аст, чун ҳар нутқаи мухотаби хешро дорад ва барои ориф муҳим он аст, ки мухотабаш ҳарчи хубтару беҳтар ва равшантар ба матлаби ӯ пай барад ва эътиқоду эътимод ба мазҳаби ӯ ҳосил намояд. Ӯ дар ин гуна ҳолатҳо кӯшиш мекунад дар сатҳи фаҳму дарки шунаванда ва мутобиқ ба тавони маънавӣ ва бардошти муридони сухан гӯяд ва таълимоти хешро вазъ ё таблиғ кунад. «*Ҳикмат ҳамчун борон аст, дар маъдани хеш бепоён аст, аммо ба қадри маърифат фуруд ояд*» [3, 105-106]. Мавлоно ба пастию норасоии суханони худ дар баъзе ҷойҳо огоҳ будааст ва кабудию нуқсонҳои фаҳму идроки мухотаби худро сабаби асосии камравнакии суханони хеш донистааст:

*Он чи мегӯям ба қадри фаҳми туст,
Мурдам андар ҳасрати фаҳми дуруст.*

Барои орифон моёи таассуф ва дарегу андӯх аст, ки баъзе авқот маҷбуран ва аз ночорӣ мазмунҳои баланду отифии хешро қурбони фаҳми кӯтоҳ ва маҳдудиятҳои басирати мухотабони хеш менамоянд ва ба хоҳири интиқоли назокату умқи муҳтавои сухани хеш суварӣ ҳаёлро ҳамаҷониба ба истифода мегиранд. Мавлоно дар ин мавзӯ чунин ишорае дорад: «*Мустамеъ ҳамчун орд аст пеши ҳамиркунанда. Қалом ҳамчун об аст. Дар орд он қадар об резад, ки салоҳи ӯст*» [3, 112].

Ҳамчунин бояд зикр кард, ки орифи муршид дар баробари дарки заъфу нуқсу кӯтоҳиҳои муридони дар замири онҳо як навъ ҳамдилия ва ҳамдардӣ ва унсу улфатро фароҳам меоварад, то фазои дарку фаҳмашон муҳайё гардад ва мисли оҳану оҳанрубӯ он ду тарафро ба ҳам оварад. Ин матлабро Ҳофиз бо чунин зарофат баён мекунад:

*Соия маъшуқ агар афтод бар ошиқ чӣ шуд?
Мо ба ӯ муҳтоҷ будем, ӯ ба мо муштоқ буд.*

Масъалаи дигаре, ки шоиста аст, зикр шавад, ин ба истилоҳи аҳли тасаввуф китмони сирр¹, яъне пӯшида нигоҳ доштани асрори ин тоифа аст, ки ба хоҳири ҷилавгирӣ аз лағзиши фаҳм ва дарки мухотаб сурат мегирад. «*Гуфт, ман инро бепӯшинам аз ҷоҳиле, ки наир натавонад кардан ва чун иборат хоҳад кардан, маънии онро табоҳ кунад*» [7, 1160]. Ин амр сабаб шудааст, ки аҳли тариқат ин қабил одамонро шоистаи суханони хеш надонистаанд ва аз сӯҳбат бо онон дурӣ мечустаанд. Вожаҳое чун «номаҳрам», «хом», «ғаммоз», «беҳабар», «ҳасуд» ва амсоли он дар ашъори орифони шоир ҳосили ҳамин гуна муошират ва иртибот бо номатлуб мебошад. Мавлавӣ дар ин иртибот гуфтааст:

Шароби Ҳақ ҳалол андар ҳалол аст,

¹ Маълумоти бештаре роҷеъ ба ин истилоҳ дар [3, 178-179].

*Майи хунби Худо набвад муҳаррам.
Дили маҳрам баёни ин бигуфтӣ,
Агар будӣ ба олам ниммаҳрам.*

Ин розниҳуфтанҳои худро, тибқи анъана аҳли тариқат ба пайғамбар Муҳаммад (с) расонида, онро суннати набавӣ ҳисобидаанд ва дар асоси ҳадиси шумораи 3280-и «Саҳеҳи ал-Бухорӣ» [1, 221] ривояте нақл кардаанд: «*Ба хидмати ҳазрати Мустафо (с) ҷамоате мунофиқон ва агёр омаданд. Эшон дар шарҳи асрор буданд ва мадҳи Мустафо (с) мекарданд. Пайғамбар ба рамз ба саҳоба фармуд, ки «خَمَرُوا إِنِّيْكُمْ»², яъне сарҳои кӯзаҳорову косаҳоро ва дегҳову сабӯҳо ва хумҳоро бипӯшонед ва пӯшида доред... Ба ин сурат, эшонро фармуд, ки аз агёр ҳикматро ниҳон доред ва даҳону забонро пеши агёр баста доред, ки эшон мушонанд, лоиқи ин ҳикмат ва неъмат нестанд» [3,207].*

Ҳамин ихтилофоти байни орифон ва ғайриорифон будааст, ки аҳли тасаввуф маҷбур шуданд гурӯҳҳои ихтисосӣ ва ҳосе ташкил кунанд ва масканҳои махсус бино кунанд, то асрору рамузи тариқати хешро аз чашму гӯши бегонагон, ки шоистагии дарёфти онҳоро надоштанд ва бештар аз ин, барояшон хатар эҷод менамуданд, пинҳон намоянд. Ба назари ин ҷониб ин омил яке аз сабабҳои қомат афрохтани хонақоҳҳои аҳли тариқат дар сартосари ҷаҳони ислом гардид.

Гузашта аз ин барои аҳли тасаввуф ҳифзи асрори ирфонӣ аз вазоифи муҳимми ҳар узви тариқат буда, ифшои он куфр ва сазовори ҷазо мебошад. Айнулқузот мегӯяд: «*Бештар сабаби ҳалоки ошиқ дар ин роҳ аз ифшои сирри маъшук аст, зеро ки дар олами тариқат «افشا سر الربوبية كفر» («ошкор кардани асрори Парвардигор куфр аст»-Ш. С.) собит аст ва куфр баъд аз имон ба ғайрати маъшук иртидод бувад ва иртидод мӯҷиби қатл» [13, 510].*

Сарфи назар аз ин мамнӯот ва маҳдудиятҳои иҷтимоӣ мазҳабӣ аҳли тариқат розу асрори хонумонсӯзи хешро пинҳон дошта наметавонистанд ва нохудоғона онро баён менамуданд, ки баъзан мӯҷиби рехта шудани хуни онон мешуд.

Саргузашти пурфочиаи Мансури Ҳаллоҷ намунаи барҷастае аз розгӯӣ бо номаҳрамон аст, ки яке аз зеботарин талмехҳое дар адабиёти форсии тоҷикӣ буда, камтар шоиреро (бавижа шуарои қарни 11-ум ба баъд) метавон пайдо кард, ки саргузашти ин шӯридаи ошиқ ва масти лоязолии шаҳодати дидори Худоро ба риштаи тасвир накашида бошад.

Яке аз воситаҳои осон ва муҳимми фош накардани асрору рамуз кам суҳан гуфтан ва хомӯш будани орифони донандаи рози ҳастист. Аз ин ҷо хомӯшӣ дар тасаввуф як навъи риёзат аст, ки риояи он барои солиқ ҳатмист. Роҷеъ ба мафҳуми «хомӯшӣ» ва

аҳамияти таълимию ахлокии он дар таълимоти сӯфия аксари андешамандони ирфони исломӣ ибрози назар намудаанд, ки дар «Шарҳи истилоҳоти тасаввуф» омадааст [2, 178-179]. Дар ин ҷо танҳо ба ин иктифо мекунем, ки Ҳачвирӣ дар «Кашфу-л-махҷуб» суҳанро ба ҳамр ташбеҳ намуда, нигоштааст: *«ва дар ҷумла гуфтор чун ҳамр аст, ки ақдро маст кунад ва мард чун андар шароби он афтод ҳаргиз берун натавонад омад...ва чун ин маълуми аҳли тариқат шуд, ки гуфтор офат аст, суҳан ҷуз ба зарурат нагуфтанд...ва илло хомӯш буданд аз он чӣ муътақид буданд, ки Худованд алимуласрор аст»* [9, 521-522].

Ба ин гуна, тибқи одоби сулук орифон бояд аз як тараф хомӯширо дар муқобили ноогоҳон ва ҳаммаслакони хеш ва аз тарафи дигар хомӯширо дар ботини хеш ба хоҳири мувоҷиба аз нафси аммора риоя кунанд. Дар натиҷа чунин пайванди маънавие байни муршид ва мурид барқарор мешавад, ки туфайли он анвори маърифату зебоиҳои офариниш бар дилу ҷони солиқ тобанда мешавад. Ин мазмунро Ҷомӣ дар маснавии «Силсилату-з-заҳаб»-и хеш чунин баён кардааст:

*Ҳар киро шуд забону дил хомӯш,
Маъдани ҳикмат асту маҳзани ҳӯш.
Ҷон ӯ дар таҷаллиёти қидам,
Ёфта ҷовидон суботи қидам.
Бо Худо гӯяд, аз Худо шунавад,
Як нафас аз Худо ҷудо нашавад.* [5, 107-108].

Мешавад, ба ин ҳулоса омад, ки хомӯшии орифон аз хомӯшии маъмулӣ ба маротиб душвортар аст ва дар лаҳзаҳои нохудоогоҳонаи мастӣ лаҷоми назоратро аз даст додаанд ва тибқи масали «мастию ростӣ» ҳақиқати ниҳуфтаи дили хешро фош кардаанд ва сирри хешро дар ивази сар бохтаанд.

Хусусияти дигари шеъри ирфонӣ муносибати орифони шоир ба забон аст. Забоне, ки инсон дар зиндагии воқеии худ аз он истифода мекунад, барои рафъи мушкилот ва ниёзҳои иҷтимоии вай ба вучуд оварда шудааст. Аз ин сабаб содагӣ, маънидорӣ ва расоӣ яке аз хусусиятҳои умдаи он аст. Чун инсон вучуди иҷтимоӣ буда, дар зиндагонии хеш дар канори дигарон зиндагӣ мекунад ва аз лиҳози ҳамзистӣ дар як муҳити умумии фарҳангии иҷтимоӣ ба воситаи забон, ки абзори муҳими зиндагии ҷамъиятӣ, ба осонӣ бо ҳам дар ҳама ҳолатҳои лозима робита барқарор мекунад. Дар ин гуна муносибатҳо шахси гӯянда ба шунавандаи хеш бо кумаки вожагон хабар ва паём медиҳад. Чун ин вожагон дар маҳдудии зиндагонӣ ва таҷрибаҳои огоҳии рӯзгорашон вазъ шудаанд, маъноӣ маъмулан ошно доранд ва шахси гӯянда бо таваҷҷуҳ ба ҷаҳонбинӣ ва тавоноииҳои ақлонии шунаванда каломашро бо шева ва тарзи муносибе баён мекунад, ки шунаванда аз мақсади вай ба

осонӣ огоҳ шавад ва ҳамчунин ҷониби шунаванда дар дарк ва фаҳми суханони шунидааш бо дар назардошти ҷанбаҳои ҷаҳоншинохтии мусоҳибаш маъноӣ суханони ўро дармеёбад. Агар дар ҷараёни ин гуфтушунид вожаҳое истифода шаванд, ки маънояш норавшан ва ибҳомангез бошад, аз ин гуфтумон натиҷаи дилхоҳе ба даст намеояд.

Яке аз унсурҳои муҳими шеъри ирфонӣ истифода аз вожагони ошиқона ва ҳамрӯ барои баёни маъноҳои баланд ва беназири ирфонист. Ба баёни дигар, орифони шоир барои шарҳу тавзеҳи мафҳуми ишқ, ки ҳамирмоӣ ирфони форсию тоҷикӣ вожаву ибораҳои ошиқонае чун хатту ҳолу ҷашму абрӯ ва вожаву таъбирҳои чун маю бодаву хароботу тарсобачаву зуннору буткада истифода карданд.

Агар ин қабил вожаҳоро дар маънии воқеии онҳо бишиносем, шеър он ҳусни калому рӯҳи волову кайҳонии ҳудро коста мегардонад ва маънояш қомилан сода ва ҳолӣ аз зебоии баёни шоирона мешавад. Ин гуна шеър фақат вақте метавонад маъноӣ воқеии баланду шоирона дошта бошад, ки вожагону ибороти ғавқуззӣ дар ғайри маъноӣ роҷи луғавияшон ба қор гирифта шаванд. Бода дар маъноӣ ирфонияш ончунон шоирро маст мекунад, ки ки вай аз занҷири ақл ва муқаррароти иҷтимоӣ вораства, таҷрибаҳои ҳиссии ҳешро бебоқона иброз медорад.

Муҳсини Қосонӣ дар рисолаи «Гулзори қудс» дар бораи маънии ирфонӣ чунин нигоштааст: «Шароб иборат аст аз завқу вадҳ ва ҳол, ки аз қилваӣ маҳбубӣ ҳақиқӣ дар овони ғалабаи муҳаббат бар дили солиқи ошиқ ворид мешавад ва солиқро масту беҳуд мекунад. Чӣ истило (ба зӯрӣ ба даст овардан)-и он мӯҷиби ҳадм (хароб қардан)-и қавоиди ақлӣ ва нақз (шикастан)-и муоқид (паймон)-и ваҳмист, ки мабдаи интишо (зиёдшавӣ)-и қасрати расмӣ ва нисбати эътиборӣ мешавад:

*Пеш аз ин, қ-андар ҷаҳон боғу разу ангур буд,
Аз шароби лоязоӣ ҷони мо маҳмур буд.*

(Аттор) [4, 20-21]

Яке аз вижагиҳои асосии шеъри форсӣ бо забони рамз сухан гуфтан аст. Забони рамз ба шоир имкон медиҳад, ки мафҳумҳо ва мазмунҳои фаротабиӣ дар қолаби вожагони маъмулии қабон ба қор гирад. Ба ин восита шоир розу асрори қаломи ҳудро ба муҳотабони воқеии ҳуд баён медорад ва дар айни ҳол қўтоҳназарон ва беғонагонро аз дарёфти маъноӣ асли ва дарқи мақсади ҳеш дучори шаку шубҳа менамояд. Аз ин рӯ назари ақсари огоҳон бар он аст, ки забони шоирони ориф тавҷам бо роз ва қинояву маҷоз аст ва то қасе ба асрору ишороту ибороташон ошно набошад, маонии аслии шеъри онҳоро дар нахоҳад ёфт.

Ба ин гуна бидуни огоҳии вофир ва комил аз таълимоти назарии тасаввуф ва истилоҳоти хоси ирфонӣ наметавон шеъри ирфонӣ ва забони хоси онро ба хубӣ пай бурд. Шакли зоҳирии вожагони ин қабил ашъор маъноҳое дорад, ки онро дар фарҳангҳои маъмулии тафсирии забон наметавон пайдо намуд. Барои дарки дурусти он бояд бо назари зебоишиносии андешамандони тасаввуф, ки дар осори илмияшон фаровон матраҳ шудааст, ошноии комил пайдо кард. Дар паҳлуи ин бояд аз фарҳангҳои махсуси истилоҳоти шеъри ирфонии форсӣ ва шарҳу таъвилҳое, ки ба ин осор шудаанд, истифода намуд, то сӯитаъбирҳое аз он нашавад.

Истифодаи вожаҳои «бода», «шароб», «май», «харобот», «буткада» ва амсоли он дар шеъри классики форсӣ, тибқи таълимоти шариати исломӣ, зоҳиран ғалат аст. Агар ба маънои зоҳирии онҳо таваҷҷуҳ кунем тавсифи бодахорӣ ва айшу нӯшу мастию базму тарабу нишотро дар он дар назари аввал хоҳем дид, ки он ба воқеияти аслии адабиёти форси ин асрҳо, ки тору пуди он аз Қуръон ва фарҳанги исломӣ иборат аст, мувофиқат намекунад. Масалан, чи тавр метавон, аз ин шеъри Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, ки яке аз бузургтарин олимони ва орифони асри хеш буда, зухду такво ва мақому мартабаи динияш ба ҳамагон маълум аст, чунин бардошти сатҳию ноогоҳона кард:

*Биёр чом, ки чонам зи орзумандӣ,
Зи хеш низ баромад, чӣ ҷои сабру қарор?
Аз он шароб, ки гар ҷуръа аз ӯ бичакад,
Зи хоки шӯрида бирӯяд ҳамон замони гулзор.
Зиҳӣ шаробу зиҳӣ соғару зиҳӣ соқӣ,
Ки ҷонҳову равонҳо нисор бод, нисор!*

Шароб дар шариати ислом сарчашмаи ҳамаи бадихову нопокиҳост ва истеъмоли он ҳаром аст. Аммо майи ирфонӣ аз ҷинси дигар аст. Ин ҳамон шароби софу покизаи бихиштист, ки нӯшидани он саодат меварад, чун гардонандаи он Худованд аст. «*Ва саққоҳум раббихум шаробан таҳуран*», ки аз ояти 21 сураи Инсон омадааст, ишора ба он шароби пок аст. Мастӣ аз ин шароб бо мастӣ аз бодаи ангӯри воқеӣ фарқ дорад. Соқии ин шароб Офаридагор аст, ба бандагонаш, ки пайваста дар пӯиши ҷамолу ҷалоли вайянд онро тибқи раззоқию файёзияш ҳадя менамояд.

Дар шеъри классики форсии тоҷикӣ, ки бо ирфон пайванди ногузастанӣ дорад, симои **ринд** мақоми намоёне дорад. Вай шахсест, ки аз одобу русуми халқ вораства ва аз ҷаҳону ҷаҳонӣён бигузааст. Ба зоҳир аз аҳли маломат аст ва ба ботин аз аҳли саломат.

*Ринд он бошад, ки майли ҳастӣ накунад,
В-аз хеш гузашта худпарастӣ накунад.*

*Дар кӯи хароботи мугон риндона
Май нӯш кунад мудому мастӣ накунад.*

(Неъматуллоҳи Валӣ) [8,

323]

Дар «Кашшоф истилоҳоти-л-фунун» омадааст, ки ринд он касест, ки «*худо дар зоҳир маломат намояд ва дар ботин орошта бошад. Ва дар истилоҳи соликон шаробхор ва шаробфурӯширо гӯянд, ки шароби нестӣ медиҳад ва нақди ҳастии солик меситонад. Ва низ касе, ки ба авсофи маъруфа ва касроту таайюнот аз худ дур сохта бошад ва бар ҳеч қайд муқайяд набошад ба ҷуз Аллоҳу ло сиво ва аз шайхиву муридӣ безор бошад, яъне аз аҳком ва русуми одоти халқ безор бошад*» [8, 223-224]. Бинобар ин дар шеъри форсӣ ринд як симоест, ки аз банди ҳавову ҳавас ва разолату шахватҳои ҳайвонӣ озод аст ва шарафи инсонии худро аз нопокиҳои рӯзгор бо роҳи дурӣ чустан аз тааллуқоти иҷтимоӣ ҳифз намуда, ба расидан ба мақоми воқеан инсонӣ ҳамеша дар талош аст. Вай аксаран ба зоҳид ва аҳли шаръ муқобил гузошта мешавад. Зоҳиран зоҳид ҳамеша дар кӯшиши риоя намудани расму қавонини шариат аст, аммо ба назари орифон ҳамаи амали вай аз рӯи риё ва фиреб сурат мегиранд, аммо дар кори ринди боданӯш кизбу риё нест. Зоҳиру ботинаш як аст. Сабӯҳӣ ва мастии субҳонааш натиҷаи истеъмоли пайвастаи шароби таҳури ишқи бениҳоят ва оламсӯзаш аз дасти соқии лоязолист.

Пири мугон низ аз маъноии маъмулии худ хориҷ шуда, дар истилоҳи шоирони сӯфӣ ба касе гуфта мешавад, ки роҳнамои аҳли сулук аст ва қалби пайравонашро аз кизбу дурӯғу тазвир ва ҳавоҳои шайтонию нафсонӣ дур намуда, онро масту беҳуд аз ламаъоти нури азали мекунад. Ў замири пок дорад. Қалбаш ҷоми ҳақоннамо. Ҳамаи хубию зишти оламро дар ин ҷом мебинад ва пайравони хешро аз гирифториҳои нафсӣ ва иштибоҳоту ғалатҳо эмин нигоҳ медорад, то дар ҷодаи шинохти Офаридагор бо гомҳои устувор равона бошанд. Аз ин рӯ *пири мугон* соликони тариқатро ба диёре ҳидоят мекунад, дар он ҷо шароб мастибархши рӯҳу ҷон аст, на тан. Пири мугон ҳамчунин ба маъноии *инсонии комил* низ дар шеъри форсӣ истифода шудааст.

Соқӣ дар таъбириоти ирфонӣ ду мафҳум дорад: яке Худованд аст, ки бо бодаи таҷаллиёти хеш қалби ошиқро лабрезии нури ҳақиқат мекунад ва дигар пир аст, ки бо бо кирдор ва гуфтори орифонаи хеш ҷону рӯҳи пайравони ҷодаи ҳақиқатро сармаст мекунад.

Харобот низ яке аз мафҳумҳои асосии шеъри ирфонист. Орифони шоир аз маънии луғавии он, ки макони айёшону ҳарзагардону дузду авбошон ва маҳалли фасоду табоҳӣ буда, таҷрид карда, мафҳуми ирфонӣ ба он бахшидаанд. Онон бо як

эъчози моҳирона хароботро ба як ормоншаҳр ва маҳалли муқаддасу пок ва маънавию рӯхонӣ табдил кардаанд. Аз ин ҷост, ки Ҳофизи «лисонулғайб» дар байти зер ба ин ду маънӣ ишорат мекунад: *Дар хароботи муғон нури Худо мебинам/ В-ин аҷаб бин, ки чӣ нуре зи қучо мебинам.* Ва низ дар байте дигар ба полисемантизми ин гуна мафҳим ишора мекунад: *Дар ишқ хонақоҳу харобот шарт нест/Ҳар ҷо, ки ҳаст, партави рӯи ҳабиб ҳаст.*

Ба ин гуна орифони шоир вожаҳои харобот, хирқа, зуннор, майкада, шароб, бода, ринд, пири муғон, тарсобача ва амсоли онро, ки дар ислом маъноҳои ғайришаръӣ доштанд, мафҳумҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ бахшида ва баръакс он вожаҳоеро амсоли шайх, масҷид, мадраса ва ғайраро маъноӣ манфӣ дода, дар шеъри худ ба мафҳуми хамрӣ тарҷеҳ медиҳанд. Он чӣ дар калом ва фикҳи исломӣ муқаддас аст дар шеъри шоирони ориф номуқаддас мегардад ва баръакс алфози ғайришаръӣ мафҳуми муқаддас ба худ касб мекунад. Дар байни ин ду маъноӣ зидди якдигар як умумияти воқеӣ ва табиӣ ҳаст, ки дар заминаи он маъноӣ нав мантиқан дуруст ифода гардидааст. Масалан масҷид – хонаи Худо – ҷои пок ва мақоми ниёш, яъне маҳалли мулоқоти мустақими мӯъминон бо Офаридагор аст, аммо дар натиҷаи ҳузури риёкорону динфурӯшон ва дунёпарастону зоҳирпарастон дар ин маскани муқаддас қудсияти он коста мегардад. Ин назари орифон дар асоси ояти 17-и сураи Тавба «*Мушрикони, ки ба қуфри худ эътироф мекунанд, раво набояд, ки масҷидҳои худро обод созанд...*» ва оятҳои 107 -и ҳамин сура «*Ва (аз онҳо) касонеанд, ки барои зиён расондан ва ба ҷиҳати қуфр ва барои тафриқа афкандан миёни мӯъминон ва камингоҳ сохтан барои онон, ки пеш аз ин бо Худову пайғамбари ӯ ҷанг кардаанд, масҷид сохтаанд; ва, албатта, савганд хӯранд, ки ба ҷуз қори некӯ чизеро насохтаем. Ва Худо гувоҳӣ медиҳад, ки онҳо дурӯғгӯ ҳастанд*» ва низ ояти 108 «*...Ҳароина масҷиде, ки аз рӯзи аввал бар (нияти) тақво бунёд ниҳода шудааст, сазовортар аст, ки он ҷо (ба намоз) бишӯӣ. Дар он ҷо мардоне ҳастанд, дӯст медоранд, пок шаванд. Ва Худо покишавандагонро дӯст медорад*». Маҳз ба ин сабаб орифон харобот ва майхонаро бар масҷиду мадраса тарҷеҳ медиҳанд, зеро он ҷо солиқоне ҳузур доранд, ки ҳамаи буду нобуди ҳешро дар роҳи Ҳақ бохтаанд ва сидқан, бидуни ҳар гуна риёву солусӣ ба ниёш ва пӯйиши висоли Вай дар талошанд. Ин аҳли хароботу майхона, ки қалбашон чун ҷоми ҷаҳоннамои Ҷам таҷаллигоҳи ҷалолу ҷамоли Офаридагор гаштааст, аз шароби ишқӣ вай, ки Пири муғон соқии он аст, масту аз худ беҳуд мешаванд ва ҷуз Худо дар андешаву дилашон чизе дигар нест.

Мо қаблан душвориҳои муносибатҳои забонӣ ва гуфторӣ байни ориф ва ғайриориф, яъне душвориҳои моҳияти ҳақоик ва таҷоруби ирфонӣ ва душвориҳои ношӣ аз ҳоли гӯянда ва ихтилофи уфуқи дид ва дарёфти шунаванда ва беиттилоии ӯ аз моҳияти таҷрибаи ирфониро баррасӣ кардем. Дар ин бахш масъалаи забон ва баёни таҷрибаи ирфониро мавриди таҳқиқ қарор хоҳем дод. Нахуст бо тақя ба таҳқиқоти ирфоншиносии эронӣ Саид Яҳёи Ясрибӣ суоле ба миён меояд, ки оё қароии забон дар қаламрави ирфон ҳаммонанди қароии он дар маҳдудии улум ва фунуни дигар аст ё фарқ дорад ва агар тафовуте дар миёни ин ду қаламрав мавҷуд аст, дар қадом ҷиҳат аст?

Бо баррасии вижагиҳои қаламрави таҷрибаҳои ирфонӣ ва қаламрави ақлу андеша Ясрибӣ ба натиҷае мерасад, ки “забони барҳоста аз ниёзҳои ҳавзаи ақлу андеша дар интиқоли мафҳуми ин ҳавза қароии лозимро дошта, аммо дар шарҳу тафсири таҷоруби ирфонӣ нотаъвоҷ хоҳанд буд:

*Ҳарчӣ гӯям ишқро шарҳу баён,
Чун ба ишқ оям ҳиҷил бошам аз он.
Гарчи тафсири забон равшангар аст,
Лек ишқи безабон равшантар аст” [12, 567].*

Дар байни ирфоншиносон роҷеъ ба забони ирфонӣ чанд нуқтаи назар вуҷуд дорад. Гуруҳе бар ин ақидаанд, ки баённопозирии ҳақоик ва таҷрибаҳои ирфонӣ бо норасоӣ ва маҳдудияти зоти забон вобаста аст. Иддае дигар бар ин назаранд, ки моҳияти фаромантиқӣ ва фароақлонии таҷрибаҳои ирфонӣ боис мешавад, ки дар паҳноии ақл ва андеша намегунҷанд. *Пас фикр чу баҳр омад, ҳикмат масали моҳӣ/Дар фикр сухан зинда, дар гуфт сухан мурда* (Мавлоно).

Ҳақоик ва таҷоруби ирфонӣ, ки орифони шоир зимни баёни онҳо ба узри нокоромадии забон хомӯшӣ ихтиёр мекунанд. Аммо вазифаи таблиғ ва тарвиҷи тариқати сӯфия зарурати эҷоди иртиботи орифонро бо ғайриорифон ба миён меоварад ва онҳоро барои ҷустани роҳҳое барои баёни таҷрибаҳои ирфонияшон вомедорад. Истифодаи вожагоне, ки барои баёни ашёҳо вазъ шудаанд барои баёни маҳсусоти ирфонии номаълум ва душворбаён, ба қор гирифтани имконот ва зарфиятҳои ношинохтани забон боис шудаанд, то шеърӣ ноби ирфонӣ аз қабилӣ ашъори Саной, Атторм ва Мавлоно забоне қомилан фарқкунанда бо ашъори шоирони замони гузашта дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, осори ирфонӣ, ки баёни таҷрибаҳои рӯҳии ҳос ва шахсианд ва ба сабаби фарқиаташон аз таҷрибаҳои воқеии инсон забон бо низомии нави маънисозӣ онҳоро ба риштаи таҳрир мекашад. Маҳсусан дар назми форсӣ, ки сохтори ҳоси сарфию наҳвияш бо илми арӯз ва балоғат пайвастааст, забон аз

қонуниятҳои табиӣ ҳеш фаро меравад ва дар натиҷа усуле дар адаби форсии тоҷикӣ арзи ҳастӣ мекунад, ки омили ба вучуд омадани шеърӣ оламшумули ирфонӣ мегардад, ки он бахши азими адабиёти форсиро ташкил медиҳад.

Китобнома:

1. Ал-Бухорӣ, Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоил. Саҳеҳи ал-Бухорӣ. Дар 6 ҷилд. Аз арабӣ тарҷумаи Муҳаммадҷон Умаров ва Файзулло Бобоев. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – Ҷ. 3.
2. Гавҳарин, Содик Ҳусайн. Шарҳи истилоҳоти тасаввуф. - Техрон, 1383. Ҷ. 7.
3. Замонӣ, Карим. Шарҳи комили «Фихӣ мо фихӣ»: Гуфторҳое аз Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ (604-672 х.қ.). - Техрон: Муъин, 1390.
4. Кошонӣ, Файзӣ. Куллииҳои девон. -Техрон: Интишороти китобхонаи Шамс, 1385.
5. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Ҳафт авранг. Дафтари аввал аз “Силсилату-з-заҳаб. Ҷобулқо Додалишоҳ ва Асғар Ҷонфидо. <http://www.nosokhan.com/Library/Topic/15WX>
6. Маълумоти бештаре роҷеъ ба ин истилоҳ дар: Гавҳарин, Содик Ҳусайн. Шарҳи истилоҳоти тасаввуф. -Техрон, 1383. Ҷ. 10-11. С. 19.
7. Мустамлии Бухорӣ, Абӯиброҳим Исмоил ибни Муҳаммад. Шарҳу-т-таарруф ли мазҳабу-т-тасаввуф. -Техрон: Интишороти асотир, 1361.
8. Нурбахш, Ҷавод. Фарҳанги Нурбахш: истилоҳоти тасаввуф. Ҷилди 7. Ҷопи 2-ум. -Техрон: Марвӣ, 1372.
9. Ҳачвирӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Усмон. Кашфу-л-махҷуб. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳмуди Обидӣ. Ҷопи 3-ум. -Техрон: Суруш, 1386.
10. Ошӯрӣ, Дориюш. Шеър ва андеша. Ҷопи панҷум. -Техрон: нашри Марказ, 1387.
11. Юсуфӣ, Ҳодӣ. Хомӯшӣ дар маснавӣ ва далоили он/Адаб ва забони форсӣ. Нашрияи донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи шаҳид Бохунари Кирмон. Давраи ҷадид. -Кирмон, 1388, № 26. С. 349-379.
12. Ясрибӣ, Саид Яҳё. Ирфони назарӣ: таҳқиқе дар сайри тақомулӣ ва услуби масоили тасаввуф. Ҷопи 6-ум. Қум: Бӯстони китоб, 1387.
13. Ясрибӣ, Саид Яҳё. Фалсафаи ирфон: таҳлиле аз усул ва мабонию масоили ирфон. Ҷопи 6-ум. -Қум: Бӯстони китоб, 1387.

ШОДИМУХАММАД СУФИЕВ

СПОСОБЫ ОПИСАНИЯ МИСТИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ В СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье рассматривается вопрос о способах формирования смыслов мистических откровений суфийских поэтов. Поскольку мистическое познание является интуитивным, мистик созерцает события реального бытия без участия разума, логики и внешних чувств и в их описании пользуется языком, в сущности связанным с законами логики и разума. Поэтому при изложении своих мыслей суфийские поэты испытывают определенные трудности, считая возможности языка недостаточными, отчего относятся к нему с неким недоверием.

Ключевые слова: выражение, смысл, невыразимость, мистическое, познание, мистическая поэзия.

SHODIMUHAMMAD SUFIEV

METHODS OF DESCRIBING OF THE MYSTICAL COGNITION IN THE SUFI POETRY

This article considers the question of ways to generate meanings of mystical revelations of Sufi poets. As mystical cognition is intuitive, the mystic contemplates the events of the real life without reason, logic and the external senses, and uses the language to describe them, which is essentially related to the laws of logic and reason. Therefore, in the exposition of their thoughts Sufi poets have some difficulties, considering the possibility of inadequate language, that's why they relate to it with some suspicion.

Key words: expression, meaning, inexpressable, mystical, cognition, mystical poesy.

МИСБОҲИДДИНИ НАРЗИҚУЛ

Дарахти қалам ва дарёи фикри Амир Хусрав (“Эъҷози Хусравӣ” ва густариши назарияи номанигорӣ дар шибҳи қораи Ҳинд)

Дар миёни осори мутаадди манзуму мансури Амир Хусрави Деҳлавӣ, ки ҳанӯз дар замонааш мақбули хосу ом гардида буд, аз нигоҳи илмӣ муҳимтарин ва арзишмандтарин китоби насрии ӯ рисолаи бузургҳаҷми “Расоил-ул-эъҷоз”, маъруф ба “Эъҷози Хусравӣ” маҳсуб мешавад. Сабки нигориш ва маърифати комили он агарчи барои хонандаи имрӯз бениҳоят гарон менамояд, дар рӯзгори муаллиф ба мисли сабки аз лиҳози тарзи баён содаю равони осори манзуми шоир мақбули аҳли илму адаб қарор гирифта буд. Беҳуда нест, ки Мулло Шаҳоби Муаммой ном донишманд насри ӯро “дилкаштар аз моъи маъин” ва назми ӯро “софтар аз оби зулол” (Мир Хусрав хусрави мулки сухан, - Он муҳити фазлу дарёи камол. – Насри ӯ дилкаштар аз моъи маъин, - Назми ӯ софтар аз оби зулол) донистааст [4, 36].

Агарчи китоби “Расоил-ул-эъҷоз”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ дар зодгоҳи он чопи сангӣ шудаасту ба он ба забони урду тақризе ҳам нигоштаанд, ҳанӯз дар он сарзамин ба таври бояду шояд шинохта нашудааст. Дар китоби “Донишномаи адаби форсӣ”, ки вижаи адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш) мебошад, оид ба “Расоил-ул-эъҷоз” мақолаи ҷудогонае навишта нашудааст. Танҳо номи китоб зикр гардида ва ба моддаи “Амир Хусрав” ирҷоъ шудааст [5, 221].

Дар мақолаи перомуни ҳаёт ва эҷодиёти Амир Хусрав таълифшуда, ки ба қалами Барзгар мутааллиқ аст, дар шумори осори мансури шоир аввал исми “Расоил-ул-эъҷоз”/ “Эъҷози Хусравӣ” зикр гардида, дар бораи он ба таври хеле мухтасар маълумот дода шудааст. Аз ҷумла, дар ҳамон ҷой омадааст, ки “...Амир Хусрав... бо навовариҳои худ таҳаввули солиме дар насрнависӣ эҷод мекунад”.

Дар ҳақиқат, пас аз интишори китоби мазкури Амир Хусрав таълифи китобҳо оид ба иншонависию форсӣ дар Шибҳи қора ба таври ҳайратовар вусъат меёбад. Ҳоло дар дасти мо феҳресте аз мушаххасоти осори барҷастаи дар заминаи иншонависию форсӣ таҳия шуда мавҷуд аст, ки онро Нӯшободӣ танзим кардааст. Дар феҳристи мазкур, бо истинод аз феҳристи китобҳои форсии чопи сангӣ ва нусхаҳои камёби китобхонаҳои Шарқу Ғарб ва сарчашмаҳои форсии мавҷуд дар Шибҳи қора, 649 номгӯӣ чунин осори дар адвори гуногуни таърихӣ дар марказҳои адабии мухталиф таълифшуда гирд оварда шудааст. Кулли китобҳо дар асоси зикри мушаххасоти зайл номбар шудаанд: номи асар, номи нависанда, маҳалли ниғаҳдорӣ ва шумораи он, соли ниғориш ё соли чоп ва ё соли китобат.

Дар ҳамин феҳрист китоби “Расоил-ул-эъҷоз” ҳам ҷой дода шудааст, аммо мушаххасоти он комил нест. Ба ин маънӣ, ки маҳалли ниғаҳдорӣ ва шумораи он муайян нест. Дар ин миён аз лиҳози хронологияи таърихӣ “Расоил-ул-эъҷоз” қадимтарин асар махсӯб мешавад, ки соли таълифи он 651-725 қ. ва соли чопаш 1293 қ./1876 м. дар Лакҳнав нишон дода шудааст. Зоҳиран, нусухи хаттии “Расоил-ул-эъҷоз” дастраси Нӯшободӣ набудааст.

Осори дар феҳристи мавриди назар зикр гардидаҳо аз лиҳози сохт ва таркиб ба таври зайл дастабандӣ кардан мумкин аст: 1. Осоре, ки дар заминаи назарияи насри номанигорӣ таълиф шудаанд; 2. Маҷмӯи номаҳои ашхоси маротиби гуногун ва мукотибот; 3. Алқоб ва одоби номанигорӣ; 4. Иншои сибён; 5. Баёзи руқаот; 6. Баёзи назму наср; 7. Таърихи мукотибот; 8. Маҷмӯаи тарассул ё худ иншои тарассул; 9. Таълими мубтадиён; 10. Ҳукмномаҳо; 11. Дастурулиншоҳо; 12. Дастуруламалҳо; 13. Намунаҳои аз муншаот; 14. Дебӯчаҳо; 15. Руқаоти ашхос; 16. Шарҳи руқъаҳо; 17. Шарҳи мукотибот; 18. Шахрошӯб (дар иншо); 19. Заруриёти номанигорӣ; 20. Фарҳанги вожаҳои дастурулиншоҳо; 21. Қавоиди иншонависӣ; 22. Маҷмӯаи тарассул ва намунаи номаҳои бузургони Ҳинд; 23. Мусталехоти муншиён.

Дар ҳамин феҳрист се асари зайл ҳам ба назар мерасанд, ки зоҳиран баргирифта аз “Расоил-ул-эъҷоз” ва ё бахшҳои ҷудогонаи оннанд, ки дар шакли китобат мавҷуданд:

1. “Хаёлотӣ Амир Хусрав”/ “Унвони номаи хаёлот”/ “Иншои Амир Хусрав”/ “Хаёлотӣ Хусрав”.
2. “Муншаоти ақдаси Амир Хусрави Деҳлавӣ” (725 қ.).
3. “Муншаоти Амир Хусрав”/ “Руқаоти Амир Хусрави Деҳлавӣ” (725 қ.).

Аз шиносӣ бо сохт ва мундариҷаи осори дастраси дар заминаи иншонависию форсӣ таълифшуда маълум мегардад, ки онҳо аз бисёр ҷиҳатҳо ба китоби “Расоил-ул-эъҷоз”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ қаробат доранд. Чун амри тақаддум дар ин роҳ аз Амир Хусрав аст, метавон гуфт, ки муаллифони чунин китобҳо ҳангоми таълифи осорашон ба кори Амир Хусрав ва назариёти ироа намудаи вай таваҷҷуҳ доштаанд. Дар ин хусус, дар ҳилоли мабоҳис, зимни барраси муҳтавои асарҳои дастрас таваққуф хоҳад шуд.

Сохт ва таркиби баъзе аз асарҳои дар Шибҳи қора таълифшуда гувоҳ бар онанд, ки муаллифони кутуби иншо кори Амир Хусравро, пеш аз ҳама, аз нигоҳи сохтор идома додаанд. Мисоли ин китоби “Иншои Фоик” аст, ки дар панҷ фасл ба қалами Файзи Фоик тадвин ёфтааст. Номи дигари ин китоб “Дастур-ул-иншо” буда, рисолаи аз нигоҳи ҳаҷм кӯчакест, ки дар Лоҳур чопи сангӣ шудааст [17].

Ҳофиз Муҳаммададин, ки ин китоб ба эҳтимоми ӯ ба таъъ расидааст, дар хотимаи таъъ китобро чунин тавсиф намудааст, ки муболиға намебошад: “Китоби судманд, иншои манфиатпайванд, ҳодии тариқи навиштани иборати оӣ, дастури иншотирозӣ, насри саҳли мумтанеъ, мубтадиён аз ӯ бағоят мунтафеъ, ҳифзи гирифтано лоик, “Дастур-ул-иншо” ном, машҳур “Иншои Фоик”, муштамил бар одобу алқоб ва макотиби маротиби сегона, ҳовии тамомии кавоғизи зарурӣ...” [17, 32].

Файзи Фоик дар сабаби таълифи китоб овардааст, ки рӯзе дар маҳфили навоб Қосим Алихон “тақрибан амри ҳоле исдор ёфт, ки соҳибзодагони баландиқболи мо ба давлат дар хутутнависию чунончи бояд маҳорате надоранд. Агар чанде

алқобу одоб ва муросилорту мукотиботи муншиёна ба ҳифзи маротиб ба иборати салиси хотири анис мувофиқи ҳол навишта ояд, бефоида нахоҳад буд. Лочарам бар тибқи иршоди он воломанзалати маъониманқабат камари саъй бар миёни ҷон бастам ва дар андак замон мухтасаре тартиб додам ва чун мунтавӣ бар завобити иншост, мавсум ба “Дастур-ул-иншо” гардонидам [17, 2].

Аз ин ҷо бармеояд, ки китоби “Иншои Фоиқ” низ дастури нависандагӣ буда, бо мақсади муайян ва риояи мартабаи мухотаб мувофиқи ҳол тадвин ёфтааст. Фаслҳои китоб ҳам далолат бар ҳамин маънӣ мекунад:

Фасли аввал “Дар таҳрири алқоб ва одоб, ки хурдон ба бузургон менависанд” унвон дошта, алқоб ва одобро, ки ба вузарои азимушшаън, умарои номдор, хавонини рӯзгор, мирзоёни бузург, содоти узом, қозӣ, муфти, уламою фузало, фуқарову машоих, фарзандон ба волиди бузургвор, фарзандон ба модар, бародарони хурд ба хоҳари калон, аму маъа вуруди хат, маъмун, бародари калон ва шогирдон ба устодон менависанд, дар бар мегирад.

Фасли дуввум “Дар тастири алқоб ва одоб, ки ҳамсарон ба ҳамсарон менигоранд” ва фасли сеум “Дар насвиди алқоб ва одоб, ки бузургон ба хурдон рақам месозанд” номида шудаанд, ки ҳовии алқоб ва одобеанд, ки аз исми фаслҳо бармеоянд.

Фасли чаҳорум “Дар тарқими парвона ва шиққа ва тамассук ва фориғхаттӣ ва ғайра” номгузорӣ шуда, шомили намунаи шиққаҳои аҳлқорони имтиёз, парти заминдорӣ, шаққачоти бобулқорони ғайри имтиёзӣ, чанд парвона, фориғхаттӣ, тамассук, ҳозирзоминӣ, молзоминӣ, сархат, чанд руқъа, гумнома, дарзинома, сақтиномаи асп, ғарқиномаи асп, чехраи савор, чехраи пиёда мебошад. Намунаҳои овардашуда ҳуҷҷатгузориҳои рӯзмарраро мемонанд, ки дар муносиботи катбии байни мардум ҳамарӯза ба кор мераванд. Нақли намунаи зерин, ки “Руқъаи навид” аст, баёнгари ба иборати салис ва мувофиқи ҳол навишта шудани дастурулиншоҳои мазкур мебошад: “Ба таърихи панҷуми шаҳри ҷамодиюлохир, ба рӯзи ҷумъа тақриби маҷлиси машоих ва фуқаро таъйин ва тақрир ёфта, аз як поси рӯз баромада то шом. Ҳар гоҳ ба

мизочи муборак ояд, равнақафзои базми якҷиҳатӣ шаванд” [17, 22].

Дар фасли панҷум, ки “Дар таҳрири баъзе хутути зарурӣ ва коғазӣ шаръӣ” унвон дорад, намунаи тамлиқнома – ихтиёрдорӣ моликияти худро ба касе супоридан, софинома – барои таъйини муносиботи сарди тарафайн, ки ба ифода омадаанд, амонатнома – қабули амонат аз касе ва ваъдаи саломат расонидан, оқнома – оқ кардани фарзанд, талоқнома, тавбаннома, ваколатнома, озоднома, васиятнома, истишҳоднома, истифточа – дар мавриди ишколе пеш омадан аз соҳибони шаръ суол кардан, хилофатномаи машоих, қиблаи никоҳ ва сурати ҳол – мисли баёнот таҳрир гардидаанд.

“Иншои Фоиқ” имрӯз низ аҳамияти худро гум накардааст, бахусус агар ба назар бигирем, ки он дар кори омӯхтани нависандагӣ барои сибён ҳоло ҳам хусусияти дастурӣ дорад. Дар ин китоб, бар хилофи тариқи Амир Хусрав, порчаҳои шеърӣ хеле кам ва оёти қуръонӣ аз он ҳам камтар истифода шудаанд.

Чанд китоби дигаре ҳам пешорӯ дорем, ки ҳамгун бо равиши соҳиби “Иншои Фоиқ” нигошта шудаанд. Аз ҷумлаи чунин китобҳо яке “Иншои Форук” мебошад, ки ба эҳтимоми Муҳаммади Сиддиқ чопи сангӣ шуда ва аз бисту чаҳор саҳфа иборат аст [16] Муаллифи китоб Форук ном дошта, дар хусуси мундариҷаи китоб овардааст, ки “руқъае чанд, ки ҳангоми толибилмӣ иттифоқи таҳрираш афтода буд”, барои хондани фарзандонаш ва дигар мубтадиёну сибён фароҳам оварда, ба “Иншои Форук” мавсум сохтааст, то аз ӯ ёдгори монад.

Ин китоб чилу ду мактуби ҳаҷман аксар кӯчак ва гоҳе андаке бузургтарро дар бар мегирад ва дар охир хутут ва кавоғизи зарурӣ, амсоли сориғак бобати сақатии аспӣ модина, сақатиномаи асп, тамассук ва фориғхатгӣ оварда мешавад. Зоҳиран, аз ҳилоли мактубҳо маълум мешавад, ки мусанниф кулли мазоминеро, ки дар рисолаи “Иншои Фоиқ” ба таври дастабандӣ ва бо низоме хос оварда шудаанд, ба ҷуз чанд намуна, ки зикр гардид, таҳти унвони умумии мактуб ҷой додааст.

Барои ошноӣ бо шеваи баён зайлан мактуби сиюм нақл мешавад: “То гулшани ҷаҳон зери фалаки гулзор ва фарши замин ба резпоии ҷондор барқарор монад, гулшани тараққуби он гулшани ҷашми мурувват аз гулшани карами боғбони ҳақиқӣ муҳалал ва мустадом шодоб ва сероб бод. Гули симини симинбадан, ки аз дидори ӯ ҷашми наргис дар ҳайрат ва гулҳои ҷамани мушк бад-он аз бӯяш дар ҳасрат, ки маърифати Шайх Гилмуҳаммад фиристода буданд, расид, ғунҷаи хотирро гул-гул шугуфонид. Наҳлбанди ҳақиқии он гулшани сидқу сафоро ба ин ёдовариҳое форӯз дастхези саломат бо каромат дорад” [16, 18].

Забон дар ин намуна майл ба сӯйи санъатгарӣ дорад, ки ҳамин ҷиҳат хусусияти борики нигоштаҳои таркиби матолиби номаҳо мебошад.

Ҳамроҳ бо китоби “Иншои Форук” дар баҳши китобҳои нафиси китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон таҳти шумораи В/281 дар як муқова китоби дигаре ҳам ба назар расид, ки “Иншои дилкушо” унвон дошта ба қалами Сайид Нисор Алӣ Бухории Барилавӣ таълиф шудааст [11].

“Иншои дилкушо” нисбат ба китоби пешин аз нигоҳи ҳаҷм бузургтар буда, бо хоҳиши дӯстони мусанниф дар ҷаҳор қисм тадвин шудааст. Қисми аввал ба табақаи аъло, қисми дуввум ба табақаи авсат, қисми саввум ба табақаи аднӣ ва қисми ҷаҳорум муштабил бар тамассукоти шаръӣ, сурати ҳол, ҷаҳнома, фориғхаттӣ, зоминӣ, ориятнома, қабулият, сархат ва ғайра мебошад. Аз муҳтавои номаҳо бармеояд, ки таснифи табақотӣ дар баҳшҳои ҷудогонаи китоб аз нигоҳи иҷтимоӣ набуда, балки меъёр муҳотабони номаҳо аз мавқеи нигоранда мебошад.

Ғарази аслии таълифи анвои мактубот чунин шарҳ дода шудааст, ки бо хоҳиши дӯстони муаллифи китоб “мусаввадоте ҷанд ба иборати саҳлу осонтар бар вафқи муҳовараи аҳли ин замон, ки мубтадиро хондану фаҳмидани он гарон наояд, ба силсилаи таҳрир” даромадааст, зеро ки табиати тифлон аз дарёфти ибороти мусаччаъ ва мураҷҷаз ори мебошад. Яъне, дар китоб “хатте маъдуд, ки абнои рӯзгор ба ҳамдигар менависанд ва алқобу одоби ҳар як ба ибороте, ки ба табиати тифлони

мубтадӣ мувофиқат кунад ва ба фаҳм наздиктар бошад”, чамъ омадааст.

Тарзи баёни ҳунармандонаи Амир Хусрав низ мавриди таваҷҷӯҳ ва пайгирии баъзе аз муаллифон қарор гирифтааст. Дар бештари маворид кӯшидаанд, таркибу иборот ва ҷумлаҳоро бо шеваи соҳиби “Расоилулэъҷоз” зиннат бидиҳанд. Аз ҷумлаи китобҳое, ки бо ҳамин услуб нигошта шудаанд, яке “Иншои Модхуром” мебошад [18].

Ин китоб дар ду фасл ва хотима иборат аст. Фасли аввал муҳтавӣ бар “ғароизу аҳком ва авомиру хутут, ки аз забони навоб Лутфуллоҳон ва навоб Кӯкалтошхон барнигошта”. Ҷунонки дар муқаддима ҳам тавзеҳ медиҳад, дар ин фасл номаҳои он дуру, ки дар нусхаи баёзҳо мегашта, чамъ овардааст. Фасли дуввум мутазамин бар “макотиб, ки худ ба аъйза ва уҳиббо ба қалам оварда”. Хотима дар муноҷот ва хатми китоб аст.

Агар ба намунаи зерин, ки аз фасли дуюми китоб нақл мешавад, таваҷҷӯҳ бишавад, маълум мешавад, ки комилан бо услуби нигориши Амир Хусрав ҳамхонӣ дорад:

“Ба маҷмӯаи хубиҳои Шайх Нуруллоҳ. Абёт:

Ин пайки номабар, ки расид аз диёри дӯст,

Овард ҳирзи ҷон зи хатти мушқбори дӯст.

Хуш медон нишони ҷамолу ҷалоли ёр,

Хуш мекунад ҳикояти иззу виқори дӯст.

Ҳомии мактуби ҷамъиятуслӯб, машъар бар тақаррури пешкорӣ, ҷизии мамолики маҳруса аз пешгоҳи ҷаноби ҷаҳонбонӣ, мабонии қадрдонӣ ламъаи вусул афганда, маводи сурур ва шодмонӣ афзуд. Шукри Худо, ки ҳақ ба марказ қарор гирифт ва аҳкоми шариати ғарро ва миллати байзо корфармоии шариф равнақ пазируфт. Муруоти маросим ба ошноӣҳо, ки назар бар қадим иртиботи макнуни хотири он малози уҳиббост, аз хориҷ ҷилваи зухур ёфта, миҳмадат ва санои он фоик аз шарҳу баён медонад. Ба мақулаи “мо сакарноқ” қоил ва гӯё мегардад, мисраъ: Давлат надихад Худой касро ба ғалат.

Билфеъл хидмати амонати фавҷдор ригнаи пайи ўро маҳоли ҷойгири бахшиюлмулк Мирзосафавихон ба мухлис

тааллуқ дорад ва ҳам оғӯши шоҳиди ҷамъият аст. Хотири отир мин кулалвучӯҳ ҷамъ бошад” [18, 107].

Манзур дар ин нақли қавл оғози мактуб бо шеър, сохтори таркибу иборот, таркиби қуръонӣ, овардани мисроъ дар таркиби суҳан ва сохтори наҳвии ҷумлаҳо мебошад.

Пайравии муваффақонаи Амир Хусравро дар заминаи мазкур дар лобалои китоби “Иншои файзрасон” ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Ин китоб ба эҳтимоми Муҳаммади Абдуллоҳи ибни Муҳаммади Рӯшан дар Конпури ба ҷоп расидааст [13].

Муаллифи китоб Ҳафизуллоҳи Ромпурӣ буда, таснифи ӯ бинобар муштамил будани бар ҷаҳор файз ба “Иншои файзрасон” мавсум ёфтааст. Файзи аввал “Насре, ки ба хидмати бузургони саноат таҳлил пазирад”, файзи дуввум “Хутуте, ки ба ҳамсарон пирояи тастир гирад”, файзи саввум “Мактуботе, ки дархӯри хурдон бошад” ва файзи ҷаҳорум “Иборате, ки ба таври қиболоти шаръӣ ва муомилот ва ба сурати суратҳол ва тамассук ва ғайра сурати тарқим ёбад” номида шудааст.

Ромпурӣ барои мартабаи муҳотаб, яъне котиб ва касе, ки мактуб ба номи ӯ нигошта мешавад, табақабандаи ҳосеро асоснок намудааст, ки ба тариқи зайл аст: “Маротиби котиб ва мактуб илайҳӣ хоҳ ба эътибори умр, хоҳ ба давлату зар ва хоҳ ба камолу ҳунар аз се савое мутаҳаққиқ намешаванд: оӣ, мусовӣ, донӣ. Ва ҳар як аз ин ба се қисм мунҷасим аст: андак оӣ, бисёр оӣ, ниҳоят оӣ; мусовӣ, мусовии моил ба улӯв, мусовии моил ба дунӯв; андак донӣ, бисёр донӣ, ниҳоят донӣ” [13, 6].

Алфози муносиби маротиби ашхос ба тартиби мазкур зикр гардидаанд. Ҳамин тавр, матолиби се қисми аввали китоб дар доираи муҳотабот ва зарурияти зайл аст: алфози муносиби умаро, ашхоси дигар, одоби ин дараҷа, барои занон, хайрият, барои ҳусули иззат ва ҳушӣ, дарёфти мазмун, дар шунидани аҳволи мотам, барои салотин ва умаро, занон, тифлон, муносиби ҳанӯдон, барои куффорони адоватнишон, барои подшоҳону амирон, муборақбоди таваллуд ва ғайра, шикваи гузаштани муддат, фаромӯшӣ, талаби чизе, калимоти иқомат кардан, ба даст наёмадани чизе, алфози зарурат, алфози рози дил, ба дарвешону машоих, барои ҳар зани ашроф, ба писар,

бародарзода, ҳамшира ва дигар пайвандони авлодӣ, ба духтар, ки шогирд бошад, ба занон, ки мурид бошанд, барои нӯкар ва ғайра. Баъзе аз ин намунаҳо анвоъе доранд, ки дар ҳилоли мутун бо ибораҳои “парвози дигар”, “навъи дигар” мушаххас гардидаанд.

Аммо дар файзи чаҳорум, ки аз исмаш ҳам пайдост, намунаи нигориши асноди зарурӣ таҳрири гардидааст, ба мисли муомилоти молӣ, парвона, қабулият, дархост, ҷуҳидастак, фориғхатӣ, кавоғазоти муомилоти милкӣ, қабзалвусул, сақатиномаи асп, ҳозирзоминӣ, феълзоминӣ, молзоминӣ, фавтнома, фирорнома, руқъаи шодӣ, тамассуки авом, кавоғазоти муомилоти муданӣ, ориятнома, розинома, софинома, ахбор ва қиболоти шаръӣ - тавбаннома, талоқнома, оқнома, озоднома, ҳибаннома, амонатнома, тамликнома, ҳукмнома, маҳзар, суратҳол, байъхатти ҳавилӣ, байъномаи панҷоятӣ ва анвои дигари байънома, эълонномаи маҳкамаи қузо, меҳрнома, сулҳнома, васиятнома, тасҳеҳномаи тасдиқ, суратҳои маҷлис, истифточа, ҳукмнома, ҳилофатномаи машоих ва насабнома.

Барои маълум гардидани тариқи нигориш дар китоби мазкур интохабан намунаи зерин нақл мешавад: “Ирсоли чизе. Фалон чиз ба волоҷаноб марсул ё мурсал гашта, ё ба назари файзасар меғузаронад, ё шарафандӯзи мулоҳизаи оӣ, ё мушриф ба волоҳидмат мегардонад, ё ба тарсили фалон чиз худро ба ёд ё фарёди файзбунёд медиҳад, ё ба иблагӣ фалон чиз худро ёд медиҳонам, ё макрун ба ёддиҳӣ мегардонам, ё ба таблагӣ фалон чиз мушарраф ба ёддиҳӣ..., ё ба амри марҳамати бузургона: Агар қабул афтад, зиҳӣ иззу шараф.

Ё агар ба дараҷаи мақбул макрун шавад, аз қаринаи фадавӣ ё бандапарварӣ, ё аҳқарнавозӣ дур нахоҳад буд... Ё зиёда аз ин мутасаввир нест, ки нигоҳи қабул ё назари иқбол, ё чашми иҷобат ба он афтад, ё ба гӯшаи чашм илтифоти мулоҳиза равад, ё муойинаи шариф мутаваҷҷеҳи он, ё бо он шавад” [13, 39].

Аз ин иқтибос маълум мегардад, ки намунаи мукотибот дар китоби мавриди назар аз сойири дастуроти нависандагӣ фарқ дорад, ин ҷо ва мавриди дигар фақат туруқи мухталифи адои матлаб нишон дода мешавад. Имтиёзи дигари “Иншои

файзрасон”, дар қиёс ба китобҳои ҳамнавъи он, дар ҷанбаи назарии он зоҳир мегардад, ки бо намунае аз он дар боло шинос шудем.

Ҳафизуллоҳи Ромпурӣ дар оғози китоби худ муқаддимаи кӯтоҳе овардааст, ки дар он андешаҳои назарии ӯ оид ба ақсоми каломии мансур – мурҷаз, мусаччаъ, ори ва шарҳи мухтасари онҳо, адавати ғайри мустаҳсан, адавати ҷойизи мустаҳсан ироа гардидаанд. Пас аз шарҳи ҳар кадом аз ақсоми мазбури наср меғӯяд, ки “бидон, ки ин ҳар се қисм ба ақсоми сулса инқисом ёфт: салис, дақиқ, рангин. Салис - он ки алфози муравваҷи маънусулистемол ва иборати салиси хотири анис салосати таъсис дорад. Дақиқ – он ки матонату диққати бисёр дошта бошад ва ба тааммули тамом мазмунаш тавон фаҳмид ва он бар чанд навъ аст: диққати лафзӣ ё маънавӣ, ё истилоҳӣ, ё таҳйилӣ, ё истилоҳоти мушкила дар он мундариҷ бошад. Рангин – он ки зилъ ва муносиботи ҳар чиз дар он навишта бошанд. Масалан, агар зилъи боғ навиштан манзур бошад, гулу булбулу ғунчаву шукуфаву ниҳолу шоху бор ва ғайра барнигоранд. Ва агар зилъи дарё ва кон ва осмон ва шатранҷ ва ганҷина ва улуми наҳву сарфу арӯзу қофия ва ғайра ҳам таҳрир намудан хоҳад, муносиботи онҳо арқом намояд” [13, 6].

Равиши нигориш ба эътибори зилъ ва муносиботи ҳар чиз аз ҷумлаи мухтассоти услубӣ ва тарзи Амир Хусрав буда, бо истилоҳи “нисбат” ва таъкиди риояти нисбат дар саросари калом мушаххас гардидааст.

Муаллифи “Иншои файзрасон” ҳар се аз ақсоми салис, дақиқ ва рангинро ба се қисми зайл мунқасим кардааст, ки далолат бар умқи назари таҳлили ӯ мекунад: “Ҳар як аз ин ҳар се ба се қисм мунқасим аст: олимона, шоирона, муншиёна. Олимона – он ки дақиқи лафзӣ маънавӣ аз луғоту истифрот ва ғайра дошта бошад. Шоирона – он ки ташбеҳоту тамсилот ва таҳйилот дорад. Муншиёна – он ки адои матлаб ба мӯҷиби муҳовараи рӯзмарра бо шустагӣ ва руқтагии (софӣ) тақрир бошад” [13, 6].

Ҷунин таснифоти калом дар ташҳиси мухтассоти сабкшинохтии намунаи макотиби дастуруламалӣ ва осори

назариин дар заминаи иншо ва нависандагӣ таълиф гардида дорои аҳамияти илмӣ-тадқиқӣ мебошанд.

Хотимаи “Иншои файзрасон” низ хусусияти назарӣ дорад. Китоб бо фасли кӯчаке ба охир мерасад, ки “Истилоҳоти муншиён, ки барои ҳар шайъ муқаррар шудааст” номида шудааст. Дар ин фасл бисту се истилоҳ ба тартиби зайл шарҳ дода шудааст: “Нафар – барои одам, рос – асп ва астар, қалода – шеру паланг ва сағу харгӯш, манзил, қитъа – алмос ва лаъл ва зумуррад ва ёқут ва найсалам ва пӯкароч ва фирӯза ва хат ва кишт ва зироъат ва толоб ва боғ, силқ, тоқа, зарб, соз, даста – коғаз ва тир, чуфт, чилд, зироъ, адад, мувозӣ, фазл, фард, табақ – осмон ва замин, тула, тулача, дона, савб – ҳар чи остиндор бошад ва ҳар чи остин надорад, ўро адад нависанд” [13, 92-93].

Ин фаслро бояд ба манзалаи кӯшиши мураттаб кардани фарҳанги истилоҳоти девони иншо ё худ китобат бишиносем, ки қадаме муборак аст, аммо чунин кӯшиш собиқаи қадимӣ дошта, оғози он моро ба асри ёздаҳ мебарад. Баҳс дар ин бора маҷоли дигар меҳаҳад.

Амир Хусрав дар баробари дар каломӣ хеш ба таври хеле густурда истифода кардани ибораю таркиботи худсохт, орояҳои адабии сершумор, ки ҳам лафзиянду ҳам маънавӣ барои зебоии калом ва тақвияти сабки хос аз каломӣ манзум низ истифода кардааст, ки баррасии ин масъала маҷоли дигар меҳаҳад. Ин ҷо бояд таъкид кард, ки ҳамин ҷиҳати кори Амир Хусрав низ мавриди пайравӣ қарор гирифтааст. Муаллифони кутуби “Иншои файзрасон”, “Иншои дурраи ғалтон”, “Иншои диловез”, “Иншои сафири булбул”, “Иншои Модхуром”, “Иншои Дастуруссибён” ва ғайра аз шеваи мазкур суд ҷустаанд.

Ба назар мерасад, ки пайравони Амир Хусрав кори ўро аз нигоҳи созмони дохилӣ низ пайгирӣ кардаанд. Масалан, муаллифи “Иншои Дастуруссибён” ба монанди Амир Хусрав суханро аз қудрати қалам меоғозад ва ҳамчунин бо шеър тақвият мебахшад.

Зимнан, зикри бартариин қалам дар таърихи афкори адабии Арабу Аҷам таърихи дерина дорад. Масалан, Ибни Надим дар китоби “Алфехрист”, ки он марҷаъи бисёр муҳиме барои ошноӣ бо осори бостонии милал маҳсуб меёбад, ба ин

масъала таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Вай фасли кўчаке аз китоби хешро “Сухан дар бартарии қалам” номида ва дар ин фасл қавли чанд тан аз машоҳири бузургонро, ки дар сифати қалам гуфта шудаанд, ба тариқи зайл баршумурдааст: “Утобӣ гўяд: Ақлом сутурони заковатанд; Ибни Абўдовуд гўяд: Ақли бузургон зери забони қаламашон аст; Аристотелис гўяд: Қалам иллати фобила ва мидод иллати ҳаюлония ва хат иллати сувария ва балоғат иллати мутама аст; Утобӣ гўяд: Ба гирияи ақлом китобҳо хандонанд; Кандӣ гўяд: “Алқалам” дар вазн бо “нифоз” (судманд – М.Н.) яке аст, зеро ф-80, н-50, а-1, ь-70 ҷамъи он дувисту як, ҳамчунин, а-1, л-30, қ-100, л-30, м-40 ҷамъи он дувисту як аст; Абдулҳамид гўяд: Қалам дарахтест, ки меваи он алфоз ва фикр дарёест, ки марвориди он ҳикмат аст ва уқули ташнагон аз он сероб гардад” [6, 16].

Чунонки маълум мешавад, ба қалам ва моҳияти он назари донишмандон мўҳтарамона аст, баҳусус муаллифони китобу рисолаҳои илмӣ ва динию ақидатӣ ба ин масъала бештар таваҷҷӯҳ доштаанд. Аксари онҳо моҳияти қаламро дар баёни масоили ақидатӣ ҳамгун медонанд, вале дар баробари ин табиати тугънии қаламро ҳам инкор накардаанд. Муаллифи китоби “Такмилулимон ва тақвиятулиқон” таъкид мекунад, ки “дар табиати қалам тугъне ҳаст”, ки ўро ба баёни назари хоси хеш таҳрик медиҳад, вале ҳаросе дорад ва онро чунин баён мекунад: “Хақ(қ) таъоло моро аз хато ва ҳалал нигоҳ дорад ва моро ба мо нагузорад” [1, 27].

Баръакси ин Амир Хусрав ҷуръати ҳосе дорад, вай натиҷаи килкашро сазовори пайравӣ медонад ва бовар дорад, ки он баёне ҳоса ва дуруст аст. Чунин даъворо дар ҳилоли мабоҳиси “Эъҷози Хусравӣ” умуман ва дар мунозараи ҷавҳарию қалам, аз як ҷониб, қаламу муаллиф, аз тарафи дигар, махсусан дарёфт кардан мумкин аст [2, 48-50].

Дар ҳилоли ин мабҳас нуктаи бисёр муҳими дигаре ҳам ба даст меояд, ки он намоёнгари қудрати маъниофаринӣ ва далеле дигар бар ибтикороти Амир Хусрав мебошад. Манзур диди тозаии вай дар шинохти моҳияти қалам ва ба кор гирифтани тарафи мунозаракунандае ҷадид бо қалам мебошад, ки аз суннати роиҷ ва диди анъанавии қаламкашон тафовут дорад.

Тафсили ин нукта чунин аст, ки дар таърихи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ба таври маъмул ва марсум муқоисаи қалам ҳамеша бо сайф сурат гирифтааст. Масалан, агар ба ашъори сардафтари адабиёти классикиамон устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ таваҷҷӯҳ бишавад, маълум мешавад, ки ӯ бо таваҷҷӯҳ ба моҳияти шамшеру қалам шеър гуфта ва он ду роҷаҳои моҳи ҳар пирӯзӣ доништааст:

Сухан овардаму шамшеру қалам наврӯзӣ,
То ба дастат бувадо моҳи ҳар пирӯзӣ!
Ба сухан май ба забон бошу ба шамшер бирез
Хуни аъдову ба тавқеъи қалам деҳ рӯзӣ [7, 60].

Саъдии Шерозӣ дар боби “Адлу тадбири рой”-и “Бӯстон” хитоб ба шоҳи кишваркушой аҳли разм ва қаламро тарҷеҳ карда, парвариш ва нақӯ доштани онҳоро ба таври мусовӣ баён доштааст:

Ду тан парвар, эй шоҳи кишваркушой,
Яке аҳли разму дигар аҳли рой.
Зи номоварон гӯи давлат баранд,
Ки донову шамшерзан парваранд.
Ҳар он к-ӯ қаламро наварзиду теғ,
Бар ӯ гар бимирад, мағӯ: “Эй дарег!”
Қаламзан нақӯ дору шамшерзан,
На мутриб, ки мардӣ наёяд зи зан [9, 82].

Амир Хусрав, дар навбати худ, ба ҷойи сайф “ҷавҳарӣ” ва “муаллиф”, яъне худро гузоштааст. Таҳқиқи ин масъала ба таври густурда маҷоле дигар меҷӯяд, аммо дар ин мавқеъ ба таври гузаро ба маврид аст таъкид бишавад, ки дар муқоисаи қалам бо сайф офаридани маъниҳои ҷолиб ва арзишманд дар таърихи адабиёти мо собиқаи дерина дорад. Масалан, дар фаслҳои “Ёд кардани шамшер ва он чи воҷиб ояд дар бораи ӯ” ва “Ёд кардани қалам ва ҳосияти ӯ ва он чи воҷиб ояд дар бораи ӯ”, ки аз “Наврӯзнома”-и мансуб ба Умари Хайём мебошанд, бо муқоисаи қалам бо шамшер дучор мешавем, ки намунаи бебаҳси масъалаи мазкуранд [14, 65-71].

Ин масъала аз тариқи мақолаҳо низ баррасӣ гардидааст. Аз “Устод Айни дар бораи сайф ва қалам” ном мақолаи устод

Худой Шарифов [10, 136-142] маълум мешавад, ки Садриддин Айний ханӯз соли 1920 ба унвони “Сайф ва қалам” дар маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” мақолае ба чоп расонидааст. Устод Айний дар мақолаи мазкур, ки моҳиятан иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад, ба сайф ва қалам бори маъноии дархӯри замони худро ироа кардааст, ки моҳиятан аз собиқаи масъала ҷудо нест [8, 79-83]. Яъне, собиқаи маводи лозими адабӣ имкони ба доираи таҳқиқи кашидани масъалаи муносибати сайф ва қаламро дар ибтидои садаи бисти мелодӣ низ ба миён оварда ва дар ҳама давру замон такрор шуданаш ҳам ногузир аст.

Аз баррасии андешаҳои мазбур, ки бо таваҷҷӯҳ ба сайф ва қалам матраҳ гардидаанд, маълум мешавад, ки дар ҳама давру замон донишмандоне, ки ба ин масъала таваҷҷӯҳ кардаанд, пеш аз ҳама моҳияти иҷтимоии масъаларо дар назар доштаанд.

Баҳси сайф ва қалам гоҳе бо муносибати амир ва дабир ба ҳам оварда шудаанд, ки ин амал намоёнгари аҳли сайф будани амирон ва ба қалам иртибот доштани касби дабирӣ мебошад. Чунонки дар мақолаи “Устод Айний дар бораи сайф ва қалам” оварда шудааст, Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар китоби “Ҷавомеъ-ул-ҳикоят” доир ба баҳси сайф ва қалам ду ҳикоят оварда, барои шарҳи маънии мавриди назараш нахуст амиру дабирро ба ҳам муқоиса кардааст [10, 137].

Ҳамин тавр, агарчи муқоисаи қалам ва сайф ҳамчун рамзи ду қувваи муқаддир ва “дар айни замон аз рӯи натиҷаи ниҳой ба ҳам наздик “[10, 136] дар адабиёти мо мавзӯе маълум аст, назари Амир Хусрав далолат ба маънии таҳаввули нуқтаи назарҳо оид ба мабдаи андеша ва тасаввуроти адабӣ мебошад.

Амир Хусрав ҳамду наъту манқабатро ба забонҳои арабӣ ва форсӣ овардааст. Дар китоби “Руқаоти Қатил” ҳам ҳамин шева идома дода шудааст.

Яке аз муаллифоне, ки баъд аз Амир Хусрав дар Шибҳи қора дастури иншонависию форсӣ таълиф намудааст ва мехоҳем аз вай ба таври махсус ёд кунем, Шералии Қусурӣ, маъруф ба Шери ҳамла мебошад. Китоби “Иншои файзбахш” ба қалами ҳамин донишманд мансуб буда, дар соли 1706/1118 қ. таълиф ёфтааст. Дар сабаби таълифи китоб овардааст, ки матолиби китобро аз хирмани алфози муншиёни аҳли дониш

ва устодони аҳли биниш хӯшачинӣ карда мураттаб сохтааст [5, 343]. Аз ин ҷо бармеояд, ки китобҳои қаблӣ барои муншиёни баъдӣ ҳамеша дастуруламал буда ва аз матолиби ҳамдигар фаровон хӯшачинӣ кардаанд. Ҳамчунин, метавон гуфт, осори дар заминаи дастури нависандагӣ пас аз “Эъҷози Ҳусравӣ” ба миён омада гунаи дигари таълифи дастури иншонависии форсӣ дар Шибҳи қора мебошанд.

Бояд гуфт, ки дар рӯзгори Амир Ҳусрави Деҳлавӣ дар Шибҳи қора муншиёни дигаре ҳам ба сар бурдаанд, ки аз эшон низ таълифоте боқӣ мондаанд. Аз ҷумлаи чунин муаллифон метавон аз давлатмард ва котибе бо номи Айниддин Айнулмулк Абдуллоҳ ибни Моҳрӯи Мултонӣ, машҳур ба Айни Моҳрӯ ном бурд, ки асли тоҷикӣ доштааст. Маҷмӯае аз номаҳои ӯ боқӣ мондааст, ки бо номи “Иншои Моҳрӯ” соли 1965 ба тасҳеҳ ва муқаддимаи профессор Шайх Абдуррашид ва ба назари сонӣ ва эҳтимоми дуктур Муҳаммад Башири Ҳусайн дар Лоҳур ба ҷоп расидааст [15].

Дар бораи шахсияти соҳиби “Иншои Моҳрӯ” Нӯшободӣ чунин овардааст, ки “Моҳрӯ дар Эрон зода шуду баромад, аммо баъдҳо ба Ҳинд кӯчид ва дар Мултон нишаман гузид. Вай дар муншаот ба асли тоҷикии худ ишора мекунад... Аз баррасии рӯзгори Моҳрӯ чунин бармеояд, ки ӯ бештари рӯзҳои ҷавонии худро дар Мултон ба сар бурда ва чанде низ ҳукмрони он ҷо буда ва дар назм додан ба умури он сомон кӯшидааст... Моҳрӯ давлатмарде фарҳефта ва аз муншиёни баноми рӯзгори худ буд. Номаҳое, ки ӯ ба мақомҳои баланпоӣ давлатӣ, раҳбарони динӣ, дӯстон ва дигар бузургони донишу адаби рӯзгори худ навишта, баёнгари тасвири рӯшан аз вижаҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва... сарзамини Ҳинд дар садаи ҳаштуми ҳиҷрӣ аст” [15, 1848-1849].

“Иншои Моҳрӯ” аз муқаддимаи кӯтоҳ ва маҷмӯи мукотибот иборат аст, ки шомили шаш маншур, панҷ мисол, се аҳднома, се арздошт, 118 мактуб ва як парвона мебошад. Аз баёни муқаддимоти муаллиф маълум мешавад, ки ӯ суҳандоне моҳир буда, дар тӯли умр “мукотибот бар арбоби маволот ва асҳоби масофот мутазамини иштиёқи вофир ва таъаташ ва илтиё ва сойири ағроз” дар қалам меовардааст. Афзоили аён,

форисони майдони балоғат ва муборизони маъорики бароъат ба натиҷаи килки ӯ арҷ ниҳода ва аз ӯ хоҳиш кардаанд, ки мусаввадоти хешро ба таҳрир оварад. Айни Моҳрӯ ба хотири иҷрои дархости онҳо макотиби худро дар ҳамин маҷмӯа эрод кардааст.

Маҷмӯаи “Иншои Моҳрӯ” фарогири мукотиботе мебошад, ки дар хитоб ба ашхоси маротиби гуногун бо риояи алфоз ва алқоби муносиб китобат гардидаанд. Дар ин миён мактуботе ҳам ба назар мерасанд, ки мутазамини мутоиба ва дар санъати зурӣоят мебошанд. Чунин санъатгарӣ кори Амир Хусравро ба хотир меорад.

Услуби нигориши муншаоти Айни Моҳрӯ низ ҳамгун ба сабки Амир Хусрав буда, вижагии асосии онҳо дар корбасти каломи маснӯъ, овардани ашъори форсӣю арабӣ ва мисроъ дар хилоли номаҳо, ба таври фаровон истифода аз калимоту таркиботи арабӣ, мустафод аз оёти қуръонӣ ва услуби печидаи баён намудор мегардад.

Дар миёни мукотиботи Айни Моҳрӯ навиштаҳое ҳам мавҷуданд, ки ба истиснои ҳамду наът ва оёти қуръонӣ аз нигоҳи тарзи баён аз сойири нигоштаҳо тафовут дошта, наздик ба услуби муҳоварай таҳрир гардидаанд. Барои намуна маншури мухтасареро, ки ҷиҳати тафвиқи хонақоҳ ба шайхзода Абӯбакри Яздӣ дар қалам омадааст, нақл мекунем:

“Сухани писандидаи салотини рӯйи замин ва подшоҳони сикандарҷабин, ки сабаби интизоми умури мулку миллат ва мӯҷиби илтиёми масолеҳи дину давлат аст ва иқди мамлакат ба василати он устувор шавад ва иқди салтанат ба воситаи он аз интишор масун монад ва ба мубошарати он савоби ҷамилу аҷри ҷазил ҳосил ояд ва ба маёмини он чехраи матлуб аз оинаи мурод ҷамол намояд, он аст, ки инояти подшоҳона дар бораи сулаҳои вофирибодат ва машоихи мутаботир зиҳодат, ки ба вучуди камоли тақво исор ва инфоқро бар муқтазои “ятъамуналтаъом ғало ҳуба мискино ва ятимо ва асиран” ба айни яқин шинохта ва ба нафси худ ба ибодати Офаридгори таъоло ва тақаддус ба суботи қадам истода, масруф дорад ва барои фароғболи дигар аҳли тоат абвоби рафоҳият кушода

кунад, то ин фирқаи кироми табақаи узом мурафахулҳол ва фориғулбол рӯзгор гузаронанд.

Бар бинои ин савобиқ шайхи обиди зоҳиди бориғи варағи муттақии мутадаийин шайхзодаи бузургвор, ағнӣ Шайх Абӯбакр ибни Шайх Шаҳобиддин алмаъруф ба Шайхзодаи Яздӣ, домат баракотухуро, ки ирсан ва истиҳқоқан дар мизмори тариқати қасабулсабақ аз ашбоҳ ва амсоли худ рабуда ва дар манҳаҷи қавим ва сироти мустақим яди байзо намуда, ба инояти подшоҳона махсус фармудем ва хонақоҳи Кавдия ва...чоҳҳои мазкурро ба исми Шайхзодаи мазкур таъйин кард.

Ҳамон ҷумла коркунони ҳол ва истиқболи арсаи Гучарот ба мӯҷиби мактуби малик-ул-шарқ ва-л-вузаро бар Шайхзодаи мазкур муайян шиносанд ва дар тасарруфи ӯ ва касони ӯ бозгузоранд ва бар ҳукми фармони аъло раванд то писандида афтад, ба машияти Аллоҳ таъоло ва авнуҳу [15, 14-15].

Маҷмӯаи мукотиботи дигаре, ки аз нигоҳи таърихи тасниф, дар Шибҳи қораи Ҳинд, пас аз китоби Айни Моҳрӯ қарор мегирад, ба қалами адиб ва шоири форсизабони Ҳиндустон Абулфазл ибни Муборак (1550-1602) нигошта шуда ва тавассути яке аз пайвандони ӯ бо номи Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад, ки бо мусаннифи номаҳо робитаи ҳамширазодагӣ ва аз ин ҷиҳат нисбати фарзандӣ доштааст, гирдоварӣ ва бо ҳошияю тасҳеҳи Муҳаммад Ҳодӣ Алии Ашк дар Нувалкишур ба чоп расидааст [19]. Маҷмӯаи мазкур бо номҳои “Мукотиботи Алломии Абулфазл”, “Иншои Абулфазл”, “Мукотиботи Алломӣ” ва “Мукотиботи Абулфазл” ҳам ёд мешавад.

Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад дар кайфияти гирдоварии мактубот чунин овардааст, ки “... ин гулдасти фарҳангро дастовезе шигарф ба ҷиҳати идроки саодати худ доништа, дар фароҳам овардани он камари саъй бибастам ва дар интизоми он назари ҳиммат баргумоштам... Хостам, ки ҷамоли ҷаҳонорои онҳоро бар соҳибони суҳан ва толибони ин фан чилвагар созам ва ин арӯси зебо ва харидаи раъноро машшотагӣ намуда ба мардони маънӣ вонамоям. Лоҷарам ба ҳазор такопӯй ва ҷустуҷӯй фикра-фикра аз ҳар ҷо ба ҳам расонидам ва ба навиштани он дастро нигор бастам ва дидаи

нуктабинро, ки хӯкардаи тамошои ароиси маънавист, ҷилои вофир бахшидам ва унвони ҳар якро нигошта, ба се қисм сохтам” [19, 3].

Аз ин ҷо бармеояд, ки номаҳо кулли нигоштаҳои мусаннифро дар бар намегиранд, он чи дар маҷмӯа оварда мешавад, дубора аз ҷониби Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад таҳрир гардидаанд. Унвони фаслҳои китоб низ аз ҷониби гирдоваранда мураттаб гардидаанд: Нахустин шомили мукотибот ва фаромин, ки аз забони ҳазрати шоҳаншоҳӣ ба мулуки Эрону Тӯрон ва умарои олишаън рақамзадаи килки маонисанҷ гардониданд, дуввум ароиз ва хутут, ки худ ба ҳазрати Хоқони замон ва хавонини баландмакон нигориш фармуданд, саввум хутубу ихтитом ва интихоби кутубу баёзҳо ва насрҳо ва дигар баъзе матолиб ва мақосид, ки дар ҳаййизи иборат даровардаанд, мебошанд.

Таърихи анҷоми кори гирдоварии номаҳо дар моддаи таърихи “Торихи мукотиботи Ёалломӣ шуд” нишон дода шудааст, ки ба 1015х./1607м. баробар аст, яъне андаке баъд аз кушта шудани мусаннифи мактубот ба анҷом расидааст.

Китоби дигаре, ки сохтори он монанд ба “Иншои Моҳрӯ” буда, маҷмӯаи мактуботро шомил аст, “Иншои Файзи Раҳмонӣ” мебошад. Ин китоб дар Нувалкишур ба ҷоп расидааст [12] ва дар охири маҷмӯа ду тақриз ҷой дода шудааст, ки яке ба қалами муҳаррири китоб Муншӣ Эҳсонулҳақ нигошта шудааст. Дар ҳамин тақриз мусаннифи китоб ҷаноби файзмаоби маҳдумӣ ва мукаррамӣ Ҳофиз Ҳаким Абдурраҳмон Соҳиб мутаваттани қасабаи Ҷаҳҳона, мутахаллис ба Ҳайрат муаррифӣ шудааст.

“Иншои Файзи Раҳмонӣ” ба исми Аллоҳ ва ҳамд шурӯъ мешавад, ки ба масобаи фасле ҷудогона омадааст, фасле дигар наъти пайғамбари Худо ва баъд авсофи ҷаноби Мавлавӣ Сайид Аҳмадхон зикр мегардад. Дар муқаддима муаллиф андешаи пас аз худ ба ҷой мондани коре дарпоро матраҳ карда ва бо маслиҳат ба чунин натиҷа расидааст, ки насрҳои деринаро “аз қайди хаффорҳо ва ниҳонхонаи номуродӣ бароварда ва пардаи гумномӣ аз рӯйи зебояш яксӯ карда, ҷилваи шухуд бахшад” [12, 3].

Ҳамин тавр, соҳиби маҷмӯа мусаввадотро фароҳам оварда, дар се фасл ба исми “Файзи Раҳмонӣ” рӯшинос намудааст. Фаслҳо “файз” номида шудаанд ва файзи аввал “Дар мактубот, ки ба бузургон тарқим ёфт”, файзи дуввум “Дар мактубот, ки дӯстон сурати таҳрир пазируфт” ва файзи саввум “Дар мактубот, ки ба хурдону азизон зевари таҳрир пӯшид” номгузорӣ шудаанд. Дар файзи аввал 53 мактуб, дар файзи дуюм 42 нома мураттаб гардида ва файзи сеюм муштамил бар анвои руқаот аст, ки бидуни шуморагузорӣ оварда шудаанд. Дар миёни руқаоти файзи охир чанд суол гузошта шуда, ба мисли “Фарқ дар илму ҳунар чист ва фазилат дар ин ҳарду амр бар кист?” ва посухи онҳо ҳам зикр гардидаанд. Дар хотима ду фасле бо унвонҳои “Номаи оташин ба даргоҳи Кирдигори ҷаҳонофарин” ва “Хотимаи китоби “Иншои файзи Раҳмонӣ” шурӯъ гардид” ҷой дода шуда, китоб бо дуъоҳои зиёд ба даргоҳи Худованд ба охир мерасад.

Ин ҷо пурсише пеш меояд: Иллати ба миқдори хеле зиёд таълиф гардидани осоре дар заминаи иншонависию форсӣ дар Шибҳи қора дар чӣ бошад? Ба ин пурсиш аз ду паҳлӯ метавон посух ба даст овард: якум, аз мабоҳисе, ки дар ҳилоли китобҳои дар ин мавзӯ таълифшуда ба миён гузошта шудаанд, дуюм, аз раванди таърихӣ ва тарвиҷи забону адабиёти форсии тоҷикӣ дар Шибҳи қора дар тӯли таърих.

Таълифи китобҳои дар мавриди китобат ё худ нависандагӣ дар сарманзили аслии забони порсӣ таърихи дерина дорад. Аммо дар адвори баъдӣ гӯии сабқат дар дасти форсиависони Шибҳи қора будааст, ки ин амре табиист. Ба ин маънӣ, ки соҳибзабонон дар ҳар забон, ки бошад, қавоиди муайянеро барои сурати навиштории забонашон он қадар зарурӣ намешуморанд. Баръакс, забоне, ки дар минтақаи ғайрибумӣ паҳн шудааст, қавоиди махсусро тақозо дорад. Барои ниёзмандони он забон ба қавоид ё худ дастуроти нависандагӣ ниёзи бештар ба мушоҳида мерасад. Таълифи зиёди кутуби мавриди назар дар Шибҳи қора шаҳодат бар ҳақиқати дигаре ҳам буда метавонад, ки дар он сарзамини паҳновар дар имтидоди таърихӣ муайяне – аз оғози футӯҳоти Ғазнавиён дар

Ҳинд то тасаллути англисҳо - ниёз ба таҳсилу омӯзиш ва китобат ба хатту забони форсӣ бештар эҳсос мешудааст.

Густариши иншонависиро дар Шибҳи қора аз он ҳам тасдиқ намудан мумкин аст, ки ҳатто дар баъзе китобҳои тазкира низ, ки дар он ҳавзаи адабӣ ба миён омадаанд, фаслҳои махсусе ба илми иншо, шароити муншӣ ва одоби китобат бахшида шудаанд. Аз ҷумла, ҳамин гуна фасл дар тазкираи “Баҳористони суҳан” ба ҷашм меҳӯрад. Аз фаслҳои дувоздагонаи китоб фасли ҳаштуми он “Дар илми иншо, шароити муншӣ ва одоби китобат” номида шудааст.

Муаллифи ин тазкира Мир Абдурраззоқи Хавофӣ, мулаққаб ба Самсомуддава ва мухотаб ба Шохнавозхон мебошад, ки тазкираашро дар соли 1160 қ. тадвин карда ва писараш бар асоси ёддоштҳои падар дар 1192 қ. китобро ба поён расонидааст [3, 127-128].

Ҳамин тавр, аз баррасии осори дар заминаи номанигории мансур ва дар пайравӣ аз «Эъҷози Хусравӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ таълифшуда бармеояд, ки кори Амир Хусрав ва ибтокороти ӯро муншиёну котибони номдори Ҳиндустон идома дода, аз ин роҳ китоб ва маҷмӯаҳои мондагоре офаридаанд. Соҳибони китоб ва маҷмӯаҳои мавриди назар дар аксар маворид кӯшидаанд, ки кори ҳешро бо мақсади ба миён овардани дастуроти нависандагӣ анҷом бидиҳанд.

Ҳамгунӣ ва ҳамхонии осори мавриди назарро бо китоби машҳури Амир Хусрав дар зиннат додани таркибу иборот ва ҷумлаҳо бо шеваи соҳиби “Расоил-ул-эъҷоз”, сохтори ҳамгун, риояи алқобу одоб, тариқи нигориши муросилоту мукотиботи муншиёна, ибороти гоҳе салиси мувофиқи хотири анис ва гоҳе душвори санъатгарона ба ҳифзи маротиб ва мувофиқи ҳол, тарзи баёни ҳунармандона намудор мегардад. Бо ду ном машҳур будани аксари китобҳоро низ метавон шомили ҳамин гуфтор донист.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдулҳақ ибни Сайфиддин ат-Турк ал-Деҳлавӣ ал-Бухорӣ. Такмил-ул-имон. Ба мазиди эҳтимому тасҳеҳ, ба саъй ва кӯшиши Мулло Абулбақо Маҳдум ва Мулло Муҳаммад

- Орифи Самарқандӣ.- Самарқанд: Даймуруф, 1326 х./1907 м. - 144 саҳ.
2. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Эъҷози Хусравӣ. Ҷилди I ва II.- Мақоми Лакҳнав, 1872.- 558 саҳ.
 3. Аҳмад Гулчини Маъонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ.- Ҷилди аввал.- Техрон: Китобхонаи Саной, 1363.- 765 саҳ.
 4. Бақоев М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ.- Душанбе: Дониш, 1975. – 278 саҳ.
 5. Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш).- Ҷилди чаҳорум, бахши якум.-Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша.- Техрон, 1375.- 1-921 саҳ.
 6. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. Ал-Феҳрист. Тарҷумаи Муҳаммад Ризо Таҷаддуд ибни Алӣ ибни Зайнуллобидини Мозандаронӣ.- Техрон: Асотир, 1381.- сию чаҳор + 854 саҳ.
 7. Рӯдакӣ А. Девон. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам ва таҳти назари Сафар Абдуллоҳ.- Олмотӣ, 2007.- 256 саҳ.
 8. Садриддин Айни. Сайф ва қалам. Дар китоби Шӯълаи инқилоб.- Душанбе: Ирфон, 1986.- 445 саҳ.
 9. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 4.- Душанбе: Адиб, 1990.- 304 саҳ.
 - 10.Худой Шарифов. Шоир ва шеър (Маҷмӯаи мақолаҳо).- Душанбе, 1998.- 193 саҳ.
 11. بخارى بریلوی، نثارعلی، انشای دلکشا، [کانپور] نولکشور، 1448م.، 48 صج چاپ سنگی.
 12. حیرت جهنجانوی، محمد عبد الرحمان، انشای فیض رحمانی، لکهنو، نولکشور، 1885م، 422+4 صج. چاپ سنگی.
 13. رامپوری، حفظ الله، انشای فیض رسان، باهتمام محمد عبد الرحمان بن محمد روشن، کانپور: مطبع نظامی، 1285 ه.ق.، 96 صج/ چاپ سنگی.
 14. عمر بن ابراهیم خیام، نوروزنامه، به کوشش علی حصوری، تهران: نشر چشمه، 1379 ه.، 102 صج.
 15. عین ماهرو، عین الدین عین الملك عبد الله بن ماهرو، انشای ماهرو، با تصحیح و مقدمه پرفسور

- شیخ عبد الرشید و به نظر ثانی و اهتمام دکتر محمد بشیر حسین، لاهور: اداره تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب، 1965، 266+54 صج.
16. فاروق، سهارتپوری، عمر بن راوتخوان بت علی بن بخش الله، انشای فاروق، باهتمام محمد صدیق، [بی م.]، 24 صج. چاپ سنگی.
17. فائق، محمد، انشای فائق، به اهتمام حافظ محمد الدین، لاهور: مطبع مصطفای، [بی تا]، 32 صج. چاپ سنگی.
18. مادهورام، انسای مادهورام، باهتمام حافظ محمد الدین میان چراغ الدین سراج الدین، لاهور: مطبع مصطفای، [بی تا]، 112 صج. چاپ سنگی.
19. مکاتبات علامی ابوالفضل / انشای ابوالفضل، گردآوری عبد الصمد بن افضل محمد، با حاشیه و تصحیح محمد هادی علی اشک، کانپور، نولکشور، 1292 ق.، 460 صج. چاپ سنگی.

Мисбохиддини Нарзикул
ДЕРЕВО КАРАНДАША И МОРЕ МЫСЛЬ АМИРА ХУСРАВА
(«Эдджази Хусрави» и распространение теория эпистографии на
Индостанском полуострове)

В этой статье подробно рассматриваются вопросы подражания «Расаил-ул-эджаз» Амира Хусрава Дихлави на Индостанском полуострове.

В настоящее время, по сведениям каталогов литографических изданий и редких книг в библиотеках Востока и Запада и существующих персидских источников на Индостанском полуострове, известны наименования 649 подобных произведений, написанных в разное время в различных литературных центрах. Структура и содержание некоторых сочинений, написанных на территории вышеназванного полуострова, свидетельствуют о том, что авторы книг по эпистографии, прежде всего, продолжили работу Амира Хусрава с точки зрения структуры.

Амир Хусрав, наряду с обильным использованием оборотов и словосочетаний собственного сочинения, богатого арсенала художественных средств украшения речи, как смысловых, так и словесных, в целях большой красоты слога и подтверждения высказанных мыслей использовал стихи, что и этот аспект сочинения Амир Хусрава стал предметом подражания.

Ключевые слова: «Расаил-ул-эджаз» / «Эдджази Хусрави», подражания, эпистол, эпистография, традиция, этикет, структура, стиль, украшения речи.

Pencil Tree and superfluous Amir Khusrav's thoughts

(‘Rasail - ul - Ejoz’ (Ejozi Khusravi) and spreading theory Epistolography in Hindustan peninsula)

The present article gives valuable information on Persian Epistolography works after spreading Amir Khusrav's book ‘Ejozi Khusravi’ in Hindustan peninsula in detail. A lot of books on Persian Epistolography had appeared after spreading Amir Khusrav's book ‘Ejozi Khusravi’ in Hindustan peninsula, noted the author.

In addition he gave complete details how the authors from above mentioned peninsula had used Amir Khusrav's book ‘Ejozi Khusravi’ in the structures and contains of some composition. For example “Foiq's letters” by Faiz Foiq.

Amir Khusrav's works are rich of his own word combinations, literary resources of verbal communication the author of present article noted.

Key words: Rasail - ul – Ejoz / Ejozi Khusravi , epistle imitation, epistolography, tradition, custom, structure, culture, style, literary resources of verbal communication.

ОХОНИЁЗОВ АБДУРАҲМОН

Ҷойгоҳи жанри ғазал дар ашъори Саййид Ҷаъфар

Ғазал навъи шеърӣи хеле муҳим ва қадимӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки аз тарафи устод Рӯдакӣ ба унвони як жанри муҳим матраҳ гардида, дар тӯли садсолаҳо шакл гирифт. Ин навъи шеър аз сӯйи шуарои бузурге чун Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҳилолӣ, Урфӣ, Бедил ва соири шоирон ба авҷи аъло расид ва ғазалсароӣ дар адабиёти форсу тоҷик ба як суннат ва анъана табдил гашт, ки то кунун ҳамчунон идома дорад.

Саййид Ҷаъфар яке аз шоирони асри XIX тоҷик мебошад, ки анъанави ғазалсароӣи классикиро идома дода, аз худ девоне ба мерос гузоштааст ва аксарияти онро ғазалҳо ташкил медиҳанд. Дар мавриди зиндагонии Ҷаъфар иттилоӣ чандон зиёде дар даст нест, аммо он чизе, ки бархе аз олимони тоҷик ва аз ҷумла А. Ҳабибов ироа медиҳанд гӯӣи ин воқеият аст, ки ин шоир дар қарни XIX зиндагӣ ва эҷод намудааст[3,95]. Саййид Ҷаъфар дар рустое бо номи Хоса воқеъ дар минтақаи Поршневи ноҳияи Шӯғнони Тоҷикистон ба дунё омада, то охири умр дар ҳамин зодгоҳаш ба сар бурда ва дар ҳамон ҷо ҷашм аз ҷаҳон бастааст. Дар девоне, ки соли 1270 ҳ.к. баробар бо 1854 мелодӣ ба дасти ҳудӣ шоир тартиб дода шудааст, 246 ғазал вучуд дорад, ки албатта ду ғазал сурудаи ду шоири дигар бо номҳои Насимӣ ва Калим мебошанд, аммо 244 ғазали дигар сурудаи ҳудӣ Ҷаъфар аст[5]. Аз ин ҷо метавон гуфт, ки агарчи шоир дар жанрҳои дигар аз ҷумла рубоӣ, мухаммас, қасида низ маҳорати хешро нишон додааст, аммо ғазал дар ашъори вай аз ҷойгоҳи вижае бархурдор аст.

Бархе аз муҳаққиқон теъдоди ғазалҳои Ҷаъфарро камтар ва то 219 нишон медиҳанд[4,224], аммо бозшумории ғазалҳои Саййид Ҷаъфар, ки ахиран анҷом пазируфт, нишон медиҳад, ки теъдоди ғазалҳои шоир дар ин девон 244 адад мебошад. Ба ҳар ҷиҳат бо истинод ба ҳамин теъдоди ғазалҳои шоир метавон гуфт, ки ӯ пеш аз ҳама як шоири ғазалсаро будааст.

Ғазалҳои Ҷаъфар мавзӯҳои маъмул ва роҷи он замон, аз қабили ишқ, ирфон, бевафой, шикоят аз замон, шиква аз гузарон будани дунё ва бевафои зиндагӣ, сабру тоқат дар баробари ноҳинҷориҳои ҷомеа ва зиндагӣ, умед набастан ба ин дунё ва амсоли онро дар бар гирифтаанд. Муҳаммадвафо Бақоев бар ин назар аст, ки Ҷаъфар дар сурудани ғазал аз ғазалсароён ва устодони ин навъи шеър, асосан аз шоирони форсизабон чун Ҳофиз, Ҳилолӣ ва Бедил таъсир пазируфтааст[1,236]. Лекин ба назар мерасад дар ғазалсароӣи шоир бештар аз ҳама ашъори Ҳофиз таъсир доштааст. Бархе аз ғазалҳои шоир ҳатто дар як вазну қофия бо ин ё он ғазали Ҳофиз суруда шудаанд, ки ҳар хонандаи огоҳ таъсирпазирии Ҷаъфар аз ашъори Ҳофизро ба

дурустӣ ва бидуни душворӣ пай мебарад. Ба унвони мисол Ҷаъфар ғазале дорад, ки бо чунин матлаъ оғоз мегардад:

Илоҳо ҳал кун аз лутфи сунъ ҷумла мушкилҳо,
Кушой акди мифтоҳи калиди раҳмати дилҳо... [5,86].

Шоир бо чунин мақтаъ ё ин ки байти таҳаллус ғазали хешро ба поён мебарад:

Аё Ҷаъфар шунав савти навои булбули Шероз:
Ало ё айюҳассоқӣ адир қаъсан ва новилҳо[5,9a].

Аз ин ғазал ба осонӣ метавон дарёфт, ки Ҷаъфар дар эҷодиёти худ аз ашъори шоирони бузурги форсу тоҷик, аз ҷумла Ҳофиз пайравӣ кардааст. Ғазале, ки ду байти аввалу охири он дар боло оварда шуд, қомилан дар вазну қофияи нахустин ғазали девони Ҳофиз навишта шудааст, ки бо чунин матлаъ оғоз мегардад:

Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо[7,5].

Албатта ин тарзи пайравӣ аз шоирони забардасти форсу тоҷик ё пайравии шоирон аз ин ё он ғазали машҳури ғазалсароёнӣ бузурге назири Ҳофиз як чизи маъмулӣ ва роиҷ дар адабиёти ҷаҳоннарасӣ тоҷик мебошад. Мир Ғуломалихони Озоди Билгиромӣ дар мавриди чунин тарзи пайравӣ қардани шоирон менависад: «...собиқ дар татаббуъи фақир ҷунон расида буд, ки аввал қасе, ки тазмини мумтариҷ дар мақотеъи ғазал ихтироъ кард, Муҳаммадқулӣ Салими Техронӣ аст. Ҷунончи меғӯяд:

Салим имшаб ба ёди турбати Ҳофиз қадахнӯш аст,
Ало ё айюҳассоқӣ адир қаъсан ва новилҳо.

Алҳол маълум шуд, ки Салим аввал нест, балки пеш аз ӯ ҳам мавзунон ин тариқ паймудаанд. Ҳилолӣ ҳамон мисроъро тазмин мекунад:

Ҳилолӣ чун ҳарифи базми риндон шуд бихон мутриб:
Ало ё айюҳассоқӣ адир қаъсан ва новилҳо.

Ва пеш аз Ҳилолӣ Камоли Хучанд(ӣ) мисроӣи Амир Хусрави
Дехлавиро тазмин мекунад ва ӯ тазмин медиҳад:

Ба рӯйи дили ушшоқ Камол аз сухани хуб,
Хубон амали фитна зи девони ту ёбанд.

Ва мисроӣи аввал матлаӣи Амир Хусрав ва низ тазмин мекунад
ва мегӯяд:

К-аз Хизр бақо чун хатат аз оби бақо ёфт,
Ушшоқ ҳаёт аз лаби хандони ту ёбанд» [2,157].

Пас аз ин ҷо бармеояд, ки шоир Ҷаъфар аз ин гуна санъати
шеърӣ ба хубӣ огоҳ буда, аз «тазмини мумтариҷ дар мақотеӣи
ғазал», ҳамон тавре, ки муаллифи тазкираи «Хизонаи Омира»
Мир Ғуломалихони Озод аз он ном мебарад, дар ашъори худ ва
махсусан бо пайравӣ аз Ҳофиз дар ғазали дар боло зикршуда
истифода бурдааст. Шоир ғазалҳои фаровоне дар пайравӣ аз
ашъори Ҳофиз, ба хусус дар вазну қофияи ин ё он ғазали Ҳочаи
Шероз, офаридааст, ки ҳамаи онҳоро дар ҳаҷми як мақолаи кучак
ба баҳсу таҳлил кашидан аз имкон берун аст.

Шоир худаш эътироф мекунад, ки дар назди осор ва табӣи
доноён дар хичил аст ва хичолат мекашад. Чунончи дар байти
дигаре аз ғазали худ, ки дар боло аз он мутазаккир гардидем,
мегӯяд:

Ба ғорат мекашидам иззати осор дар хичлат,
Ба назди табӣи доноён хаидам зери хичлатҳо[5,236].

Ғазали дигари Ҷаъфар, ки байти матлаӣи онро дар зер
меорем, низ далели дигаре бар пайравии шоир аз Ҳофиз дар
сурудани ғазал мебошад:

Ҳасраткашидаро ғами дунё чи ҳоҷат аст,
Ғамдидаро баҳори тамошо чи ҳоҷат аст[5,24а].

Ин ғазали шоир, ҳамон тавре ки аз вазн, қофия, радиф ва
тариқи баёни он бар меояд, бо пайравӣ аз ғазали машҳури Ҳоча
Ҳофиз эҷод шудааст, ки ҳусни матлаӣи он чунин аст:

Хилватгузидаро ба тамошо чи ҳоҷат аст,
Чун кӯйи дӯст ҳаст, ба саҳро чи ҳоҷат аст[6,24].

Албатта, таъсирпазирии шоирони тоҷик дар Бадахшон аз Хоча Ҳофиз Шероз як амри маъмул буда, хоси танҳо Ҷаъфар нест, балки анқариб тамоми шоирони ин сарзамини бостонии тоҷикон дар гузашта ҳамеша таҳти таъсири ашъори нотақрори шоири лисонулғайб қарор доштаанд. Яке аз сабабҳои асосии таъсирпазирии шоирони хиттаи Бадахшон аз ғазалиёти Ҳофиз ин аст, ки девони Ҳофиз дар миёни мардуми ин сарзамин аз аҳамият ва ҷойгоҳи вижае бархурдор буда, ба он дар радифи китобҳои муқаддаси диниву адабӣ амсоли Қуръон, Ҷаҳоркитоб, Ваҷҳи дин, Маснавии Маънавӣ арҷ мегузоштанд ва онро ҳифз мекарданд. Илова бар ин, ашъори шоирони мазкурро, ки хеле ашъори равон ва шево суруда шудаанд, аз қарнҳо пеш дар Бадахшон аз тарафи муқрибон ва ҳофизону хонандагон дар маросимҳои мухталиф сароида мешудаанд. Шояд аз ин ҷиҳат бошад, ки шоирони гузаштаи ин минтақа аксаран талош мекарданд аз шуарои барҷастаи классикии форсу тоҷик пайравӣ намоянд ва ашъори нисбатан равону шево, ки бо мусиқӣ ё дафу рубоб ҳамроҳангу ҳамнаво бошад, эҷод намоянд.

Сабаби дигари ба ғазалнависӣ бештар рӯй овардани Саййид Ҷаъфар ҳамон анъанаи ғазалсарой дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, ки ин анъана дар Бадахшон низ дар қарни XIX ҳамчунон идома дошт. Зияда аз ин муҳаммас, ғазал ва рубоӣ аз пахншудатарин жанрҳои адабии тоҷик дар Помир мебошанд. Агарчи дар гузашта бештари ғазалҳо дар Бадахшон ба шакли шифоҳӣ пахн мешуданд, аммо аксарияти онҳо баромади китобӣ доштанд. Муаллифи китоби «Назми халқии Бадахшон» менависад: «Он ғазалҳе, ки дар байни мардум чун суруд мавқеъ доранд, баромади китобӣ доранд. Қисми ғазалҳо агар ба саромадони классикии форс-тоҷик мутааллиқанд, қисми дигарашон аз тарафи шоирони маҳалӣ гуфта шудаанд. Табиист, ки ба ҳаёти маънавии мардум он ғазалҳое бештар дохил шудаанд, ки аз рӯйи тарзи баёни сухан сода ва ба завқи бадеии мардум мувофиқ омадаанд» [6,84]. Аз ин ҷо метавон гуфт, ки яке аз сабабҳои рӯй овардани шоирони маҳалии Бадахшон, назари Ҷаъфар, ба ғазалсарой ҷойгоҳи ин навъи шеър дар миёни мардум будааст. Ғазалҳои шоир бисёр сода, равон ва бо завқу табиӣ мардуми минтақаи Помир бахусус дар замони шоир созгор ва наздик аст. Бисёре аз ғазалҳои Саййид Ҷаъфар мазмун ва маншаъи мардумӣ доранд. Масалан:

Ғофил машав эй беҳабар, афсӯс дунё рафтанист,
Аз коми иззат даргузар, афсӯс дунё рафтанист.

То чанд созӣ хонумон, дар даҳр бошӣ комрон,
Охир намонӣ дар чаҳон, афсӯс дунё рафтанист.

Пеш аз ту мардон будаанд, ҳар як чу султон будаанд,
Аз якдигар бирбудаанд, афсӯс дунё рафтанист.

Ку Қайсару Фағфури Чин? Ку Юсуф - он нозанин?
Рафтанд дар зери замин, афсӯс дунё рафтанист...

...Бархез Чаъфар тӯша кун, аз маргро андеша кун,
Роҳи қиёмат пеша кун, афсӯс дунё рафтанист[5,236].

Ин ғазал аз нигоҳи тарзи баён, андеша, мазмун ва наҳваи гуфтор комилан шабеҳи як ғазали мардумӣ ё фолклорист. Аз ин рӯ, агар аз як тараф ашъори шуарои номвари форсу тоҷик дар эҷодиёти Чаъфар таъсир дорад, аз тарафи дигар бидуни тардид ашъори ин шоир нашъатгирифта аз фолклор ва эҷодиёти мардумӣ аст, ки албатта ин мавзӯ баррасии ҷудогонаро металабад.

ОХОНИЁЗОВ АБДУРАҲМОН

МЕСТО ЖАНРА «ГАЗЕЛЬ» В ТВОРЧЕСТВЕ САЙИИД ДЖАФАРА

Сайид Джафар относится к числу таджикских поэтов Бадрахшана, создававших свою поэзию в разных поэтических жанрах. Газель, как один из популярных жанров таджикской классической литературы, занимает особое место в творчестве, поэта чему и посвящена настоящая статья.

Ключевые слова: поэты Бадрахшана, жанр, газель.

OKHONNIYOZOV ABDURAHMON

THE PLACE OF POETIC GENRE *GHAZAL* IN THE WORKS OF SAYID JA'FAR

Sayid Ja'far is recognized as one of the Tajik poets of Badakhshan that wrote his poems in different genres. *Ghazal*, as the most popular

poetic genre of the Tajik classical literature, has specific importance in the works of Sayid Ja'far. This article is dedicated to place of *ghazal* in the poetical works of Sayid Ja'far.

Key words: Sayid Ja'far, Tajik poet, literature, genre, *ghazal*, poem.

НАСТАРНИ ИБРОҲИМЗОДА

Ҷойгоҳи Зарринқуб дар нақди адабии Эрон

Оғози нақди адабии навин дар адабиёти форсӣ бо ҷунбиши маорифпарварӣ ва андешаҳои таҷаддудталабӣ ҳамроҳ буд. Дар солҳои маъруф ба “бедории миллӣ” (нимаи дувуми асри XIX) интиқодҳои иҷтимоӣ ба ҳавзаи забон ва адаб ҳам ворид шуда, шояди мустақилро дар адаби форсӣ эҷод мекунад, ба тавре ки имрӯз он яке аз бахшҳои муҳими адабиётшиносии муосири Эронро ташкил медиҳад.

Ин саҳифаи ҷадидаи адабиёти Эрон бо ҷопи мақолати Мирзо Фатҳалии Охундзода (Охундов) дар интиқоди Суруши Исфакхонӣ-шоири мадҳасарои дарбори Носириддиншоҳи Қочор ва арзёбии ашъору осори баъзе суҳанварони дигари гузаштаву муосири нависанда оғоз мешавад. Вале мақолаи “Қритико” – и ӯ (1866) ба унвони санади таърихӣ роҷеъ ба таваллуди нақдии адабии навини форсӣ шинохта шудааст.

Мирзо Фатҳалии Охундзода на танҳо аз пешсафони тафаккури ҷадид дар даврони Қочор, балки дар таҳаввули насри форсӣ ва бунёди илми адабиётшиносии муосири Эрон саҳми босазое гузоштааст. Мақолати интиқодӣ ва осори сиёсӣ-иҷтимоии ӯ дар он даврони бӯҳронии таърихи Эрон дар мубориза бар зидди истибдод, ақибмондагии феодализм, ташаккулу тақомули адабиёти навини Эрон ва нақди адабии ҷавони он нақши муассир бозиданд. Дар натиҷа мутафаккирону адибони таҷаддудхоҳе ҷун Мирзо Оқохонӣ Кирмонӣ, Мирзо Маклумхон ва Зайнулобиддини Мароғай низ бо илҳом ва пайравӣ аз андешаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ӯ ба навиштани мақола ва рисолаҳои интиқодӣ роҷеъ

ба адабиёти форсӣ кори ӯро густариш бахшиданд. Ин гурӯҳ аз мунақидон, бар хилофи гузаштагони худ, ба аҳамияти коре, ки мекарданд огоҳ буданд ва онро таблиғу ташвиқ мекарданд. Масалан Охундзода менависад: “Ин қоида дар Юрупо мутадовил аст ва ғавоиди азима дар зимни он мундараҷ. Масалан, вақте ки шахсе китобе тасниф мекунад, шахсе дигар дар матолиби таснифаш эродҳо менависад, ба шарте ки ҳарфи дилозор ва хилофи адаб нисбат ба мусанниф дар миён набошад ва ҳарчи гуфт оид ба тариқи зарофат гуфта шавад. Ин амалро “критико”, ба истилоҳи фаронса “критик” меноманд”[4,29].

Баъд аз Охундзода дар таърихи нақди адабии ҷадиди Эрон саҳми Мирзо Оқохонӣ Кирмонӣ- мутафаккир, таърихшинос ва нависандаи қарни XIX, ки муосири Охундзода буд, бисёр аст. Фаъолиятҳои иҷтимоӣ, ошноӣ бо забонҳои аврупоӣ ва осори адибони он диёр ва иқомат дар Истамбул ӯро бо нақди адабии ин кишварҳо ошно сохт ва мутаваҷҷеҳи кистҳои адабиёти форсӣ кард. Китобҳои ӯ, ки бештар ҷанбаи интиқодӣ доранд, ҳосили андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоии ӯ мебошанд. Мирзо Оқохон муҳолифи хурофот ва муғлақнависи нависандагон ва мадеҳасароии шоирон буд ва ин гуна навиштан ва суруданро мояи ақибмондагии Эрон ва адабиёти форсӣ медонист ва ба шиддат аз он интиқод мекард.

Доктор Зарринқӯб дар китоби “Ошноӣ бо нақди адабӣ” чунин менависад: “Нафрат аз хурофоти омма ва инзичор аз тамаллуқи мадеҳасароён дар суҳанони Мирзо Оқохон муқаррар аст ва он суҳанон аз асбоби умдаи таваҷҷӯҳи зеҳнҳои мустаид ба афкори тоза будааст ва аз ҷиҳати нақди адабӣ мавриди таваҷҷӯҳ аст, ба вижа он ки дар он муғлақнависи баъзе нависандагон, мисли Мирзо Маҳдихони Астарободиро интиқоди тунд мекунад”[3, 54]

Охундзода ва Мирзо Оқохон аз ҷумлаи касоне буданд, ки пеш аз Машрута дар заминаи нақди адабӣ фаъолият мекарданд.

Аз дигар муосирони онҳо метавон ба Мирзо Малқумхон, Ҳочӣ Абдурахими Табрезӣ (Толибов) ва Зайналобиддини Мароғай ишора кард. Мирзо Малқумхон аз даҳсолагӣ барои таҳсил ба Париж рафта дар он ҷо забони фаронса, улуми табиӣ ва осори файласуфони бузурги Фаронсаро омӯхта буд. Баъд аз бозгашт мутаваҷҷеҳи тафовут ва ақибмондагиҳои Эрон нисбат ба Арупо гашта, решаи ин ақибмондагӣҳоро дар бесаводии мардум медонист ва талоши зиёде бар ислоҳи хат ва тағйири алифбо кард. Яъне ақидае, ки пеш аз ӯ Охундзода ва баъд аз ӯ касони дигаре чун Саъид Нафисӣ доштанд. Қалами содаи Мирзо Малқумхон ва

мухолифати ӯ бо печиданависӣ ва мадеҳасароӣ мавриди таъйиди Охундзода ва Мирзо Оқохонӣ Кирмонӣ ҳам буд.

Зайналобиддини Мароғай низ аз дигар нависандагон ва мунтақадони шинохтаи қарни нуздаҳум аст. Ӯ бозаргоне буд равшанфикр ва китоби ба номи “Саёхатномаи Иброҳимбек” навишт, ки аз ҳадди таффақури сармоядорӣ мутараққӣ гузашта, дар баъзе масъалаҳо ба сатҳи равшанфикрии радикал мерасад. Вай китоби мустақиле дар нақди адабӣ надорад, аммо аз маҷмӯи осораи назарияҳои интиқодӣ ӯро дар бораи адабиёти гузашта ва замонааш дарёфтани мумкин аст. Ӯ низ аз сабки нависандагии мутакаллифи таърихнависони эронӣ интиқод мекунад ва таъкиди ӯ бар соданаписӣ аст.

Яке аз мутафаккирон ва нависандагони маъруфи ин давра Мирзо Абдулраҳим Толибов аст, ки дар Табрез зода шуда ва дар шонздаҳсолагӣ ба Тифлис рафта ба забони русӣ ва адабиёти рус ошноӣ пайдо кардааст. Толибов низ монанди Охундзода интиқодно муҷибӣ тариқии ҷомеа медонад: “Агар дар аъмол ва ақволи доираи манофеи критика, яъне ташреҳи маъойиб ва муҳассанот набошад, дар он миллат тараққӣ намешавад. Бе ташреҳ дар рӯи қурраи замин як миллати мутамаддина зинда нест. Асоси тараққӣ ва усули тамаддун манбаъ аз ташреҳи маъойиб ва муҳассанот дорад”[5, 224]

Ин мунаққидон нақди адабро аз ҷаҳорҷӯи маҳдуди баҳсҳо дар бораи саноеи бадеӣ, лафзӣ ва маънавии калом хориҷ карда, баррасӣ ва доварии арзиши мавзӯ, шеваи баён, тарҳи мазмунҳои фикрӣ- иҷтимоӣ ва ахлоқиро дар осори адабӣ таъкид мекунанд. Онҳо меёрҳои айнии нақдро ҷонишини милоқҳои муҳам ва қуллии зеҳнӣ қарор дода ва нақди зиндаи реалистиро ба ҷои баҳсҳои “ муҷиқофона” ва эродгирҳои қурду беасос меғуздоранд.

Нуқтаи қобили зикр дар бораи пешравони нақди адабии навин дар адабиёти форсӣ он аст, ки онҳо ҳама дар хориҷи Эрон, ҷун Қафқоз, Истамбул ва Фаронса зиндагӣ кардаанд ва ошноӣ бо фарҳангу тамаддун ва адабиёту забонҳои русӣ, фаронсаӣ ва англисӣ дунёи тозаеро дар пеши ҷашми онон қушода, ҷанбаҳои заифи адабиёти форсиро ба онҳо нишон додааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки рӯҳияи таҷаддудхоҳонаи онҳо анғезаест ҳам дар роҳи интиқод дар ҳавзаи иҷтимоӣ ва ҳам дар заминаи адабиёт, ки он ҳам иртиботи мустақиме бо масъалаҳои иҷтимоӣ дорад, гом бардоранд ва пояғузори нақди навини адабӣ дар адабиёти форсӣ гарданд. Ин омил, яъне ошноӣ мунаққидон бо забонҳои дигар, сафар ба кишварҳои аврупоӣ ва мутолиаи осори нависандагони он диёр, дар давраҳои баъд низ вуҷуд дорад ва барои муҳаққиқони ин ҳавза имтиёзи қобили таваҷҷӯе ба шумор меояд.

Бо оғози наҳзати Машрутият ва равнақи матбуот кори шоирон ва нависандагон, нисбат ба қабл, бештар ранги иҷтимоӣ ба худ гирифт ва баҳс дар бораи таҷаддуд, Ватан ва озодӣ мавриди таваҷҷӯҳи аҳли завқу назар воқеъ гашта, соданависӣ низ ҳамчун тақозои замон густариши бештар ёфт.

Баъд аз Машрутият адибони зиёде дар ҳавзаи нақди адабӣ даст ба қор шуда, бо нигоҳи наққодона ба баррасӣ ва муаррифии осори адабӣ пардохтанд, ба монанди Бадеуззамони Фурӯзонфар, Маликушшуарои Баҳор, Муҳаммадалии Фуруғӣ, Муҳаммади Қазвинӣ, Рашиди Ёсимӣ, Содиқи Ҳидоят, Нимо Юшич, Мучтабо Минавӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ ва сипас Алии Даштӣ, Эҳсони Табарӣ, Тақизода, Яҳёи Орианпур, ки дар таърихи нақди адабии навини Эрон номи онҳо сабт аст.

Доктор Муҳаммадалии Шифой Ниморо аввалин мунтақиди адабӣ медонад, ки ба унвони як назарияпардоз барои таҳаввули асосӣ дар шеър, манифест навишта ва бар ҳалофи дигарон, ки ба сурати пароканда чизҳое гуфтанд ва шояд то ҳудуде ба ҳарфхояшон амал карданд, ӯ чаҳорчӯби қораширо навишта ва бар асоси он ҳам суруд[6, 65].

Дар солҳои 60- 70 асри гузашта бо чехрахое рӯ ба рӯ мешавад, ки нақши умдае дар ташаккул ва густариши нақди адабӣ доранд. Онон бо навиштани мақолоти илмӣ, пешниҳоди назарҳои гуногун тавонистанд осори пешиниёни ҳудро такмил бахшанд, ки маъруфтарини чехрахои ин давра иборатанд аз: Ризо Бароҳанӣ, Муҳаммадалии Сипонлу, Дорюши Ошурӣ, Муҳаммади Ҳуқуқӣ, Начафи Дарёбандарӣ, Исмоили Нуруллоҳ, Масъуди Фарзон, Ҳушанги Гулшерӣ, Шафеии Кадканӣ, Ҳасани Миробидинӣ, Абдулалӣ Дастгайб, Шамси Лангрудӣ, Сирусӣ Шамисо ва амсоли онҳо.

Яке аз чехрахои мондагоре, ки дар байни тамоми шахсиятҳои зикршуда ҷомеъулулумтар буд, устод Абдулҳусайни Зарринқӯб мебошад. Ӯ бо тасаллут бар шаш забони зиндаи дунё ва ошноӣ бо адабиёт ва таърих дониши густурдае дар арсаи адабиёти ҷаҳон ва қори нақди адабӣ дошт.

Доктор Зарринқӯб ба унвони муҳаққиқ, адиб ва таърихнигор аз ҷумлаи қасоне буд, ки бо илм ва огоҳӣ ба ҳавзаи нақди адабӣ ворид шуд ва китоби “Ошноӣ бо нақди адабӣ” – и вай аввалин китоб дар баррасии таърихи нақди адабӣ ва ошноӣ бо илми нақд ва анвои он буд.

Бо таваҷҷӯҳ ба дилбастагии доктор Зарринқӯб ба таърих ва нақшу аҳамияти он дар равшан сохтани масъалаҳои муҳталифи илм, ба вижа адабиёт, ба таҳқиқ ва арзёбии нақди адабӣ дар адабиёти форсӣ пардохт.

Илова бар китоб ва мақолаҳое, ки дар бораи нақди адабӣ навишт, осори дигари ӯ низ баёнғари дидгоҳи васеъ ва наққодонаи ӯ ба осор ва падид оварандагони он осор аст.

Доктор Зарринкӯб мӯътақид аст, ки мунаққид бояд огоҳии комил аз таърихи зиндагӣ, авзои иҷтимоӣ- сиёсӣ ва шароиту муҳити касе, ки дар бораи осори ӯ кори нақдро анҷом медиҳад, дошта бошад, то битавонад нақди мунсифона нависад. Аз ин рӯ, таърих барои ӯ абзоре аст барои шинохт ва дониستاني улуми дигар. “Дар ҳеҷ заминае ба андозаи таърих вақт сарф накардаам... Таърих барои ман табалвури (булӯрӣ шудани) андешаҳо ва таҷрибаҳои инсонӣ шуд. Дар ҳикмат, дар ирфон, дар ҳунар ва адабиёт мавориде буд, ки бо ҷидду бо тааммул ҷавҳар ва ҳақиқати нуқтаи мавриди назарро дар таърих меёфтам”[1,25]

Зарринкӯбро донишманде донистаанд, ки таърих ва адабиётро ба ҳам пайваста буд. Таърихро аз ҷашми адабиёт медид ва дар адабиёт таърихро меҷуст.

Бо ин ҳама мунаққид буд, мунтақиде, ки бояд ҳадди миёнаеро ниғаҳ дорад, то битавонад бо муҳотаби худ, ки фаҳми дурусти шеърӯ адаби гузашта ва қазовати дурустро дар мавриди онҳо аз ӯ меҳаҳад, иртибот барқарор кунад. “Таҳқиқ дар саргузашти шоир ва муҳити ӯ, мутолиа дар нусхаҳои мавҷуд аз осори шоир, шеваи забон ва баёни ӯ ва ин гуна мабоҳис, агарчи дар ҷои худ муҳим аст, лекин ба ҳар ҳол ҷуз бад-он қадар, ки зарурат дорад матлуб нест ва ифрот дар ин баҳсҳо сабаб хоҳад шуд, мардум, хосса ҷавонон, аз адаби воқеӣ, ки матлуби онҳост, маҳҷур бимонанд ва беҳуда дар ҷустуҷӯи он чи матлуб нест, саргашта шаванд”[2, 8]

Китобҳои дигари ӯ чун “Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб”, “Бо қорвони ҳулла”, “Сайре дар шеърӣ форсӣ”, “Аз гузаштаи адаби Эрон”, “Ду қарни сукут”, “Аз кӯҷаи риндон” ва ... ҳама баёнғари дидгоҳи наққодонаи ӯ дар баррасии осори адабист.

Доктор Зарринкӯб бо навиштани китоби “Нақди адабӣ” роҳро барои дигарон кушод ва заминаеро фароҳам кард, то қасони дигаре чун доктор Хусрави Фаршедвард ва доктор Сируси Шамисо низ бо ҳамон ном китобе бинависанд. Ҳарчанд ҷанбаи таърихӣ дар китоби “Нақди адабӣ” – и ӯ ҷашмгир аст, аммо таърифи вожаи “нақд”, истилоҳи “нақд” ва анвои “нақд”, вазифаи мунаққид ва нақши нақд дар густариши адабиёт мафҳумҳое ҳастанд, ки ошноӣ бо онҳо вуруд ба хиттаи нақдро барои алоқамандон осонтар мекунад. “Ҷойгоҳи доктор Зарринкӯб дар нақди адабӣ танҳо дар заминаи мутуни қуҳан ва ошноӣ бо таърихи адабиёт набуд, балки вай бо равишҳои таҳқиқӣ ва бунёнҳои фикрии ғарбиён ба ҳубӣ ошно буд ва дар онҳо таҳқиқ

ва тадаббур карда буд ва ин шевахоро дар ҳавзаи нақди адабӣ ҳам ба хубӣ ба кор бурд [7, 57].

Қалами сода ва равони Зарринкӯб ва ошноии ӯ бо тадрис дар донишгоҳ ва низ ниёзи донишҷуён барои дастрасӣ ба манбаи мавриди эътимод дар нақд, сабаб шуд китоби “Нақди адабӣ”- и ӯ мавриди таваҷҷӯҳи бисёр қарор гирад ва қадами оғозин ва муҳим дар нақди адабӣ бошад.

Доктор Эрачи Порсинажод, ки худ муҳаққиқи барҷастае дар заминаи нақди адабӣ аст дар муқаддимаи китоби “Равшангарони Эрон ва нақди адабӣ” менависад: “Дар ин ҷо бояд аз устоди азиз ва арҷманд зиндаёд Абдулҳусайни Зарринкӯб ёд кунам, ки бо навиштани “Нақд ва таърихи адабӣ” (1944) ва дар пайи он “Нақди адабӣ” (1959) оғозкунандаи ин пажӯҳиш буд. Ӯ бо ин осори пурмояи худ, нахустин бор дар заминаи суннат ва собиқаи интиқоди адабӣ дар адабиёти эронӣ даст ба таҳқиқи асил зад ва дар манобеъи мавҷуди адабии Эрон ҷустуҷӯи бисёр кард. Он чи, ки ман ва дигарон дар бораи пешинаи нақди адабӣ дар Эрон аз гузаштаи дур то замони Машрута гуфтаем, ҳама ҳосили кор ва кунҷковии ӯст”[5, 9].

Баъзеҳо эродҳои ҷой дошта дар осори устод, ки бешак дар кори ҳар нависанда ва ҳатто мунаққид мавҷуд аст, наметавонад нақш ва таъсири устод Зарринкӯбро дар фаҳмиши дурусти нақд ва баёни усулҳои нақд ва амсоли он ҳалалдор кунад. Тадриси китоби “Нақди адабӣ”- и ӯ дар донишгоҳҳо барои солиёни зиёд ва муаррифии осораш ба унвони китобҳои марчаъ дар заминаи пажӯҳишҳои адабӣ, тасдиқи нақш ва мондагории ин устоди бузург дар нақди адабии Эрон аст.

Калидвожаҳо: нақди адабӣ, “критика”, адабиёти навин, мунаққид, наҳзати маршрутият, адабиёти интиқодӣ, иҷтимоӣ, таҷаддуд.

Китобнома:

- 1.Зарринкӯб Абдулҳусайн. Аз чизҳои дигар. Интишороти “Асотир”,Техрон, 1376.
2. Зарринкӯб Абдулҳусайн. Бо қорвони ҳулла. Интишороти Илмӣ, Техрон, 1374.
3. Зарринкӯб Абдулҳусайн.Ошноӣ бо нақди адабӣ. Интишороти “Асотир”, ҷопи савум, Техрон, 1347.
4. Мақолоти форсии Охундзода. Интишороти “Хоразмӣ”, Техрон, 1349.
- 5.Порсинажод Эрач. Равшангарони эронӣ ва нақди адабӣ. Интишороти “Хонаи маҳфӣ ”, Техрон, 1380.

6. Шифой Мухаммадалӣ. Даромаде бар накди адабии Эрон ва ҷаҳон. “Ҷамоли ҳунар”, Техрон, 1389.

7. Сарбози илм, сарбози фарҳанг. Бо кӯшиши Мухаммадҷаводи Ҳақшинос. Интишороти “Достонсаро”, Шероз, 1383

НАСТАРАН ИБРАГИМЗАДЕ

МЕСТО АБДУЛХУСЕЙНА ЗАРРИНКУБА В СОВРЕМЕННОЙ ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ

Современное иранское литературоведение значительно расширило круг своих задач. В настоящее время оно уже совершило переход от регистрации фактов, от описательного метода к аналитическому. Изменилось эта наука и качественно. Различные аспекты теории литературы, эстетической мысли и литературной критики придали ей большую действенность.

Особая роль в развитии нового иранского литературоведения, воспитании новых кадров литературоведов принадлежит доктору Зарринкубу.

В настоящей статье сделана попытка определить его место доктора Зарринкуба в развитии теоретической мысли в литературе Ирана.

Достаточно отметить, что его труды «Критика и история литературы» (1944), а затем «Литературная критика» (1959) были первыми работами по этой тематике в новой истории персидской литературы. Эти книги не только являются учебниками для студентов литературных факультетов многих ВУЗ-ов Ирана, но пользуются большой популярностью среди исследователей как научно достоверные источники.

Ключевые слова: литературоведение, литературная критика, персидская литература, достоверные источники.

NASTARAN IBRAHIMZADA

THE PLACE OF ABDOLHUSAIN ZARRINKUB IN THE MODERN PERSIAN LITERARY CRITICISM

Today the literary studies in Iran have expanded its tasks and goals. There was changed the literary methods, approaches moved from descriptive to analytical methods. New theories, ideas, aesthetical thoughts and literary critiques enriched the Persian modern literature significance.

The important role in development of literary studies in Iran and preparation of young literary researchers belongs to famous Iranian scholar A. Zarrinkub. In this article is described his place in the development of theoretical literary thought in the literary studies of Iran. It should be note, that his literary work “Critique and History of Literature” (1944), and later his “Literary Critique” (1959) were first scientific works in the modern Persian literature. These monographs served not only as university important textbooks in this field, but also they were as authentic sources for researchers.

Keywords: Literary studies, Iran, A. Zarrinkub, critique, theory, literature.

ЭМОМОВ АСРОРИДДИН

Назаре ба омӯзиши забони арабӣ дар Тоҷикистон

Дар асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри XX низоми таълим дар мадрасаҳои Бухоро ва умуман Осиёи Марказӣ рӯ ба таназзул ниҳода буд. Ба вучуд омадани як насли маорифпарвар мисли Аҳмади Дониш, Абдурауфи Фитрат, Садриддин Айнӣ ва муборизаи онҳо барои ислоҳи низоми таълим гувоҳи ин буда метавонад. Ҳамроҳ кардани Осиёи Миёна ба Русияи қайсарӣ ҳарчанд ниятҳои мустамликавии ғоратгарона дошта бошад ҳам, ба бедории фикрии мардуми ин сарзамин ва шиносоии он бо низоми пешқадами таълим як андоза сабаб гардид. Бо вучуди таъқибҳои ҳукумати маҳаллӣ ва рӯҳониён баъзе аз мардумони равшанфикр фарзандони худро ба мактабҳои усули нав меодагӣ шуданд.

Воқеан бо омадани русҳо ба Осиёи Марказӣ вазъият тағйир ёфта, низоми таълим нисбатан дигар шуда бошад ҳам, мутаассифона, ба нафъи забони арабӣ ва омӯзиши он набуд. Забони арабӣ ҳамчун воситаи асосии аз бар намудани дини ислом

аз фанҳои мамнӯъ эълон гардида, ҳама гуна адабиёти динӣ ва ҳатто ғайри- динӣ, ки бо ҳатти арабиасос навишта шуда буд, ба коми оташ партофта мешуд. Каме дертар бошад алифбои арабиасос низ ба алифбои кириллик иваз карда шуд.

Бо вучуди дар баъзе навоҳии дуртар аз марказ боқӣ мондани ҳучраҳои таълими улуми динӣ то охири солҳои 50-уми асри XX-ро солҳои сукути омӯзиши забони арабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон номидан мумкин аст. Ягон-ягон муллоҳо ва эшонҳо агар ба таълими динии мардум машғул шаванд ҳам, он пинҳонӣ ва бо шумораи хеле кам ва ё дар ҳудуди оила анҷом меёфт.

Муҳаққиқ ва коршиноси масъалаҳои муносиботи дин ва давлат Абдулло Роҳнамо аз хусуси маорифи динии ҳамон солҳо суҳан гуфта менависад: «Дар шароити Тоҷикистон пас аз нобудии ниҳодҳои суннати маорифи элитарии динӣ ин навъи маърифат дар маҳдудии баъзе хонаводаи эшонҳои бомаърифат ва ашрофи анъанавии динӣ, ки дар муҳити дарунии худ аз он суннату анъана чудо нашуданд, боқӣ монд» [3, 67]

Бояд гуфт, ки омӯзиши забони арабӣ дар замони шӯравӣ дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шӯравӣ мамнӯъ эълон нашуда, балки дар донишгоҳҳои шаҳрҳои бузурги онвақтаи шӯравӣ мисли Маскаву Санкт-Петербург идома дошта, шояд дертар барои кушода шудани шуъбаи шарқшиносӣ дар назди Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, ки бахши забони арабӣ дошт, мусоидат ҳам карда бошад. Давлати Шӯравӣ, гарчи аз ҷиҳати соҳтор ва идеология аз дигар давлатҳои дунё тафовути кулӣ дошта, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ бо душворӣ эътироф шуда бошад ҳам, дар узлати ҳамешагӣ буда наметавонист ва ба давлатҳои дунё бояд робитаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ҳудро барқарор месохт. Барои анҷом додани чунин амал мутахассисоне лозим буданд, ки забонҳои натавон ба давлатҳои Ғарб, балки забонҳои Шарқро низ донанд. Чунин мутахассисон барои омӯختану таҳқиқ намудани таъриху тамаддун ва иқтисоди давлатҳои хориҷӣ низ зарур буданд. Дертар робитаҳо бо давлатҳои Шарқи арабӣ бештар густариш ёфта, давлати Шӯравӣ бо онҳо натавон муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ, балки робитаҳои ҳарбию техникий ҳудро низ барқарор намуд. Хатмкардагони ду донишгоҳи марказӣ дигар ҳамаи ин соҳаҳоро бо мутахассисони забондон таъмин карда наметавонист ва дигар ин ки дар қисмати ҷануби Иттиҳоди Шӯравӣ халқҳои умр ба сар мебуданд, ки забон ва урфу одатҳояшон бо мардуми араб наздик буда, метавонистанд дар ин соҳа хизмати босазое намоянд. Ҳамаи ин сабаб гардид, ки дар шаҳрҳои Душанбе, Тошканд, Бокую Тифлис марказҳои нави

шарқшиносӣ таъсис дода шуда, дар донишгоҳҳои марказии он шуъбаҳо ва факултаҳои шарқшиносӣ бо бахшҳои забони арабӣ кушода шаванд.

Ҳамин тавр аз соли 1958 ба таври академӣ омӯхта шудани забони арабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав оғоз гардид. Чи хеле ки устод Тоҷиддин Мардонӣ дар мақолаҳои бахшида ба пайдоиш ва рушди арабшиносии тоҷик дар замони шуравӣ ва замони истиқлол менависад, роҳбари аввалини кафедраи забон ва адабиёти араб марҳум академик А.М. Мирзоев буданд, ки баъдтар солҳои дароз (то соли 1976) Институти шарқшиносии АУ Тоҷикистонро роҳбарӣ менамуданд. Аммо аввалин устодони забон ва адабиёти араб дар ин кафедра марҳум Ҳасан Иброҳим ан-Наққош шаҳрванди Ҷумҳурии Ироқ ва хатмкардаи донишгоҳи Ленинград марҳум В.П. Демидчик буданд, ки дуввумӣ дар Тоҷикистон то ба дараҷаи докторӣ ва профессорӣ расида, кафедраи забони арабиро дар факултети забонҳои Шарқ роҳбарӣ менамуд [2, 6-7]. Баъди чанд соли мавҷудияти шуъбаи арабӣ хатмкардаи дигари Донишгоҳи Ленинград Ф.А. Исаева ба ин ҷо барои таҷрибаомӯзӣ фиристода мешавад, ки бо амри тақдир дар ин ҷо ба таври доимӣ мемонад ва тамоми солҳои фаъолияти омӯзгорияш ҳамроҳи ҳамсараш устоди бисёр муҳтараму азизи мо шодравон Муминов Ҳ.Қ. дар рушду нумӯи илми шарқшиносӣ ва тарбияву ба воя расонидани кадрҳои болаёқати соҳаи арабшиносӣ дар Тоҷикистон саҳми бузург доштанд. Ва мо Ф. А. Исаеваро муаллимаи ҳамаи арабшиносони имрӯзаи Тоҷикистон гӯем ҳам хато намекунем ва он кас ин кори бошарафу масъулиятноки хешро ҳоло ҳам идома дода истодаанд.

Аз нав эҳё гардидани омӯзиши забони арабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарзи академӣ бо омадани устоди ҳамаи мо, ки адади бузурги арабшиносонро тарбия кардааст, шодравон Ҳасан Иброҳим ан-Наққош саҳт алоқаманд аст. Устод на танҳо арабшиносони зиёдеро тарбия намуда, ба илми Тоҷикистон ҳадя намуд, балки аз ҷониби эшон заминаҳои ба вучуд омадани кафедраи арабӣ муҳайё гардонид шуд. Пеш аз он, ки дар соли 1958 дар назди факултети таъриху филология кафедраи арабӣ кушода гардад, устод дар мактабҳои рақами 7 ва 10 шаҳри Душанбе дарси забони арабӣ ташкил намуда, дар факултети таъриху филологияи Донишқадаи омӯзгории шаҳри Душанбе низ аз фанни «Забони матни классикӣ» дарс мегуфтанд [2, 7].

Дар оғози кушодашавии кафедраи арабӣ аз сабаби набудани кадрҳои маҳаллӣ дарсҳои забони арабӣ ва адабиёти он аз ҷониби устодони аз кишварҳои араб расман даъватшуда мисли ал-Фаҳрӣ, ал-Басюний, Зуннун ал-Мисрӣ таълим дода мешуд. Вале бояд гуфт,

ки он солҳо маводи ягонаи дарсӣ вучуд надошт. Устодон дар дарсҳо аз рӯи маводи омодакардаи худ дарс мегуфтанд. Баъд аз омадани устод Демидчик В.П., муаллима Ф.А. Исаева ва ба кор ҷалб шудани баъзе аз хатмкунандагони ҳамин шуъба дар дарсҳои адабиёт аз «Намунаҳои адабиёти муосири араб»-и Оде-Василева (Ленинград, 1928) ва аз (Очеркҳои адабиёти араб), ки дар он таърихи адабиёти араб ба таври хеле мухтасар шарҳ дода мешуд, истифода менамуданд. Китоб аз 307 саҳифаи дастнавис иборат буда, дар он дар бораи даврҳои гуногуни таърихи адабиёти араб, ба хусус дар бораи китобҳо ва тазкираҳои, ки хусусияти сарчашмавӣ доранд, маълумотҳои ҷолиб оварда шудааст.

Аммо дар тадрили грамматикаи забони арабӣ дар солҳои аввал ба ғайр аз маводе, ки ҳар муаллим ба тариқи худ омода месохт, боз ба грамматикаи Семёнов Д.В. «Синтаксиси забони муосири араб» таъя карда мешуд, ки соли 1941 дар нашриёти Академияи фанҳои СССР ҷоп шуда буд. Дар аввали солҳои 60-уми асри XX китоби дарсии Холидов Б.З. «Мабодии-л-луғати-л-арабияти» аз ҷоп баромад, ки дар курсҳои 1-ум ва 2-юми шуъбаи арабӣ аз ин китоб дарс гуфта мешуд. Китоб аз 450 саҳифа иборат буда, морфология ва синтаксиси забони арабиро дар бар мегирифт. Ҳамаи ин маводи зикршуда, ба забон русӣ навишта шуда буд. Бо мақсади таълими донишҷӯён ба забони модарӣ зарурати тартиб додан ва омода сохтани маводи таълимӣ ба забони тоҷикӣ ба миён омад, зеро китобҳои, ки дар боло зикр намудем, дигар ҷоп намешуданд. Соли 1965 аз ҷониби устодон Демидчик В.П., Наққош Ҳ.И. ва Фаҳрӣ Марака маводи таълимие аз намунаҳои адабиёти мамлакатҳои гуногуни араб ба таъри расид, ки «Китоб ул-мутолаа» ном дошта, аз он дар дарсҳои таърихи адабиёти араб ва дарсҳои хониш ҳамчун маводи иловагӣ ва асосӣ истифода мешуд. Ин аввалин дастури таълимие буд, ки аз ҷониби устодони кафедраи забони арабӣ омода шуда буд. Китоб дорои муқаддимаи тӯлоние мебошад, ки дар он устод Демидчик В.П. сабаби иншои китоб, зарурати он ва вазъияти ҳамонзамонаи адабиёти муосири арабро шарҳ медод.

Бояд хотиррасон намуд, ки наشري аввали китоби «Таълими забони арабӣ»-и Ковалёв А.А. ва Шарбатов Ш.Г. ба забони русӣ ҳанӯз соли 1962 сураи гирифта бошад ҳам, дастраси хонандаи тоҷик набуд. Ин китоби таълимӣ танҳо баъд аз наشري дуюмаш, ки соли 1969 анҷом ёфта буд, дастраси донишҷӯёни тоҷик гардид. Аз ин китоб солҳои тулонӣ дар шуъбаи арабӣ дарс гуфта мешуд.

Дуруст аст, ки дар ин миён соли 1972 дастури таълимии дигаре аз ҷониби Фролова О.Б. бо унвони «Мы говорим по-арабски» аз ҷоп баромад, лекин ҷои китоби дарсии «Таълими

забони арабӣ»-и А.А. Ковалев ва Г.Ш. Шарбатовро гирифта натавонист.

Китоби дарсии дигаре, ки ба граматикаи забони арабӣ бахшида шуда, аз ҷониби олим ва шарқшиноси рус Гранде Д.Н. таълиф шуда буд, «Грамматикаи забони арабӣ» ном дошт. Китоби мазкур хеле нодир буда, ҳамаги 2 ё 3 нусха буд, ки дар шуъбаи дастхатҳои китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавсӣ нигоҳ дошта мешуд ва донишҷӯёни шуъбаи арабӣ аз он бо тавсияи устодон ҳамчун маводи иловагӣ истифода менамуданд.

Аммо ҳамаи ин мавод хеле кам буда, талаботи рӯзафзунӣ ҳавасмандону дӯстдорони забони арабӣ ва донишҷӯёнеро, ки хоҳиши омӯختани забони арабиро доштанд, қонеъ карда наметавонист. Аввал ин ки шуъбаи арабӣ ва шуъбаи форсӣ, ки дар якҷоягӣ як гуруҳи академиро ташкил карда, ҳарду гуруҳ аз 25-нафар иборат буд, баъди чанд муддат (1972) ба факултети алоҳида табдил ёфта, дар ҳар гуруҳ иборат аз 25-нафарӣ донишҷӯ қабул карда мешуд. Дигар ин ки ҳуди факултет ҳам тавсия ёфта, дар он омӯзиши забонҳои дигари шарқӣ, мисли ҳиндӣ, пашту ва урду ба роҳ монда шуда буд ва дар ҳамаи ин шуъбаҳо забони арабӣ ҳамчун забони хориҷӣ таълим дода мешуд. Сеюм ин, ки омӯзиши забони арабӣ натавонист дар факултаи шарқшиносӣ, балки дар факултаҳои ғайришарқшиносӣ низ ба роҳ монда шуд, мисли факултаи филологияи тоҷик, рӯзманигорӣ, таъриху фалсафа ва ғайраҳо.

Устод Тоҷиддин Мардонӣ дар мақолаи худ, ки «Арабшиносии Тоҷикистон дар аҳди шӯравӣ» ном дорад, дар бораи вазифаҳои арабшиносии тоҷик чунин менависад: «Вазифаи асосии арабшиносӣ дар Тоҷикистон омӯзиши мероси бойи таърихиву фарҳангии халқи тоҷик ба шумор меравад, ки то имрӯз бо забони арабӣ маҳфуз мондааст» [2, 5].

Бояд илова намуд, ки ғайр аз арабшиносон боз мутахассисони соҳаҳои дигарро низ бе тавачҷӯх мондани ин мерос камтар ба ташвиш наоварда буд. Масалан, мутахассисони соҳаи филология, таърих ва фалсафа низ меҳостанд, ки бо ин мерос бевосита ҳудашон ошноӣ пайдо намоянд. Ҳамин буд, ки ҳанӯз пеш аз таъсисёбии кафедраи арабӣ дар ДДТ ба номи В.И.Ленин забони матнҳои классикӣ дар факултети таъриху филологияи Донишқадаи омӯзгорӣ ҳамонвақта омӯхта мешуд. Баъд аз таъсиси кафедраи забони арабӣ омӯзиши ин забон дар факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон низ ба роҳ монда шуд.

Соли 1969 муаллима Исоева Ф.А. ва устод Муминов Ҳ.Қ. «Маҷмӯаи матнҳои грамматикӣ»-ро тартиб дода, ба таъ

расониданд. Матнҳо донишчӯро аз як тараф агар бо намунаи насри ҳамон замон шинос намояд, аз ҷониби дигар донишчӯ метавонад аз он маълумотҳои заруриро дар бораи бобҳои гуногуни грамматикаи забони арабӣ пайдо намояд.

Дар охири китоб луғатномаи ботафсиле оварда шудааст, ки фаҳму дарки матнҳоро барои шогирд осон менамояд.

Баъди як сол, яъне соли 1970 боз аз ҷониби устодони мазкур дастури таълимии дигаре бо номи «Хрестоматияи арабӣ» (наср) ба таъб мерасад, ки он дар асоси барномаи таълими адабиёти араб тартиб дода шуда, жанрҳои гуногуни насри бадеии асримиёнагиро дар бар мегирад. Ба таъб расидани дастури таълимии мазкур кори ҳам устодон ва ҳам шогирдонро ба маротиб осон намуд, зеро он солҳо «Хрестоматия»-и В. Гиргас, танҳо дар як нусха вучуд дошта, он дар дасти устод меистод ва донишчӯ онро аз тахта рӯбардор мекард. Мутаассифона, «Хрестоматия»-и мазкур ҳам ҳоло нодир гардида, онро танҳо дар китобхонаҳо пайдо кардан мумкин аст.

Соли 1972 дастури таълимии дигари устодон Исаева Ф.А. ва Муминов Ҳ.Қ. аз ҷоп баромад, ки он ба грамматикаи забони арабӣ (морфология) бахшида шудааст. Муаллифон қисми якуми ин дастурро ҷоп намуда буданд ва меҳостанд қисмати дуюми онро ба синтаксис бубахшанд. Аз чи сабаб бошад, ки то ҳол қисми дуюми ин китоб рӯи ҷопро надидааст.

Соли 1975 китоби дарсии «Забони арабӣ»-и яке аз собикадорони соҳаи маориф ва таълими забони арабӣ устоди муҳтарам Комил Мусофиров ба забони тоҷикӣ аз ҷоп баромад, ки гуфтан мумкин аст, мушкилии омӯзандагони забони арабиро дар факултаҳои ғайриарабӣ ба андозае ҳал намуд. Китоб аз 32 дарс иборат буда, барои 250 соати дарсӣ пешбинӣ шудааст, ки ниёзи факултетҳои ғайришарқшиносиро пурра бароварда метавонад. Дастур 4 маротиба бо тағйиру иловаҳо нашр шуда, ҳоло ҳамчун дастури таълимӣ дар факултетҳои таъриху филология, рӯзноманигорӣ ва фалсафаю ҳуқуқ истифода карда мешавад. Ба маврид аст бигӯем, ки К. Мусофиров на танҳо устод, балки олим, пажӯҳишгар ва тарҷумони мумтоз низ мебошад, ки дар натиҷаи заҳмати ӯ зиёда аз 10 маҷмӯаи ҳикояву новеллаи адибони машҳури араб тарҷума ва нашр шудааст [4].

Аз ҷониби устодон Ҳ.Қ. Муминов ва Ф.А.Исаева боз ду дастури таълимӣ тартиб дода шудааст, ки «Намунаҳои назми тоисломӣ» (Ҳафт муаллақа) ва дигаре «Матнҳо барои хониш» ном дошта, якумин соли 1979 ва дуюмин соли 1990 ба ҷоп расидааст.

Аз ҷониби арабшиносон дар ин солҳо на танҳо китобҳои зиёди таълимӣ навишта шуданд, балки баъзе китобҳои таълимӣ аз

забони русӣ тарҷӯма низ гардидаанд. Масалан, номзади илмҳои филологӣ Аҳмадҷон Ҳочизодаи Мадрушкатӣ китоби таълимии «Мабодии-л-луғати-л-арабияти»-и Б. З. Холидовро дар ҳаҷми 450 саҳифа тарҷума намудааст, ки, мутаассифона, то ҳол рӯи ҷопро надидааст. Устод Аҳмадҷон Ҳочизода китоби дигарро бо номи «Бидон» ба ҳуруфоти кириллӣ баргардон намуда, соли 2004 пешкаши хонандагон намуд. Китоб ба сарфи забони арабӣ бахшида шуда, забонаш андаке душворфаҳм мебошад. Бинобар ин, Ҳочизода онро содатар карда, ба меъёрҳои имрӯзаи забони тоҷикӣ мувофиқ гардонидаст. Дар охири китоб, чи хеле ки ҳуди муаллиф зикр менамояд, ҷадвалҳои тасрифи ро бо усули имрӯзаи таълими сиғаҳои феъл замиа намудааст [1, 4], ки барои хонандаи имрӯза хеле муҳим аст.

Вақте ки мо дар бораи арабшиносӣ ва омӯзиши академии забони арабӣ дар солҳои шӯравӣ сухан меронем, бояд зикр намоем, ки ин забон ба ғайр аз донишгоҳҳои расмӣ дар ҳуҷраҳои ғайрирасмӣ, ки дар он ҷо дӯстдорони маорифи исломӣ таълими динӣ мегирифтанд, низ омӯхта мешуд, зеро омӯзиши дини исломро бе забони арабӣ тасаввур кардан ғайриимкон буд. Агар гӯем, ки арзи вуҷуд кардани ҳуҷраҳо ҳам ба солҳои таъсиси шуъба ва кафедраи забони арабӣ дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон рост меояд, шояд хато набошад.

Баъди вафоти И.В.Сталин ва каме паст гардидани фишори низоми шӯравӣ ба намояндагони дин ҳуҷраҳои таълимӣ аввал дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон ба вуҷуд омада, оҳиста-оҳиста тамоми Тоҷикистонро фаро гирифт.

Масалан, Мулло Ҷӯраи Заргарӣ дар ноҳияи (Вахш) Бохтари ҳозира, Домулло Муҳаммадҷусуфи Ёвонӣ дар ноҳияи (Куйбишев) Ҳочамастони ҳозира, Домулло Муҳаммадшарифи Ҳисорӣ дар ноҳияи Ҳисор, Маҳдуми Тоҷиддин, Эшони Тӯраҷон дар ноҳияи (Орҷоникидзеобод) Ваҳдати ҳозира, Домулло Қозӣ Абдуллашид дар маҳаллаи Южнийи ш. Душанбе ҳалқаҳои дарсӣ ташкил намуданд. Дар ҳамаи ин ҳуҷраҳо таълим аз рӯи барномаи дарсии мадрасаҳои Бухоро ба роҳ монда шуда буд ва бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки таълими сарфу наҳви арабӣ дар он ҳатмӣ буд. Агар дар ибтидо таълим дар ин ҳалқаҳо характери умумӣ дошта бошад ҳам, бо мурури замон, ба хусус дар охириҳои солҳои 70-ум ва солҳои 80-ум, баъзе мактабҳо ё ҳалқаҳо тобиши ихтисосиро низ ба худ касб намуда буданд. Масалан, мактаби Мулло Эшонҷон, ки ҳудашон дар назди Қозӣ Абдуллашид ва Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳиндустонӣ касби илм карда буданд, бо ҳалқаи омӯзиши илми наҳв машҳур гардида буд.

Дар илми мантик, ки яке аз фанҳои душвор махсуб меёбад, Мулло Додарҷони Деҳғуломонӣ, ки дар шаҳри Қурғонтеппа ба сармебурд, машҳуру тавоно буд.

Ҳалқаи дарсии Мавлавӣ Муҳаммадҷон, бо вучуди тамоюли умумӣ доштаниш, дар илми тафсир шӯҳрати махсус дошт. Бояд гуфт, ки ҳалқаи дарсии Мавлавӣ Муҳаммадҷон Ҳиндустонӣ дар миёни дигар ҳалқаҳо нақши алоҳида дорад. Эшон дар таълими анъанавии илмҳои динӣ ва забони арабӣ дар ҳалқаи дарсии худ дигаргунӣ ворид сохта, шогирдони худро маҷбур сохт, ки на танҳо бо забони арабӣ сӯҳбат карданро омӯзанд, балки бо хати арабӣ навиштанро ҳам аз бар намоянд. Шогирдони ӯ ҳам радиои хориҷӣ (арабӣ) гӯш мекарданд, ҳам адабиёти ба ин забон ҷопшударо мустақилона мутолиа менамуданд. Ба назди Мавлавӣ Муҳаммадҷон ҳатто донишҷӯёни Шуъбаи шарқшиносии ДДТ ва ҳам кормандони Институти шарқшиносӣ барои кӯмаку маслиҳат рафтуомад мекарданд. Абдуллои Роҳнамо низ дар бораи чехраҳои ҳамондавраи рӯҳониёни исломии Тоҷикистон сухан гуфта менависад: «.... Аз бадарға ба Тоҷикистон омадани Мавлавии Ҳиндустонӣ боиси дар солҳои 80-ум тарбият ёфтани насли нави рӯҳониёни тоҷик гашт, ки дар сатҳи нави илмию маърифатӣ қарор ёфтаанд» [3, 69].

Соли 1991 Иттиҳоди Шуравӣ пош хӯрд, ҳамаи ҷумҳуриҳое, ки собиқ дар ҳайати он буданд, истиқлолият ба даст оварданд. Аз ҷумла, Тоҷикистони азиз ҳам мустақил гардид. Ин истиқлолият ба омӯзиши забони арабӣ ҳам бетаъсир намонд. Акнун он панҷараҳое, ки моро ихота карда буданд ва барои ворид кардани адабиёт ба забони арабӣ монеъа эҷод менамуданд, аз миён бардошта шуданд. Таълими забони арабӣ ҳам аз оғӯши ДДТ Тоҷикистон берун шуд. Акнун шуъбаҳои забони арабӣ ва факултетҳои забон ва адабиёти араб дар донишгоҳҳои дигари Тоҷикистон арзи вучуд кардан гирифтанд. Имрӯз забони арабӣ дар Донишгоҳи миллии дар факултаи шарқшиносӣ, факултаи рӯзноманигорӣ, факултаҳои филологияи тоҷик, ҳуқуқ, таърих, фалсафа омӯхта мешавад.

Илова бар ин шуъбаи арабӣ дар Донишкадаи забонҳои ш. Душанбе ба номи Сотим Улуғзода, Донишгоҳи омӯзгорӣ ш. Душанбе ба номи С. Айнӣ, Донишгоҳи тичорат, Донишгоҳи омӯзгорӣ ш. Қурғонтеппа кушода шуда, дар онҳо забони арабӣ ҳамчун забони хориҷӣ омӯхта мешавад.

Дар вилояти Суғд дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров соли 1999 шуъбаи арабӣ дар ҳайати факултаи филологияи тоҷик кушода шуда, баъди як сол ба факултаи алоҳида табдил дода шуд. Забони арабӣ ҳамчун забони

хориҷӣ дар Донишгоҳи тичорат ва сиёсати ш. Хучанд, дар фаръи Донишгоҳи тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ш.Хучанд омӯхта мешавад.

Бояд гуфт, ки кушода шудани Донишкадаи ислонии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯҳанифа, ки дар он факултаи филологияи Шарқ вучуд дорад, яке аз рӯйдодҳои таърихӣ замони истиқлол ба шумор меравад. Ин муассисаи таълимӣ бо ташаббуси бевоситаи раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкил ёфта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси онро бо қарори худ зери рақами 547 дар таърихи 2-ноябри соли 2007 тасдиқ намудааст.

Ҳангоми дарс гуфтан дар факултаи шарқшиносии Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон бисёр мушоҳида мешуд, ки хатмкардагони хучраҳо ва толибилмони он барои тақвият бахшидани забони арабии худ ба факултаи шарқшиносӣ дохил мешуданд ва баръакс баъзе нафарон чанд муддат дар ДМТ таҳсил намуда, чун заъфи худро дар илмҳои ислонӣ ҳис менамуданд, худро ба хучраҳои таълимӣ мезаданд, то ин паҳлуи донишҳои худро низ қавӣ созанд. Аммо имрӯз дигар ҳолат ба ин чиз намондааст, зеро толибилми имрӯзаи тоҷик дар факултаи филологияи Шарқи ДИТ имкон пайдо кардааст, то ин ду илмро баробар дар як вақт аз бар созад.

Имрӯз бо фазли истиқлолият бо фармони Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон забони арабӣ ба қатори забонҳои хориҷии дар мактабҳои миёнаи Ҷумҳурӣ омӯхташаванда ворид карда шуда, китобҳои дарсӣ барои синфҳои аз 5 то 11 омода ва бо нафақаи давлат ба ҷоп расидааст, ки ин гувоҳи аҳамияти бузург додани ҳукумати Тоҷикистон ба ин забон мебошад.

Истиқлолият ба навъияти таълим ва мӯхтавои барномаҳо низ тағйирот ворид намуд. Имрӯз дигар аз китобҳо ва дастурҳои таълимие, ки пештар истифода мешуданд, тақрибан дарс гуфта намешавад. Имрӯзҳо дар шуъбаи арабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз дастурҳои таълимие истифода карда мешаванд, ки дар Донишгоҳи Умм ул-Қурои Арабистони Саудӣ омода ва тартиб дода шудаанд ва хеле пурмухтавову матнҳои гуногунсоха мебошад. Бояд зикр намуд, ки Донишгоҳи номбурда солҳои тулонӣ ба таълими донишҷӯёне машғул аст, ки забони модарияшон арабӣ нест ва аз ин лиҳоз устодони он таҷрибаи зиёде дар ин соҳа чамъ намудаанд. Аз ин дастурҳои таълимӣ натавон дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, балки дар Донишгоҳи давлатии Хучанд, дар Донишкадаи забонҳои ш.Душанбе ва дар Донишкадаи ислонии Тоҷикистон дарс гуфта мешавад, ки хеле ҷолибу барои фаҳмиши як нафар толибилми ғайриараб мувофиқ аст.

Дар таълими фанни таърихи адабиёти араб ҳарчанд аз баъзе дастурҳои таълимии дар марказҳои бузурги шарқшиносии Русия ҷопшуда истифода шавад ҳам, дар радифи онҳо дастурҳои таълимӣ бо забони тоҷикӣ низ ба ҷоп расидаанд. «Таърихи адабиёти араб»-и Абдушукур Абдусатторов ва «Саҳифаҳое аз равобити адабии арабу аҷам» (2010) ва «Дузабонӣ(арабӣ-тоҷикӣ)дар шеърӣ асрҳои IX-X»-и устод Тоҷиддин Мардонӣ (1993) ба ин мисол шуда метавонад.

Лекин ин дастурҳо маводи ягона барои омӯзиши забони арабӣ махсуб намешаванд. Дар паҳлуи онҳо дастурҳои зиёди таълимие низ нашр шуда истодаанд, ки асоси тадриси ин фан ҳамчун маводи иловагии ёрирасон хизмат менамояд. Мисли китоби «Забони арабӣ»-и устод К.Мусофиров (нашри охираш 2007), «Китоби хониш»-и С.Сулаймонов (2006), «Очерки мухтасари сарф (морфология)-и забони арабӣ»-и С.Сулаймонов, «Грамматикаи мухтасар»-и шодравон Ҳ.Муминов ва Ф.А.Исаева, ки соли 2010 такроран аз ҷоп баромад, «Таълими забони арабӣ бе муаллим»-и устод К.Мусофиров ва А.Эмомов (2009), «Тасрифи феъл дар забони арабӣ»-и А.Эмомов (2011), «ал-Мучаз фи кавоиди-л-имло»-и устод М.Баюмӣ (2006), «Дастури таълимии қоидаҳои забони арабӣ»-и шодравон М.Исоев ва М.Баюмӣ (2006), «Китоби наҳв»-и Муҳаммад Ёсир, (2010) «Намояндагони шинохтаи мактабҳои забоншиносии араб»-и Тоҷиддин Ёқубов (2010) ва боз ҷанде дигарон.

Чи хеле ки пештар ишора кардем, имрӯзҳо таълими забони арабӣ танҳо дар донишқадаю донишгоҳҳо мунҳасир намонда, он дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ низ таълим дода мешавад. Ба хоҳири аз рӯи барномаи ягона сурат гирифтани таълим Вазорати маорифи Тоҷикистон ба кафедраи филологияи араби ДМТ супориш дод, то маводи таълимиро барои мактабҳои миёна омода созад. Дар муддати як сол маводи таълимӣ барои синфҳои 5-11 омода шуд, ки аз ҷумла китобҳои синфҳои 5-9-ро муаллимаи мухтарама Ф.А.Исаева ва шодравон Муъминов Ҳ. Қ, китоби синфи 10-ро устодон А.Эмомов ва К.Мусофиров ва ниҳоят китоби таълимии синфи 11-ро устод Ситам Раҳимов навиштаанд.

Ҳама гуна таълими забони хориҷӣ бе кумаки луғатҳои дузабона натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Луғати арабӣ-русии Баранов Х.К, ки то имрӯз дар тамоми иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои пасошуравӣ ниёзи арабшиносонро мебаровард, оҳиста-оҳиста дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамтоҳои худро пайдо намуд. Аввалин бор соли 1992 луғати дузабонаи арабӣ-тоҷикии мутахассиси тавоноӣ соҳаи арабшиносӣ Нарзулло Назаров аз ҷоп баромад. Ин луғат гарчи кори аксари толибилмон ва

омӯзандагони забони арабиро хеле осон намуда бошад ҳам, мутаассифона ҷойи луғати арабӣ-русии Баранов Х.К.-ро гирифта натавонист, зеро ҳаҷман хурд буда, адади камтари калима ва ибораҳоро дарбар мегирифт. Бо пош хӯрдани давлати Шуравӣ ва торафт кам шудани нафарони бо забони русӣ ошно дар миёни толибилмон эҳтиёҷ ба луғатҳои арабӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-арабӣ бештар эҳсос карда мешуд. Ҳамин буд, ки соли 2004 қомуси арабӣ-тоҷикии устод С.Сулаймонӣ ба дасти хонандаи тоҷик расид, ки онро шоҳасари қарни 21-дар соҳаи арабшиносии тоҷик номидан мумкин аст. Қомус зиёда аз 80 ҳазор калима ва ибороти арабиро дар бар мегирад, ки аз ҷиҳати ҳаҷм ва муҳтаво аз луғати арабӣ-русии Х.К. Баранов ду маротиба бузургтар мебошад. Луғат аз ҷиҳати муҳтаво ва сохтор натавон аз луғати Х.К. Баранов беҳтар, балки аз луғатҳои тафсирии машҳури арабӣ монанди «ал-Мунҷид», «Лисон ул- араб» ва «Баҳр ул -муҳит» хубтару афзалтар буда, агар он бо алифбои арабиасос навишта мешуд дар ҷанд кишвари ҳамсоя мисли Эрону Афғонистону Покистон, ки бо мо ҳамзабонанд қобили истифода қарор мегирифт.

Баъди ҷанд муддат қомуси дигари арабӣ-тоҷикии С. Сулаймонӣ аз ҷоп баромад, ки аз қомуси аввала хурдтар буда, адади камтари калима ва ибораҳоро дар бар гирад ҳам, истифодааш осонтар мебошад, зеро қомуси аввали ҳаҷман калон буда, аз як ҷо ба ҷое бурданаи барои донишҷӯ душворӣ меоварад. Ҳардуи ин қомусҳо ҳоло барои аксарияти омӯзандагони забони арабӣ ва мутахассисони ин соҳа китоби рӯимизӣ гардидааст.

Шарқшиносии тоҷик ва ба хусус арабшиносии он имрӯз бо қадамҳои устувор рӯ ба тараққӣ ва нуму дошта, ҳаёти он натавон аз ҳисоби хатмкунандагони донишқадаю донишгоҳҳои Тоҷикистон, балки аз ҳисоби хатмкунандагони донишгоҳҳои пешқадами ҷаҳон зиёд гардида истодааст. Дар шӯъбаҳои арабии факултети шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар Донишқадаи забонҳои ш.Душанбе ва дар Донишқадаи исломии Тоҷикистон дар қатори хатмкардагони Донишгоҳҳои маҳаллӣ адади зиёди хатмкардагони Донишгоҳҳои ал-Азҳар ва ал-Қоҳираи Ҷумҳурии Мисри Араб, Донишгоҳи исломии Покистон ба номи Файсал, Донишгоҳи Имом Муҳаммад ибни Саъуди шаҳри ар-Риёз, Умм ул-Қурои ш.Макка ва Донишгоҳи исломии шаҳри Мадина, Донишгоҳи Санъо ва ғайраро дидан мумкин аст, ки аз фанни забони арабӣ ба донишҷӯёни тоҷик дарс меғӯянд ва улуми гуногунро бо истифодаи забони арабӣ таълим медиҳанд.

Рушду тавсияи робитаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои Тоҷикистони мустақил бо кишварҳои Шарқи араб ва таҳкими густариши алоқаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангиву адабӣ миёни онҳо

зарурати омӯзиши забони арабиро дар Тоҷикистон тақвият мебахшад. Тавассути забони арабӣ тоҷикон натанҳо бо таъриху фарҳанги гузаштаву имрӯзи арабҳо ошно мешаванд, балки худро ва Тоҷикистони худро бо олами араб ва ҷаҳони ислом муаррифӣ месозанд.

Китобнома:

1. Мадрушкатӣ Аҳмад. Муқаддимаи «Бидон». Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004.
2. Мардонӣ Т.Н. Арабско-таджикские литературные связи. История и современность. Душанбе. 2006.
3. Роҳнамо Абдулло. Уламои исломӣ дар Тоҷикистон. Китоби 1. Душанбе; «Ирфон», 2009.
4. Сулаймонов С. Пешгуфтор дар китоби «Забони арабӣ»-и К.Мусофиров. Душанбе, 2009.

ЭМОМОВ АСРОРИДДИН

ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ИЗУЧЕНИЯ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Преподавание арабского языка в Хорасане и Мавераннахре имеет уникальную историю, уходящую корнями в глубокую древность. Стремление к изучению арабского языка у таджиков было связано не только с необходимостью усвоения Корана, хадисов и комментариев к ним, но и изучения научных трудов, созданных предками современных таджиков на арабском языке. Поэтому и в современную эпоху проблема изучения арабского языка в Таджикистане остаётся весьма актуальной. Если в советскую эпоху учебная база и учебная литература по арабскому языку была ограниченной, то сейчас она намного расширилась за счет издания учебников на родном языке и связей с арабскими странами.

EMOMOV ASRORIDDIN

Teaching Arabic in Khorasan and Transoxiana has a unique history dating back to antiquity. The desire to study Arabic at the Tajik was associated not only with the necessity of learning the Koran,

Hadith and comments to them, but the study of scientific publications, created by ancestors of the Tajik in Arabic. Therefore, in modern times the problem of studying the Arabic language in Tajikistan remains very relevant. If during the Soviet era training base and educational literature on the Arabic language was limited, now it is much increased by the publication of textbooks in the native language, and relations with Arab countries.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

ДИЛШОД РАҲИМОВ

Гӯрғулӣ – чехраи асотири

Эпоси қаҳрамони халқи тоҷик «Гӯрғулӣ» маҳсули тафаккури бадеӣ-хунарии мардуми тоҷик буда, фарогири орзуву ормонҳо, васфи корнамоиҳои паҳлавонон, ҳифзи Ватан ва муҳаббат ба зиндагии солими инсонҳост. Ғояи асосии эпоси «Гӯрғулӣ» орзую ормонҳои мардуми одиро оид ба кишвари афсонавии Чамбул фаро гирифтааст, ки дар он ҷо ҳокимияти боадолат, хурраму осудагӣ ва аҳдшиносию бародарӣ пойдор мебошанд.

Қаҳрамони марказии силсиладostonҳои «Гӯрғулӣ» асосан Аваз аст, ки ба мисли Рустами Дoston ҳомии мардуми одӣ, муҳофизи кишвари азизаш ва мададрасони камбағалону камзӯрон мебошад. Дар паҳлӯи ӯ баъдтар писаронаш Нураливу Шералӣ ба воя расида, қудрати ӯро дучанд мегардонанд. Дар ин ҳамоса Гӯрғулӣ ҳамчун шоҳи одилу ғамхори мардуми худ аст. Ин ҷо ӯ ба симои подшоҳони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ монанд мегардад, ки дар мавридҳои зарурӣ ба даст шамшер гирифта мечангаду дар мавридҳои дигар бар тахт нишаста, ба идораи давлат машғул аст.

Дар дostonҳои «Гӯрғулӣ» заминаҳои мифологӣ, баёни романтикӣ ва инчунин тасвирҳои таҳайюлӣ бо мавзӯҳои таърихӣ ба ҳам омехта шуда, як асари куллиро ба вучуд овардаанд ва боиси ҷаззобию хушрангӣ ва хотирмон гаштани он шудаанд. Адабиётшиноси маъруфи шӯравӣ И.С. Брагинский таркиби асотирию адабии ҳамосаи мазкурро ба назар гирифта, навиштааст: «Ин эпос бисёр унсурҳои архаистиро, ки решаҳои қадимӣ доранд, дар бар гирифтааст. Ҳамаи ин мотивҳои архаистӣ,

одатан дар баён ва коркарди нав ҳамроҳ бо образ, сужету идеяҳои тоза дар эпос омезиш ёфта, яклухтии як асари эпикиро ба вучуд овардаанд, ки идеологияи оммаи мардуми он давраро ифода мекунанд» [3, 25].

Дар эпоси тоҷикӣ тимсолҳои асотириё ҳастанд, ки дар дигар версияҳо (масалан, дар “Кёроғлу”-и турку озар, «Гороғлы»-и туркманҳо) дида намешаванд. Чунончи, образҳои Наҳрандев, Деви Сафед, Деви Сиёҳ, Симурғ, париҳо ва чанде дигар далел бар онанд, ки афсонаву қиссаҳои қадимаи тоҷикӣ ба таври васеъ воридаи ин эпос шудаанд. Дар достонҳои тоҷикӣ инчунин тасвири ҷодугарон, сеҳру тилисм, исми аъзам хондан, ба ҷонварон (кабӯтар, уқоб, кабкҷӯча, шохин) ва ба «кампири аҷуза», «қаландар» табдил шудани персонажҳо ва мотивҳои дигар ба назар мерасанд, ки реша дар асотири эронӣ доранд.

Дар шаклгирии достонҳои қаҳрамони “Гӯрғулӣ”-и тоҷикӣ, бешубҳа, таъсир ва нақши осори ҳамосавии адабиёти хаттии форсӣ-тоҷикӣ, дар навбати аввал “Шоҳнома”-и Абӯлқосими Фирдавсӣ, романи халқии “Самаки айёр”, қиссаҳо аз “Ҷомеъ-ул-хикоят”, “Ҳазору як шаб”, “Абӯмуслимнома”, афсонаҳои маъмули халқӣ ва дигар асарҳои адабиёти омиёна мушоҳида мешаванд. Мардуми тоҷик дар суннати чандҳазорсола ва ҳофизаи таърихии худ мотивҳои зиёде асотирию қаҳрамониро нигоҳ дошта, дар шаклу қолибҳои гуногун ғунҷонида, дар мавридҳои мухталиф баён кардаанд.

Образи Кёроғлу – Гӯроғлӣ – Гӯрғулӣ дар ҳамаи версияҳо тобишҳои миллӣ дорад. Дар версияҳои туркию озарӣ, туркманӣ ва ўзбакӣ ў аз қавми туркман аст. Дар қиссаҳои туркию озарӣ номи ў Равшан аст ва падарашро ҳоким барои носипосиаш кӯр кардааст. Аз ин ҷо ўро “Кӯр-оғлӯ” – писари кӯр меномиданд.

Дар версияи тоҷикӣ Гӯрғулӣ паҳлавоне аст, ки дар гӯр таваллуд ёфтааст, ки модараш Бибӣ-Ҳилол буда, падараш номаълум аст. Бародараш Аҳмадхон ўро маҷбурӣ ба Райҳонараб доданӣ мешавад, аммо Бибӣ Ҳилол ба Райҳонараб расидан нахоста, рӯй ба чулу биёбон меорад. Дар биёбон аз ташнагӣ ў ҷон ба ҳақ таслим мекунад ва мурдаи ўро уштурбоне ёфта, ба назди Аҳмадхон мебарад. Пас аз дафн кардан, дар гӯр аз модари ғавтида писарчаи неруманде ба дунё меояд. Аз ин хотир ўро “Гӯрғулӣ” меноманд, яъне бачае, ки дар гӯр таваллуд шудааст. Дар варианти ўзбакӣ – Гӯрғулӣ, яъне “писари гӯр” аст, ки реша дар қиссаҳои эронӣ дорад.

Бояд гуфт, ки дар атрофи номи Гӯрғулӣ баҳсҳо зиёданд. Ин паҳлавони дар гӯр ба дунё омада, тақрибан дар замонҳои бостон “Гӯрзод” ном доштааст. Афсонаи “Гӯрзод”, ки таърихи қадима дорад, яке аз решаҳои сужети “Гӯрғулӣ” ба шумор меравад. Ин

мотив дертар ба фолклори қавмҳои турктабор гузашта, ба тарҷума онро “гӯр-ӯғлӣ” номидаанд ва бо қиссаҳои “Кӯроғлу”-и туркӣ омехтаанд. Дубора номи “Гӯрӯғлӣ”-и туркманию ўзбакиро гӯяндагони тоҷик аз намоёндагони ин ақвоми кӯчӣ қабул карда, дар лафзи худ мутобиқ қунонида “Гӯрғулӣ” номидаанд.

Мотиви таваллуди қаҳрамон дар гӯр дар якҷанд асарҳои эпикӣ адабиёти мо ба назар мерасад, ки тасодуфӣ набудани мазмуни мақурро далелат мекунад. Абдуллоҳи Ҳотифӣ – шоири тоҷик садаи 16 бо номи “Ғайбзод” достоне дорад, ки дар он суҳан дар бораи канизаке меравад, ки бо сӯйқасд кушта мегардад. Дар гӯр аз ӯ тифле таваллуд мешавад, ки онро қафандузде берун меорад. Ӯ тифлро ба хона оварда ба ӯ Ғайбзод ном мениҳад. Ғайбзод ба воя расида ҷавони паҳлавонҷусса мешавад.

Фолклоршиноси тоҷик Ф. Муродов дар мақолаи худ “Ғайбзод, Пури гӯр, Гӯрзо ё Гӯрғулӣ” далелҳо оварда, собит менамояд, ки эпоси тоҷикӣ “Гӯрғулӣ” аз қавмҳои турктабор ба мо нагузаштааст, балки нахуст дар марзу буми мо эҷод шуда, сипас ба фарҳанги ақвоми туркӣ интиқол ёфтааст. Ба андешаи ин пажӯҳишгар, прототипи “Гӯрғулӣ” паҳлавонест, ки дар гӯр ба дунё омада, бо номҳои Гӯрзод, Ғайбзод ва Пури гӯр дар манобеи хаттӣ зикр шудааст. Аз ин сабаб номи ин паҳлавон “Гӯр-ғулӣ” – ғулбачае, ки дар гӯр таваллуд шудааст, мебошад, на “Гӯр-ӯғлӣ” – писари гӯр [7, 69-76].

Дар варианти гӯрғулиҳон Одина Шакар, писари Хоча Аҳрори вали бо ҳамсараш дар як рӯз мефавтанд. Дар гӯр аз зани тоҷик бачаи ғулсифат таваллуд мешавад ва ӯ гӯрро сӯроҳ карда берун меорад ва шири модӣро хӯрда қувват мегирад. Баъдан навкарони Аҳмадхон ӯро аз гӯр берун оварда, ба назди сардори худ мебаранд. (*Рафтан бадар кардан ғулпахлавон. Бадаруш кардан дар майдон...*). Чуноне ки муҳаққиқи ин эпос С. Фатхуллоев таъкид кардааст, гӯрро танҳо чунин як ғулбача метавонад шикӯфта ба берун барояд [9, 147].

Адабиётшиноси маъруф И.С. Брагинский мотиви дар гӯр таваллуд шудани Гӯрғулиро сужети қадима шумурда, тахмин кардааст, ки он манбаҳои буддоӣ дорад. [3, 24]. Аммо ба андешаи муҳаққиқи рус О.Б. Гутсуляк таваллуд шудани Гӯрғулӣ дар гӯр ба мотивҳои скифӣ “модар дар ғор” ва архетипи “модар дар гӯр”-и авруосиёи иртибот дорад [4, 4]. Ба дурустии ин ақидаҳо шакке нест, аммо барои таҳқиқи ин мотив ҷустҷӯҳои зиёде бояд дар асоси ӯ хамосаи мардумони ҳиндуэронӣ анҷом дод.

Мо дар устураву қиссаву афсонаҳои тоҷикӣ улғуи “модар-замин”-ро баъзан дучор мешавем, ки решаҳои амиқе дар мифологияи ориёӣҳо дорад. Мардумшиноси рус М.С. Андреев дар мақолааш «Мавод доир ба асоси тоҷикон» қайд кардааст,

ки устураи хиндуаврупой дар бораи Осмон – падар ва Замин – модар, ки дар Риг-Ведо зикр шудааст, пораҳои он то ба имрӯз дар бовару эътиқодоти мардуми Язғуломи Тоҷикистон боқӣ мондааст. «Дар Язғулом то ба имрӯз Осмон – «дед» (падар) ва Замин «нан» (модар) номида мешаванд. Вобаста ба ин фаслҳои солро ба занонаю мардона тақсим мекунанд. Зимистону тирамоҳ аз ҷинси мард шумурда мешаванд. Вақте ки аз осмон барф ё борон меборад, дар тасаввури онҳо, бордоркунии замин ба вуқӯъ мепайвандад. Баҳору тобистон ба ҷинси зан тааллуқ доштаанд ва вақте ки дар ин фаслҳо гиёҳу меваҳо мерасанд, мардум мегуфтанд, ки табиат (замин) таваллуд мекунад...» [1, 77].

Дар адабиёт ва фарҳанги мардуми тоҷик бозмондаҳои ин ақидаи ориёӣ дар шаклҳои бовару эътиқод ва дар намунаҳои адабӣ боқӣ мондаанд. Чуноне ки устод Рӯдакӣ дар як марсияи худ бахшида ба ғавти шоир Муродӣ ишора кардааст:

Мурд Муродӣ, на ҳамоно ки мурд,
Марги чунин ҳоҷа на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боз дод,
Колбади тира ба модар супурд.

Возеҳан, ин ҷо Рӯдакӣ «падар» гуфта, осмонро дар назар дорад ва ҷон як офридаи поку гиромӣ мебошад, ки макони аслияш осмон аст. Баръакси он, колбад ё ҷасади шахси ғавтида, унсури нопок ва зуд табохшаванда аст, ки шоир тирааш хондааст ва ҷойи он зери замин, зери хок мебошад. Модар замин аст, зеро ҳам инсонро ҳам ҳайвон ва гиёҳон ҳама аз хоки замин офарида шудаанд ва дубора пас аз марҳилаи ҳаёт ба асли худ боз мегарданд.

Дар асотири Эрони бостон Исфандормаз (дар Авесто – Спента-армаити) ғариштабонуи ниғаҳбони замин, марғзорон, баракатбахшу мушқилкушо ва ҳомии чорподорону кишоварзон ба шумор мерафтааст. Дар мавриди шахсияти асотирии Исфандормаз (Спента Армаити) андешаҳои дигар низ мавҷуданд. Дар Авесто зикр шуда, ки ӯ духтари Аҳурамаздо мебошад. Аммо ба ақидаи бостоншинос А.Ч. Гарӣ, номи он дар асл «Ара-мата» будааст, ба маънии «модарзамин» ва ӯ ҳамсари худои Осмони бузург аст, на духтари он [5, 700].

Ин пораи устура қадимтар аз ойини зардуштист ва он тақрибан ба даврони ориёӣҳо, ки ойини митроизмро пайравӣ мекарданд, рост меояд. Дар ойини митроизм Меҳр (Митро), ки эзиди ғурӯғу рӯшноӣ ва нурҳои Хуршед мебошад, дар ғор аз Аноҳитаи бокира таваллуд меёбад ва баъд аз чихил рӯз аз ғор берун меояд. Мардуми ориёӣ ба муносибати аз ғор берун омадани ин эзиди нур ва рӯшноӣ ҷашни Садаро барпо мекарданд. Ҳамин

тавр дар асотир ва фарҳанги баъзе халқҳо, аз ҷумла, ориёӣҳо гӯр намоди тан, махсусан намоди модарона ё занона ба шумор мерафтааст. Дар ойини масеҳӣ, ки бунёди онро митроизм ташкил медиҳад, Масеҳ аз модари бокира – Марям дар оғил ба дунё меояд.

Мо ин гуна мотиви дар зери замин ё гӯр таваллуд шудани қаҳрамонро дар ҳамосаи “Гӯрғулӣ” ба таври андаке тағйирёфта мушоҳида мекунем, ки ба архетипи “модар-замин” тааллуқ мегирад. Аммо дар манзараи таваллуди Гӯрғулӣ ҳодисаҳо аз баёни асотирӣ ба тасвирҳои ҳамсавӣ табдил ёфтаанд. Мардум кӯшиш кардаанд, ки шахсият ва фаъолияти қаҳрамонҳои эпосро ба воқеият наздик кунанд. Яъне ҳодисаҳову муносибот ва персонажҳо аз дараҷаи эзодӣ ба зинаи заминӣ гузаштаанд.

Бинобар дostonҳои тоҷикӣ, Гӯрғулӣ дар гӯр таваллуд шуда, падараш номаълуми сиррӣ аст. Модараш Бибӣ Ҳилол бокира буда, аз ғайб ҳомила шудааст.

Дар нусхаи афғонӣ модараш дар боғе сайругашт мекард, ки аз болои девор нури поки ҳазрати Сайидулшуҳадо Алии Муртазоро мебинад ва он як сония давом меёбад, сипас ба ҳамин ин духтари бокира бордор мешавад [10, 104]. Дар ин вариант ҳам падар номаълум ва нур аз ғайб (аз осмон) мерасад.

Тибқи ривояти гӯрғулисарои тоҷик Қурбоналӣ Раҷаб, ҳазрати Алӣ Бибӣ Ҳилолро, ки гурехта ба хонаи ӯ омада буд, зани худ пиношта, аз дур ба сӯяш себе ҳавола медиҳад. Себ ба пушти Ҳилол мерасад ва ӯ пас аз ин ҳодиса обистан мегардад.

Бояд гуфт, ки симои ҳазрати Алӣ низ дар ин лавҳа шакли исломишудаи кадом як персонажи асотирии бostonӣ мебошад. Ҳамин тариқ, таваллуди Гӯрғулӣ дар вариантҳои гуногуни эпос ба рамзу розҳои асотирӣ омехта аст ва ба он далолат мекунад, ки мотиви мазкур аз гузаштаҳои дур ба мазмуну мундариҷаи устураву қиссаву афсонаҳои тоҷикӣ ворид шуда, тағйиру такмил ёфта то ба имрӯз омада расидааст. Ба ҷуз аз таваллуди асроромези Гӯрғулӣ инчунин нишонаву хусусиятҳои дигари асотирӣ дар тавсири образи ӯ ба назар мерасанд, ки дар маҷмӯъ як тимсоли комилро ташкил медиҳанд.

Дар мазмуни дostonҳо, дар тавсифу тасвири чехраи Гӯрғулӣ баъзе унсурҳои асотирӣ низ зикр шудаанд, ки аз ҳар ҷиҳат матлаби моро тақвият мебахшанд. Гӯрғулӣ дар дostonҳои тоҷикӣ бо номҳои Гӯрғулисултон, Гӯрғулихон, Гӯрғулишоҳ номбар мешавад, аммо лақаби ӯ *Беги авлиё* мебошад. Авлиё³ – дар тасаввури мардуми авом шахси назаркардаи Худо, инсонии ӯ муқаддас ва то як андоза аз ғайб огоҳ мебошад. Гӯрғулиро *авлиё* мегӯянд, ки ин ҳам нишонаи устураву муқаддасии ин образ ва

³ Авлиё – (ар.) ҷамъи вали, дӯст, содиқ, мададгор, наздик ба худованд.

баромади қадима доштани он аст. Тибқи пажӯҳиши омории Ф.Муродов, дар 9 достони гӯрғулисаро Одина Шакар ба исми Гӯрғулӣ 75 маротиба тавсифи “авлиё” ҳамроҳ гашта, 123 бор калимаи “Бегавлиё” оварда шудааст. Гӯяндаи мазкур – Қ. Рачаб ҳатто дар баъзе мавридҳо лақаби “Бегавлиё”-ро чун синоними Гӯрғулӣ ба забон меорад.

*Туркмано шидан норизо,
Арзӣ шидан неши почо:
“Э Гӯрғулӣ – Бегавлиё,
Чандин савол ҳаст ай мо...”*. [6, 239].

Инчунин дар варианти гӯрғулисаро О. Шакар ӯ набераи шайхи бузург Хоча Аҳрори валӣ аст. Падараш – Садри Кибор ва модараш Бибӣ Ҳилол мебошанд. Худи номҳои падару модар низ дар мазмуни худ оҳангҳои асотири доранд. *Садр*, яъне аввал, оғоз; боло, пешгоҳ; болонишин, пешво ва *Кибор* – ҷамъи кабир. *Бибӣ* низ дар фарҳанги мардум ба ҷуз аз маънои модаркалон хонуми табаррук ва назаркардаи Худо мебошад. Ин калима ба исмҳои занҳои поку муқаддас ҳамроҳ карда мешавад, ҷунонӣ, Бибӣ Фотима, Бибӣ Мушкилкушо, Бибӣ Сешанбе ва ғайра. Дар маҷмӯъ, авлиё хондани Гӯрғулӣ ва нисбати хонаводагии ӯ далелҳои дигари ҷеҳраи устуравӣ доштани Гӯрғулӣ аст.

Нишонаи дигари мансубияти Гӯрғулӣ ба як қаҳрамони асотири ин аст, ки ӯ бо асп пайвастагии ғайриоддӣ дорад. Ҷолиб ин аст, ки худи Гӯрғулӣ бо шири асп калон мешавад ва дар навбати худ ба аспаш шири инсон медиҳад. Ӯ ба курраи аспаш шири инсон меҳӯронад, то ки ақли инсонро гирад, шири рӯбоҳ медиҳад, то ки зирак шавад, шири харгӯш медиҳад, то хушёр бошад. Аспи Гӯрғулӣ *Зайналқир* ном дорад ва асп донову боақл буда, суханони соҳибашро гӯш мекунад, мефаҳмад ва баъзан меҳандад. Иртиботи Гӯрғулӣ бо асп таърихи тӯлонӣ дошта, ба ақидаҳои қадимтарини тотемистӣ реша меандозад.

Далели дигари устуравии ҷеҳраи Гӯрғулӣ рабти ӯ ба оила, ба зану фарзанд мебошад. Бефарзандии ӯ ба ҷуз аз ривояти Одина Шакар, дигар дар аксари вариантҳо таъкид шудааст. Дар устураҳои қадимаи эронӣ низ баъзе эзадон фарзанд надоранд. Маъмулан, таваллуд ва фарзанддоршавии эзадону фариштагон ба инсонҳо монанд нест, ё ба амал намеояд ва ё таври ғайримуқаррарӣ сурат мегирад.

Дар дostonҳои тоҷикӣ зани асосии Гӯрғулӣ аз зоти парӣ аст, бо номи Ширмоҳ. Ӯро дар баъзе нусхаҳо гӯяндагои Оғоюнус ё Ағачунус ҳам номидаанд. Образи Ширмоҳ дар шакли Аға Юнус (Ағачунус) дар версияҳои туркманӣ, ўзбекӣ, қазокӣ ва арабӣ

Осиёи Марказӣ низ ба назар мерасад. Роҷеъ ба шарҳи номи *ӯ* то ҳол касе ибрози андеша накардааст ва ҳама бар ин гумонанд, ки он аз *ого* – чаноб ва Юнус – номи пайғомбаре иборат аст. Аммо чи тавр мешавад, ки барои як хонуми зебои паризод як номи мардонро гӯяндагон лоиқ бинанд? Барои дарёфтани маънои номи мазкур варианти гӯянда Қ. Раҷаб, ки номи ин хонумро *Ағачинис* гуфтааст, ба мо кӯмак намуд. Маълум шуд, ки ин ном аз ду калима иборат аст: *ага* ва *чинис*. Калимаи «чинис» бешубҳа аз калимаи арабии *чинс* гирифта шудааст, яъне зот. Қисмати аввали ном – калимаи *ага* шакли дигаршудаи «ақ», яъне сафед мебошад. Дар суруди эпикӣ қазоқҳо номи қаҳрамондухтаре Ақ-Жунус мебошад, ки қашангу зебо ва парисурат аст [8, 67]. Калимаи *ақ* (*оқ*) ба забонҳои туркӣ «сафед» буда, ба парӣ будани қаҳрамон ишораи хубест. Аз ин ҷо маънои номи Аға Чинис (Ақ-чинс) равшан мегардад, яъне духтаре аз чинси сафед, сафедпӯст, сафедрӯй, сафедандом. Одатан тоҷикон духтари сафедпӯстро Ширмоҳ, Ширбадан, Ширрӯя ва монанди инҳо меноманд. Маълум мешавад, ки тарҷумони нахустини (шояд дузабонаи) ўзбек номи Ширмоҳро мазмунан «Ақ-чинис» тарҷума кардааст. Гӯяндаҳои дигари ўзбеку туркман барғалат образи Ширмоҳро гирифта, ба Ақ-чинис (Ағажунус) табдил доданд, ки натиҷа як тимсоли нав ба вучуд омадааст. Ва боз тоҷикон ин образро бо номи Ағажунус ё Ағачинс аз ҳамсоёҳо дубора қабул карданд. Дар натиҷа дар эпоси тоҷикон ҳам Ширмоҳ боқӣ монд ва ҳам симои Ағажунус пайдо шуд. Ҳар ду образ дар дostonҳои тоҷикӣ занҳои зебои Гўрғулӣ буда, аслашон парӣ аст. Гоҳ-гоҳ хангоми рух додани воқеаҳои муҳим онҳо ба кабӯтар мубаддал гашта pariда, ба ҷойи матлубашон мераванд. Образи паридухтарон дар афсонаю асотири ва ҳамсоёҳои тоҷикон зиёд ба назар мерасанд, худро ба кабӯтар табдил медиҳанд.

Дар варианти Одина Шакар кӯшиш шудааст, ки мазмунӣ асотири содда шавад ва ба воқеаҳои муқаррарии ҳаётӣ табдил дода шавад. Дар ривояти О.Шакар Ширмоҳ ошиқи Гўрғулӣ буд ва аз *ӯ* ҳомила мешавад ва пас аз муддати муайян писар таваллуд мекунад. Аз тарси бародараш Ҳақназари паҳлавон Ширмоҳ исми аъзамро хонда, худро ба шохин табдил медиҳад ва кӯдакро бурда, ба шаҳри Гулистон дар назди мазоре мегузорад. Бо амри қазо аз назди қабристон Карими қассоби бефарзанд мегузашт, гиряи тифлро шунида, *ӯ*ро пайдо мекунад ва ба хона оварда парвариш менамояд. Ба кӯдак Аваз ном мениҳанд, Гўрғулӣ аз писар доштаниш беҳабар мемонад ва ғайра.

Аваз дар эпос қаҳрамони марказӣ аст ва дар портрету характери *ӯ* тобишҳои асотири камтар дида мешаванд. *ӯ* паҳлавони мардумӣ, қаҳрамони заминию ҳамосавӣ аст. Симои *ӯ*

ба Рустам аз “Шохнома” монанд мебошад, ки дифои ватан, химояи мардуми оддӣ ва пуштибонии адолату ҳақиқатро вазифаи муқаддаси худ медонад. Байни Гӯрғулӣ ва Аваз муносибати муқаррарии падару писарона дида мешавад.

Як мазмуни асотирии марбут ба Гӯрғулӣ ин аст, ки дар ягон дoston марги ӯ баён намешавад. Дарозумрии ӯ дар гуфтори бисёр гӯяндагон таъкид мешавад. Ин ҳам як ишорат ба прототипи эзодӣ доштани ӯст.

Аз ин намунаҳо ва баррасиҳо чунин натиҷа бардоштан мумкин аст, ки образи Гӯрғулӣ дар эпоси қаҳрамонии тоҷикон “Гӯрғулӣ” симои ним асотирий ва ним ҳамосавӣ аст. Гӯяндагон ва шунавандагони эпоси мазкур, ки мусулмонони соҳибэътиқод будаанд, кӯшиш кардаанд, то тимсоли ӯро аз олами устуравӣ ба майдони ҳамоса, ба воқеияту зиндагӣ наздик оваранд. Он нишонаву унсурҳои асотирий, ки ба тимсоли Гӯрғулӣ рабт доранд, далели раднопазири қудумати ин образи мифологӣ мебошанд. Тахмин кардан мумкин аст, ки дар даврони қадим дар адабиёти шифоҳии ниёгони тоҷикон қиссаҳо дар бораи қаҳрамони устуравие, ки дар гӯр зода шудааст, роиҷ будаанд, ки падари ӯ осмону модараш замин ба шумор мерафтаанд.

Китобнома:

1. Андреев М.С. Из материалов по мифологии таджиков // По Таджикистану; краткий отчет о работах этнографических экспедиции в Таджикистане в 1925 году. Выпуск I. – Ташкент, 1927, с. 77- 109.
2. Асрориён Ҷ. Ин заминро арҷ аз аз арш аст. – Душанбе: Шарқи Озод, 2009.
3. Брагинский И.С. Таджикский народный эпос «Гуругли» // Гуругли. Таджикский народный эпос. Предисловие и перевод И. С. Брагинского. – Москва: Гл. ред. вост. лит-ры, 1987.
4. Гуцуляк О.Б. Гер/Кёр-оглы – сын могилы и правитель Чамбули мастон (К объяснению сущности эпического образа). Мақола дар Интрeнeт: http://zhurnal.lib.ru/g/guculjak_o_b/koroglu.shtml.
5. Дӯстхоҳ Ҷ. Ёддоштҳо дар тавзеҳи истилоҳоти Авесто. – Душанбе: Қонуният, 2001.
6. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамосаи «Гӯрғулӣ». – Душанбе: Деваштич, 2006.

7. Муродов Ф. Корни народного эпоса «Гургули»: «Гайбзода», Пури гур, Гурзода // Известия АН РТ, Серия филология и востокведие. №1, 2010 с.69-76.
8. Thoms G. Winner. The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia. Duke University Press. 1958, pp.54-86.
9. Фатхуллоев С. Ривояти тозаи Гӯрғули // Садои Шарқ. №8, 2009, с.141-147.
10. Шахронӣ И. Гӯрғули // Фулклур (маҷаллаи бахши фарҳанги мардуми Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон). Кобул, №1, қ.2,3. 1973. (1352 х.к.), с.135-157.

ДИЛШОД РАХИМОВ

ГУРГУЛИ – КАК МИФИЧЕСКИЙ ОБРАЗ

Данная статья посвящена мифологическим элементам центрального героя таджикского народного эпоса Гургули. Автор затрагивает вопросы загадочного рождения Гургули, сакральность его образа, бездетность и его жёны из числа перий. Судя по рассмотрению мифологических элементов стало известно, что Гургули является мифическим образом и в продолжении веков превратился в земном эпическом героем.

Ключевые слова: Эпос, Гургули, миф, образ, таджикский фольклор, поэма.

DILSHOD RAHIMOV

GURGHULI AS MYTHOLOGICAL HERO

This article is dedicated to the mythological elements of the central hero of the Tajik folk epic “Gurghuli”. Author brings vivid examples such as the mysterious birth of the hero – Gurghuli in the grave, his sacred character and high label – *avliya*, his feiry wives and analyses

them. These mythological elements shows that Gurghuli is an ancient hero in the Tajik oral epical forms.

Keywords: Tajik Folklore, Gurghuli, character, image, myth, epical poems.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

ҚОДИРОВА САЛТАНАТ

Ибораҳои исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ

Ибораҳои исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ аз воҳидҳои наҳвиест, ки таҳқиқи дақиқ ва ҳамаҷонибаи он ба ҳалли мушкилоти раванди тағйирот ва таҳаввулоти забони меъёр дар садаи охир саҳт марбут аст. Бо мурури замон чунин ибораҳо монанди дигар ибораҳо ба тағйироти чашмрас дучор гардид ва вобаста ба пайдоиши шаклҳои нави сифати феълӣ таҳаввулоти чашмгире дар иборасозии ин қолаб низ рух дод, ки инкишофи нави ибораи сифати феълӣ натиҷаи ҳамин таҳаввулот аст.

Ҳамчунин таҳқиқи ҳамаҷонибаи ибораи исмии изофии қолаби исм + сифати феълӣ ба хусусиятҳои услубӣ ва мутобиқати қолаббандии ин навъи ибораҳо ба қонунҳои забони меъёр марбут аст. Воқеан ҳам, ибораҳои сифати феълӣ дар таъйини сабки нигориш мутобиқату таносуби он бо меъёрҳои забон ҷойгоҳи хос доранд.

Дар ин мақола ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар забоншиносии тоҷик аввалин тавзеҳоти нисбатан дақиқ дар бораи ибораи исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ дар асари тадқиқотии В. С. Расторгуева «Очеркҳо доир ба лаҳҷашиносии тоҷик» (7; 98, 110) сабт ёфтааст. Ин муҳаққиқ дар мақолаи «Очерки мухтасари грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки замимаи «Луғати тоҷикӣ-русӣ» - и соли 1954 дар Маскав ҷоп шуда мебошад, доир ба чунин ибораҳо ва баъзе хусусиятҳои онҳо маълумот додааст.

Ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълӣ дар грамматикаҳои забони тоҷикӣ, дар асарҳои Д.Т.Тоҷиев (8; 38, 39, 45) «Тарзҳои алоқии муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (9; 72), «Сифати феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар асарҳои номбурда тобишҳои гуногуни маъноии сифатҳои феълӣ ва дар баробари он ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ шарҳ наёфтаанд ва ин аз имкон берун буд, чунки мақсади асосии муҳаққиқ дар ин қор аз омӯختани хусусиятҳои морфологӣ ва лексикӣ сифатҳои феълӣ иборат аст. Азбаски сифати феълӣ дорои ҳам хусусияти сифатӣ ҳам хусусияти феълист, дар ҷумла аз як тараф, ба исм тобеъ шуда ояд, аз тарафи дигар, калимаҳои дигарро монанди феъл тобеъ месозад. Аз ин сабаб Д.Т.Тоҷиев доир ба ибораҳои исмӣ, ки ҷузъи тобеи он сифати феълӣ мебошад, муфассал истода ва махсусан ба сифати феълӣ тобеъ шуда омадани объектҳои бевоситаю бавосита, инчунин ҳелҳои гуногуни ҳолшарҳкунандаҳоро хеле хуб нишон додааст.

Аксар вақт дар афсонаҳо ибораҳои номбурда, кам ҳам бошад, бо алоқии ҳамроҳӣ ташкил мегарданд.

Ибораҳои исмӣ, ки ҷузъи тобеашон сифати феълӣ мебошад ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: исм бо сифати феълии замони гузашта, исм бо сифати феълии замони ҳозира ва исм бо сифати феълии замони оянда.

Дар забоншиносии тоҷик ибораҳои исмии изофӣ бо ҷузъи тобеи сифати феълӣ ҳамчун воҳиди мустақили нахвӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Бо вучуди ин дар фарҳангу луғатҳои гузаштаи форсии тоҷикӣ чунин ибораҳо ба мушоҳида мерасанд. Вале дар ҳеҷ яке аз ин сарчашмаҳо сохтори грамматикӣ он шарҳу баён нашудааст.

Ба мушоҳидаи забоншинос Абдусаттор Мирзоев «дар нахустин грамматикаҳои забони тоҷикӣ (қисми дуюми синтаксис) вобаста ба муродифоти ҷумлаи пайрав истилоҳи «ибораи сифати феълӣ» ва «ибораи масдарӣ»-ро фаровон истифода кардаанд» (6; 75, 70).

Бо назардошти мавқеи корбурди ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълиро дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ нишон додан 10 афсонаро аз китоби «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» мавриди таҳлил қарор додем.

Ҳамчунин аз китоби «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» 23 ибораҳои исмии изофӣ бо сифати феълӣ пайдо намуда, мавриди пажӯҳиш қарор додем.

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони гузашта

Аз рӯи хусусиятҳои луғавӣ ва нахвиашон ибораҳои исмии сифати феълӣ бо субъёкти ҷумла то ҷое муносибати замонӣ ҳам доранд. Инро пеш аз ҳама, аз маънои замони он феълҳое метавон муайян кард, ки дар ибора ба шакли сифати феълӣ истифода шудаанд. Дар ин замина ҳаминро низ бояд хотиррасон кард, ки ибораҳои исмии сифати феълӣ мисли ибораҳои масдарӣ амалҳои гуногунро ифода намеkunанд. Ин нави ибораҳо амалу кирдорҳои хоси ба объект ва ё субъёкт нигаронидашударо то ҷое дар замони ба онҳо хос нишон медиҳанд.

Сифатҳои феълии замони гузашта дар ғӯйиши афсонаҳои халқии тоҷикӣ хеле серистеъмол аст. Агар сифатҳои феълии замони гузашта ба исм тобеъ гарданд, онҳо бо дигар калимаҳо бештар шарҳ ё пурра гардида, ибораҳои тафсиلىро ташкил менамоянд ва аз ин ҷиҳат аз ибораҳое, ки ҷузъи тобеашон сифатҳои феълии замони ҳозира ва оянда мебошад, каме фарқ мекунанд.

Дар бисёр асару мақолаҳо ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон сифати феълӣ мебошад, нодуруст ибораҳои сифати феълӣ номида шудаанд. Масалан: Н.Маъсумӣ. дар асари хеш (5; 286, 297) дуоҳои хондаистодааш, ҷизи ба гарав диҳанда ва ғайра; М.Ф.Исмаилов, (3; 40, 42) колхозчиёни ҳосили хуб парвариш кардагӣ, ғубори ба рӯяш нишаста. Ҷузъи тобеи ин ибораҳо муайянкунандаи соҳибӣ дошта бошад, он муайянкунандаи соҳибӣ баъд аз сифати феълӣ меояд ва ба тамоми ибора тобеъ мегардад. Мисол:

1.Ибораҳое, ки ҳолат ва ҳиссиёти дохилии ашёро мефаҳмонанд: Ин тавр бошад, ман ҳам Чинораки баргрехта! (37). ... Аккаяки паррехта, ман ҳам Чинораки баргрехта! (37) – Ой Канаяки бечора, ин тавр бошад, ман ҳам Бузаки шохшикаста! (37). Аккаяк паррехта, Чинорак баргрехта, ман ҳам бузаки шохшикаста (37).

Ин гуна ибораҳо аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузаштани ашёро низ ифода менамоянд. Дар ин маврид чузъи тобеъ аксар вақт калимаҳои тобеъ мегардонад, ки онҳо сабаб ё натиҷаи бавучуд омадани ҳолатро мефаҳмонанд: – Духтар ҳаққи ҳалоли ман аст, зеро агар ман намешудам куръаандоз ва аспи парвозкунанда ба духтар ғоидае намебахшид (277) Духтар ҳаққи ман аст, зеро агар ман аспи парвозкунанда намесохтам, табиб ҳеҷ гоҳ ба ин ҷо омада наметавонист (277). Баъд аз ин ғуломони озодшуда ва гурезагони кӯҳистон дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштаанд (293). Ба Дилшод духтари асрорангезона дар хонаи ӯ пайдо шуда маъкул шуд (298).

Ин қабил ибораҳо дар асарҳои Ҳ.Карим, Р.Ҷалил низ зиёд ба кор рафтааст. Ниҳоят мисли шаҳси аз шароб сархумгашта калавида-калавида ба сари стол омад (Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, 62). Шохин бо чашмони аз қаҳр сурхшуда ба вай нигоҳ карда қасди ҳучум мекунад (Р.Ҷалил. Одамони ҷовид, 1954 – Кабӯтар, 18). Малаҳҳои зада ғалтондаи ин дастиёрҳои одам дар тағи по пур буд (Р.Ҷалил. Кабӯтар, 15).

2.Ибораҳое, ки мавқеи ишғолкардаи предмет нисбат ба масоҳат ва доро будан ба чизеро мефаҳмонанд: Одамони дар киштӣ буда гираву нола бардошта, ибодат кардан гирифтанд (201). Дар кӯчаҳои шаҳр дар болои аспӣ зебои шабранг як савори либосҳои қиматбаҳо пӯшида пайдо шуд (156). Дар майдони назди қаср саворони либосҳои рангоранг пӯшида гирд омада буданд (156). – Ин ҷавони зебои либосҳои қимат пӯшида кӣ – бошад? (203). Дар саҳни боғ кӯшҳавзҳо, фаввораҳо ва ҷӯйҳои равон мавҷуд, сар то сар гулҳои рангоранги шукуфта буд (125).

Ин нави ибораҳо дар ҳикоя ва ёддоштҳои Ҳ.Карим, С.Айнӣ хеле хуб корбаст шудааст: Аз тағи пешонаи васеъ чашмони зиндадилона ва хирадмандонаи ӯ ба ҳамаи одамони дар хона буда нигоҳ карда меистанд (Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, сах.104). ... ӯ аз ҷои пинҳоншудааш баромада, охиста-охиста ба бошишгоҳи муғулон рафт (С.Айнӣ. Куллийёт, ҷ.5, 1963, с.200). Гӯё вай гап намезанад, балки сангҳои дар дасташ бударо якто-якто ҷоқ карда ба нишон меғурунад (Ҳ.Карим. Ҳикояҳо, сах.39).

3.Ибораҳое, ки ҷойивазнамоии ҳаракати предметро мефаҳмонанд:

Эрачи далер ҳам девҳои бадкирдорро нест кард ва ҳам падарашро аз марг халос намуда, бо падараш ба деҳаи худ боз гашта модарашро бепоён хурсанд кард... (152). Вале омадани ҷавон бо либосҳои гаронбаҳо дар рӯи аспӣ шабранг нишаста диққати ҳамаро ба тарафи худ кашид (156). Дар низоми афсонаҳои халқӣ тоҷикӣ барои шарҳи ҳолат, нисбат ва ҷигунагии муносибати бо ҳодисаҳои дигари зиндагӣ доштаи яке аз предметҳои ҷумла ё ин ки яке аз аъзоҳои пайрав бисёр истифода бурдани сохти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда характернок аст. Барои шарҳи ҳоли замон ва сабаб низ тарзи мураккаби ифода (ҷумлаҳои мураккаби тобеи замонӣ ва сабаб) бештар дида мешавад.

Дар забони гӯиши афсонаҳо ин гуна муносибатҳои мазмунӣ ва грамматикӣ бо се роҳ ифода меёбанд: а) ба воситаи баёнҳои истисноӣ (аъзоҳои истисноии ҷумла); б) ба воситаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва в) ба воситаи ибораҳои сифати феълӣ ва масдарӣ. Таносуби истеъмолии ин шаклу тарзҳои ифода қариб баробар аст. Чи қадаре ки зиёд кор фармуда шудани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ (хусусан бо пайрави муайянкунанда) ҳамчун як аломати равиши услубии нависанда дар мураккабии сохти синтаксисии тасвир намоён шуда истад, бисёр ба кор бурдани ибораҳои сифати феълӣ ва масдарӣ ҳамон андоза соддагии сохти синтаксисии забони «афсонаҳо» афзалияти синтаксисии ҷумлаҳои сода ва характери гуфтугӯии гӯишии онро далолат мекунад.

Дар ин миён дар тарзи ифодаи ибораҳои сифати феълӣ хусусиятҳои хоси забонӣ ва услубии афсонаҳои халқии тоҷикиро ҳам дидан мумкин аст.

1. Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ дар ифодаи мазмун моҳиятан худ он вазифаро адо мекунад, ки ба зиммаи ҷумлаи мураккаби тобеи пайрави муайянкунандадор гузошта шудааст. Мазмуни эзоҳӣ дар ҷумлаи мураккаб ба шакли ҷумлаи алоҳида ифода меёбад, ки он моҳиятан ба сарҷумла тобеъ аст, онро пайравӣ мекунад ва дар тарзи баён хусусияти тасвирӣ мебахшад (10; 49,51,56).

Ин гуна мазмунҳои баёнӣ ва муайянкунанда бо ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ҳам ифода меёбанд. Дар ин сурат дар баробари тағйир ёфтани шакли грамматикӣ ифода характери баёнӣ ва

тасвирии он ҳам як андоза дигар мешавад, ки вай, пеш аз ҳама, ба сифати феълӣ ва вазифаҳои грамматикӣ он дар ҷумла дахл дорад. Чунончи: Чинораки баргрехта, Аккаяки паррехта, бузаки шохшикаста, ҷӯйбори кандагиаш, сайди тирхӯрда, ғуломони озодшуда.

Дар баробари ҳамин, дар тарзи ифодаи ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ва муносибати дохилии грамматикӣ ин гуна таркибҳо бо ду хусусияти махсус фарқ карда меистанд.

а) Ҷумлае, ки бо тарзи ибораи сифати феълӣ сохта шудааст, бе шакли сифати феълӣ воқеъ мегардад, яъне сифати феълии лозима зикр намеёбад. Ин гуна ибора дар матни муайян мазмунан пурра шуморида шавад ҳам, шаклан ноқис аст ва ин ноқисӣ дар навбати худ бо мундариҷа хусусияти нисбӣ мебахшад. Дар ин ҳол сифати феълиро вобаста ба мундариҷаи умумии ҷумла танҳо ба таври мантиқӣ тасаввур кардан мумкин аст. Барои ҳамин ҳам ин тарзи ифода нисбат ба қоидаи умумии ибораи исмӣ бо сифати феълӣ ҳамчун тарзи ифодаи ғайримуқаррарӣ ба назар меояд. Ба ин хусусиятҳо онро «ибораи исмӣ бо сифати феълии ноқис» номидан мумкин аст: «Подшоҳ ҳайрон шуд, ки ин одам кадом як дӯсташро ба хотир меоварад». Подшоҳ ҳайрон шуд, ки ин одами мурдаистода кадом як дӯсташро ба хотир меоварад (266).

Тарзи ифодаи ноқис бо чунин хусусиятҳои худ аз қоидаи умумии ибораи исмӣ бо сифати феълӣ фарқ мекунад: вай танҳо бо аъзои пайрави бавосита (пурқунандаи бавосита ва ҳоли пешоянддор) мураккаб шуда омадани муайянқунанда – сифати феълӣ – рӯй медиҳад: дар ҳамин ҳол сифати феълӣ зикр нашуда мемонад; вазифаи грамматикӣ сифати феълиро дар айнаи ҳол пурқунанда ё ҳоли таркибии он адо мекунад, аммо ҷиҳати маъноии вай танҳо бо роҳи мантиқан тасаввур карда шудани сифати феълии лозима барқарор мегардад (10; 52). «Ба Дилшод духтари дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд». Ба Дилшод духтари асрорангезона дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд (298).

Чунин тарзи ифодаи ибораҳо дар асарҳои С.Айнӣ низ роиҷанд. Чунончӣ: «Марги бо дӯстон тӯй аст». «Марги бо дӯстон воқеъшаванда тӯй аст» (С.Айнӣ «Марги судхур», 1953, с.125).

Дар ҷумлаи «Ба Дилшод духтари дар хонаи ӯ пайдошуда маъқул шуд» ду ибораи сифати феълӣ истифода шудааст, аммо дар ибораи яқум «духтари» ноқисӣ дида мешавад, духтар бе сифати феълӣ ифода ёфтааст. Вазифаи сифати феълиро дар ин

маврид объекти таркибии ӯ «духтари» адо мекунад, ки вай аз мафҳумҳои махсуси грамматикӣ сифати феълӣ озод мебошад. Шакли пурраи ибораи мазкур чунин аст: «духтари асрорангезона дар хонаи у пайдошуда».

б) Тарзи дигари иборасозӣ, ки низ бо ибораҳои сифати феълӣ алоқаманд аст, ба тариқи инверсия вобаста ба тағйироти вазифа ва мавқеи грамматикӣ сифати феълӣ воқеъ мегардад. Хусусияти ин тарзи иборасозӣ чунин аст: муайяншавандаи аслӣ (исм), ки бо муайянкунанда (сифати феълӣ) алоқаманд аст, зикр нашуда мемонад; сифати феълӣ ва ё ҳиссаи номии он (аз феълҳои мураккаби номӣ) ба ҷою вазифаи муайяншавандаандаи (исми) номазкур гузашта ба воситаи бандаки изофӣ бо пуркунандаи бавосита ва ё ҳоли пешоянддор муносибат пайдо мекунад: аъзоҳои пайрави таркибии феълӣ ҷои худро дигар накарда, зоҳиран вазифаи муайянкунандагиро адо мекунад ва ҳамеша бо сифати феълии ба шакли исм ва ба вазифаи муайяншаванда омада як таркиби синтаксисиро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат чунин тарзи ифода ҳам монанди ибораи ноқиси дар боло баёншуда, ҳамчун натиҷаи тағйироти грамматикӣ ва инверсия ба назар тарзи ифодаи ғайримуқаррарӣ менамояд. Чунончӣ: Баъд аз ин ғуломони озодшуда ва ояндагони аз тарафи кӯҳистон дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштанд (293).

Дар ин ҷумла «ояндагони аз тарафи кӯҳистон» натиҷаи номазкур монанди муайяншавандаи лозима (одамон, касон), ба ҷои он гузаштани сифати феълӣ (ояндагон) ва дар ҳамон ҳол бо таркиби ҳолии «аз тарафи кӯҳистон» ба воситаи бандаки изофӣ робита пайдо кардани вай мебошад, ки шакли пурраи ин тарзи ифода чунин аст: Одамони аз тарафи кӯҳистон оянда дар қасрҳои наву боғҳои шукуфон шоду хуррам зиндагӣ карда гаштанд».

Инак, тарзҳои ноқиси ибораҳои сифати феълӣ ҳамчун аъзоҳои таркибии ҷумла ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар забони ҳозираи адабӣ ин гуна тарзҳои ифода ҳанӯз умумият наёфтаанд ва аз ин рӯ дар ҳеҷ кадом қори илмӣ оид ба синтаксиси забони тоҷикӣ қайд нашудаанд. Онҳо ҳамчун як намуди махсуси тарзи ифода зарурият ба қоидаҳои махсусе доранд. Аз ин ҷиҳат ба воситаи забони гӯйиши афсонаҳо инкишоф ва интишор ёфтани он имконпазир ва ҷолиби диққат аст.

4.Ибораҳое, ки вазъияти предметро мефаҳмонанд, баъд аз таъсири ягон амал ё ҳодиса ҳосил шудааст: Музаффар либосҳои

дарида пушида, дар сараш шикамбаи гусфандро чаппа карда кашида буд (202).

Ин гурӯҳи ибораҳо ҳам бештар бо эзоҳдиҳанда меоянд, ки ба ин вазифа исм ва таркибҳои зарфӣ омада метавонанд: ... як гурӯҳро лашқари душман гурӯҳи дигарро лашқари муҳофизаткунанда эълон намуд (146).

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои ба мушоҳида расид, ки ҳам хусусияти сифатӣ дорад ва ҳам сифати феълӣ: Бародараш аз ҳодисаи шуда беҳабар бошад ҳам, аз нигоҳи аввалини ӯ фаҳмиданд, ки дар қаср ягон духтари дигаре ҳаст (314). Мулло, бо дидани ин ҳодисаи ногаҳонӣ, ки ҳамаи орзуҳои ӯро барбод дода буд, қариб аз худ рафта аст (432). Соле дар ин гуна маросими вазиртаъинкунӣ вазири собиқ ки дасти рӯсташ бурида шуда буд, ... (460).

5. Ибораҳои, ки муносибат ва хусусияти шахс ё ашёро ба ягон чизе мефаҳмонанд

Ин қабил ибораҳо бештар эзоҳдиҳанда мегиранд:

Подшоҳ бошад, саросемавор барои духтари ба камол расида домод ҷустуҷу мекард. (248) Мурғи тирхӯрда парида рафта, ба рӯи қарбоси кампир афтод, торҳои он канда шуданд қарбос ҳунолуд гардид (274) Ногоҳ аз тағи гови тилло дариҷае кушода шуда, аз даруни он як духтари шахлӯчаҳои рангпарида беру номад (298). Оби сарди ҷашма, оташи ҷигари сӯхтаи ӯро ҳаловатбахшона хомӯш мекард (323). Баъд Лаку Пак маслиҳат карданд, бе равшан самбӯса намешавад, беҳтараш нони гарми пухта баранд (334).

6. Ибораҳои, ки пайдоиши ашёро нишон медиҳанд.

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ аксар вақт бо ин тобиши маъно сифатҳои феълӣ баъзан монанди /сифати нисбӣ/ аз қадом материал пайдо шудани предметро мефаҳмонанд. Мисол: Аз воқеа ҷубтарош хабардор шуда, аспи ҷубини парвозкунанда месозаду ҳар сеи онҳо савор шуда, дар як муддати кӯтоҳ ба Миср рафта мерасанд (276). - Ман дар хона танҳо мемондам, - гуфт Нигина, - аз ин сабаб падарам қарор дод, ки дар даруни гови аз тило сахташ маро ҳам ба бошандагони қаср фурушад (298). Дар байни хокистар аз гов фақат як пораи ғудохташуда боқӣ монд (301).

Дар биёбони хушк боғҳо рӯйиданд, иморатҳои хушрӯй пайдо шуда, як шаҳри зебо ба вуҷуд омад (254)

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира ва оянда

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира нисбат ба ибораҳои бо замони оянда дар забони гӯйиши афсонаҳо серистеъмол аст. Калимаҳои асосии ин гуна ибораҳо исмҳои шахс, ки ҳаракату амал ба он вобаста аст, инчунин исмҳои маънӣ ва конкрет мебошанд.

Ибораҳои аз исму сифати феълии замони ҳозира ташкилёфта вобаста ба ҳар ду чузъ дар афсонаҳо чунин маъноҳоро ифода мекунанд:

а) ҳолати шахс ва ашё. Мисол: олиҳаи васл ин ду дилдодаи ранчу азобкашидаро ба оғӯши форами дилнавози худ гирифта истода ... (242). Подшоҳ дар байни мардум истода, ҳамаи ин гапҳоро гӯш мекард (267). Ин сайди тирхӯрда писари қозӣ аст (382). Дар ин ҷо ӯ худро ба шакли хизматгор дароварда канизи Зухро шуд (241).

б) хусусияту характери шахс, ашё ва ҳодиса. Мисол: Охир чони падару модар аз ин хел андармони дилгиркунанда ба лаб омада... (270). Вай дар бораи гови тилло ва дар оташ сузонида шудани он, дар бораи чӣ хел доруи намоёнкунандаро хӯрда, дар пеши хирмани ҳезум аз даруни гов баромада ба каноре рафта, дар ҳаққи он гиря карда истоданаш ... (362).

в) ҳаракати предмет. Дар ин ибораҳо дар байни чузъҳои тобеъкунанда бештар ҳоли макон меояд. Агар ибораҳои мазкур тарзи пассивро фаҳмонанд, калимаи асосӣ аз исмҳои макон ташкил мегарданд ва дар байни чузъҳо ҳоли макон аксар зикр намеёбад. Мисол: Зарина тоқат накарда, ба яке аз аспҳои дар наздикӣ истода ҷаҳида, гирди корвонро як давр зада ... (213). Духтарон дар рӯи айвони болохонаи қаср истода, ... (202).

Дар афсонаҳои халқии тоҷикӣ ибораҳои қолиби исму сифати феълии замони оянда аҳён-аҳён ба назар мерасад, мисол: Ман пешомади одамонро таъин карда истодаам, ҳар чизе, ки дар рӯи сангчаҳои сафед менависам, ... (245) – гуфт подшоҳ аз пахлавони омадаистода хабардор шуда (250). Онҳо як мардаки бача фурӯхта истодаро дида, бачаро ба сад тилло харида ба дарбори подшоҳ ... (257).

Маводи гирдовардаамон нишон медиҳад, ки ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони оянда нисбат ба ибораҳои исмӣ бо сифати феълии замони ҳозира ва гузашта дар афсонаҳо хеле камистеъмол мебошанд.

Ба ғайр аз ин ибораҳои исми бо сифати феълии замони оянда бештар дар шакли сода ифода меёбанд, ки аз ин ҷиҳат ҳам аз ду гурӯҳи ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон сифати феълии замони гузашта ва ҳозира мебошад, фарқ мекунанд.

Мо ба мақсади муқоиса якчанд асарҳои адибони гузаштаву муосири тоҷикро аз назар гузаронидем: Чун қазои набишта омад пеш (60). Он меҳоҳам, ки заҳмати дигарбора надихӣ (61). Шабе дар хидмати падар, раҳматуллоҳи алайҳи, нишаста, ва ҳама шаб дида бар ҳам набаста ва мусхафи азиз дар канор гирифта ва тоифае гирди мо хуфта(72). Саъдии Шерозӣ. Гулистон. Дониш-1988.

Офтоби ба қиёмомада, хаворо дамгиртар месохт(11). Симаки истода, пайваста дум меликонад(78). (Абдулҳамид Самад. Паронҷакҳо. Душанбе. 1983).

Истифодаи ибораи сифати феълӣ дар осори нависандагони гузаштаву муосири тоҷик аҳамияти хоси услубӣ, баёнгарӣ, таъсири судманди забони зинда ба забони китобист. Дар ин замина на фақат мавқеи истифодаи ибораи сифати феълӣ, балки муродифи ҷумлаи пайрави муайянкунанда будани он низ аҳамият пайдо мекунад. Аз мушоҳидаҳо ва қиёсу муқобила метавон ба ҳулосае омад, ки тарзи ибораи сифати феълӣ дар сабки нигориши адибони гузаштаву муосири тоҷик, ки бештар ба забони гуфтугӯӣ така доштаанд, афзалият доштааст.

Тезутундии забон ва услуби ҳаҷвии гӯйиши афсона аз устодона кор фармуда шудани киноя, истехзо, тамасхур, тасвири аҷоибу ғароиб, муболиға ва ташбеҳҳои ҳаҷвӣ мебошад.

Васеии доираи луғавӣ, гуногунхелии таркиби луғавии афсонаҳо ба мавзӯъ, предмети сухан ва характери онҳо вобаста аст. Р.Амонов, К.Улуғзода дар интиҳоб ва истеъмоли калимаҳо ниҳоятдараҷа эҳтиёткорона ва устодона рафтор кардаанд, ки он ба кӯшиши айнан ифодакунии маънӣ, моҳияти ҳодисаҳо ва ҷизҳо вобастагӣ дорад. Дар гӯйиши афсонаҳо ба андозаи зарурӣ кор фармуда шудани калимаҳои тасвирӣ, калимаҳои характери умумӣ доштаи узбекӣ, русӣ ва шевагии тоҷикӣ ки ба характер ва мундариҷаи афсонаҳо мувофиқ меояд. Пуробутобии забони афсонаҳо ин аз истифода аз боигарии забони халқ, ки аз идиомаҳо, зарбулмасал ва мақолҳо мебошад, барҷаста намоён мегардад, ки якҷоя боигарии луғавии симои халқии мардумро нишон медиҳад.

Дар бобати вижагиҳои нахвӣи афсонаҳои халқӣи тоҷикӣ бошад, ҳам ягонагӣ дар системаи забонӣ ва ҳам хусусиятҳои ба забони афсонаҳо махсус бударо мебинем. Хислати асосии тарзи баёни афсонаҳо ба таври қатъӣ риоя карда шудани содагӣ ва равоии синтаксисӣ мебошад.

Ҳамин тавр, таҳлили хусусиятҳои забонӣ ва услубии афсонаҳои халқӣи тоҷикӣ аз як тараф, ягонагии системаи забонии афсонаҳоро муайян кунанд, аз тарафи дигар, равиҳои махсуси тарзи гуёиши пешгирифтаи халқро муқаррар менамоянд.

Хусусиятҳои махсуси забони афсонаҳо вобаста ба маҷмуи идеяҳои онҳо, шароит, характери одамон ва ҳодисаҳо, вобаста ба мақсадҳои бадеии нависанда фаҳмида ва шарҳ дода мешавад. Аз ин ҷиҳат афсонаҳои халқӣи тоҷикӣ як манбаи пурра инъикоскунандаи вазъият ва ҷараёни тараққиёти забони миллии адабии тоҷикӣ мебошад.

Китобнома:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии изофӣ //Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. -Душанбе, 1967. С. 128-146.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди дуввум. Ибора ва синтаксиси ҷумлаи сода. Душанбе: Дониш. 1986. С. 372.
3. Исматуллоев М. Ф. Пуркунандаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Сталинобод. 1961. С. 40 - 42.
4. Қосимова М. Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ. Маҷмӯаи мақолаҳои илмию методӣ оид ба таълими забон ва адабиёти тоҷик. - Душанбе, 1973. С. 72 - 79.
5. Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик - Сталинобод, 1959. С. 293.
6. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. - Душанбе: Деваштич, 2002. С. 308.

7. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск третий. Ленинабадско - канибадамская группа северных таджикских говоров. М.: АН СССР, 1956. С. 191.
8. Таджиев Д. Т. Об определительное словосочетаниях типа «Ахмада китобаш», «гапа камаш». Уч. Зап. ТГУ, т 2. Серия гуманитарных наук. Сталинобод, 1954. С. 195 - 199.
9. Таджиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке. Сталинабад, 1955. С. 72.
10. Шарқи Сурх. № 9. 1952. С. 49, 51, 56.

КАДИРОВА САЛТАНАТ

НОМИНАТИВНЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ПРИЧАСТИЕ В ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

В данной статье било рассматрено один из наиболее употребительных типов словосочетаний в произведениях устного народного творчества. Было выявлено и определено структурное оформление таких словосочетаний, выявлено стилистическое многообразие сказок на материале языка самих сказочников и главных героев их произведений.

Особое место в статье занимает причастие как главный компонент номинативных изафетных словосочетаний.

Ключевые слова: словосочетание, предложение, номинативные изафетные словосочетания, причастие.

QODIROVA SALTANAT

THE NOMENATIVE EXTRA PHRASES WITH, PRESENT PARTICIPLE AND PAST PARTICIPLE IN TAJIK FOLK TALES.

In this article was considers one of the most commonly used in the folklore type phrases. It was defined structured such word combinatifound and found stylistic diversity stories on the material of language itself storyteller and the main characters from the works. Special place in the article devoted to the present participle and past participle, as the main component of the nominative extra phrases.

Keywords: phrases, sentence, nominative extra phrases, present participle, past participle

Аз навиштаҳои ҳамзабонон

САИД НАФИСӢ

Дастури луғатнависӣ⁴

Борҳо ин андеша барои ман пайдо шудааст, ки бадбахт он гуруҳе ҳастанд, ки ҳанӯз баҳс дар бадеҳиёт⁵ мекунанд. Доманаи илму маърифат дар рӯзгори мо ба андозае вусъат ёфта ва кашида шудааст, ки бадеҳиётро ҳама ҷо дар тоқи нисён гузоштаанд. Яке аз бадеҳиёт ин аст, ки нахустин ҳоҷати ҳар забоне фарҳанг ё китоби луғат аст.

⁴ Дар авохири соли 1336 ҳичрӣ, ки устои муҳтарам барои муддати кӯтоҳе аз Ҳиндустон ба Техрон омада буданд, иддае аз фузало ва донишмандон аз эшон хостанд, ки назари худро дар бораи чанд китоби луғат, ки дар солҳои охир интишор ёфта, бинависанд, то мардум қотеона ва яқин яке аз онҳоро ихтиёр кунанд ва дар луғатҳои мавриди истифода қарор бидиҳанд. Ва устои муҳтарам бино ба тақозои онон ин мақоларо нигошта ва аз Донишгоҳи Алигарҳи Ҳиндустон ба Техрон фиристоданд, ки тавассути яке аз дӯстони эшон ба дасти мо расид – Ношир (-и чопи дувуми “Фарҳанги Амид” шомили вожаҳои форсӣ ва луғати арабӣ ва урупои мусталех дар забони форсӣ ва истилоҳоти илмӣ ва адабӣ, таълифи Ҳасани Амид, чопи аввал, Техрон, 1337 хуршедӣ (1958 мелодӣ). Минбаъд мурод аз “Фарҳанги Амид” ҳамин нашр аст. (Воқеан, ин мақолаи устод Саид Нафисӣ пеш аз муқаддимаи ҳуди Ҳасани Амид дар “Фарҳанги Амид” ҷой дода шудааст- А.С.)

⁵ Он ҷӣ донишгари он муҳтоҷи тафаккур набошад, чизҳои возеҳ ва ошкор ва зарурӣ дар назари ақл; ҳақиқати бебаҳс, аксиома.

Барои забони форсӣ дар гӯшаву канор садҳо китоби луғат навиштаанд ва тақрибан ҳаштод дар сади онро дар Ҳиндустон таълиф кардаанд, зеро ки беш аз ҳафтсад сол забони форсӣ дар Ҳинд забони расмӣ дарборҳои мухталиф ва ягона забони муштарак дар миёни тавоифи мухталифи он сарзамин буда, ки забони якдигарро намедонистаанд, ночор мардуме, ки забони форсӣ забони модарии эшон набудааст, ниёзманд ба китобҳои буданд, ки мо дар натиҷаи ғафлат ҳештанро аз он бениёзмедонистаем. Ошкор аст, ки ин китобҳо ҳолати мо форсизабонони Эронро таъмин намекунад, зеро ба дасти ашхоси муҳаққиқ ва доное, ки ба ҳамаи рамуз ва печу хамҳои забонӣ ошно бошанд, фароҳам нашудааст ва он ҷае дар миёни форсидонони Ҳинд бархе аз таъбирот ва таркибот ва талфиқоти забони форсӣ⁶ роиҷ шуда, ки дар Эрон мо маъмул набуда ва ҳамвора ваҳшӣ ва бегона будааст ва ин китобҳо мамлӯ аз ин гуна таркиботи номаънус аст.

Шояд сад сол пеш дар ҳамон аввалин рӯзҳои, ки мо хурдахурда (андак- андак, батадрич) роҳи маорифи ҷадидро бар фарзандони худ боз кардаем, мебоист дар аввалин марҳала китоби луғати ҷомеъе, ки назари китобҳои забонҳои урупой бошад, барои навомӯзони худ омода кунем ва ба ҷуръат метавон гуфт мо дар ин замина сад сол аз милали ҷаҳон ақиб мондаем.

Ин рӯзҳо тане чанд дар садади ҷуброни ин қусуру тақсир баромадаанд ва дар ин чанд соли ахир чанд китоб ба ҳамин андеша фароҳам шудааст.

Айби бузурге дар миёни аксари муаллифини имрӯзи мо ҳаст ва он ин аст, ки намекушанд дар фанне ва риштае, ки меҳонанд дар он таълифе бикунанд, худро муҳит (фаро гирифта) ва мусаллат (тасаллутёфта, дастёфта) бикунанд ва пас аз ихота ва тасаллутӣ комил коғазро пур кунанд, бештари қорҳои илмӣ ва адабии мо тафаннунӣ (қори бозӣ ба бозӣ иҷро қарда) ва сарсарист, ҷае воҷибтарин масоилро ғуруғузор мекунанд ва ман қамтар китобе аз муосирон дидаам, ки аз китобҳои дигари он қан хонандаро бениёзм бикунанд, мисли ин аст, ки ҳар эронӣ, ки шӯре ва

⁶ Талфиқоти забони форсӣ - қалимаҳои мураккаби забони форсӣ.

ишке барои риштае аз маърифат дорад, бояд ҳатман китобхонаи бузурге дар хонаи худ дошта бошад. Сабаб ин аст, ки муаллифони мо бисёр ачуланд ва ҳавсала ва пушти кори⁷ онро надоранд, ки ҳамаи масолеҳи корро фароҳам кунанд ва пас аз он ки ҳамаи васоил омода шуд, кори худро берун бидиҳанд, ба маҳзи ин ки чизе сатҳӣ рӯи қоғаз омад, онро қотей медонанд ва гоҳе низ бо кибру руунате, ки аз ҷониби муаллифи китобе бисёр зишт ва носоз аст, ба майдон меоянд ва ҳар кас хурда ба эшон бигирад, ба душманӣ бармехезанд ва гоҳе низ онро таҳрики бадхоҳони Эрон вонамуд мекунанд.

Ман худ аз дер боз дар андешаи он будам, ки бад- ин майдон андароям ва китобе нисбатан мӯҷаз, аммо ҷомеъи ҳамаи луғот аз муфрадот ва мураккабот ва истилоҳот ва таркибот ва талфиқоти забони форсӣ аз нахустин рӯзи пайдо шудани он то имрӯз шомили маонии ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва киноёт ва истиорот ва амсол аъам аз форсӣ ва арабӣ ва туркӣ ва ҳар забони дигар бо таъйини навъи калима ва зикри муфрад ва ҷамъ ва тасния ва ҳатто таркиботи забони тозии мутадовил дар забони адабӣ ё муҳовирот фароҳам кунам, аммо ин кор бо шитобе, ки дигарон ба кор бурданд, мумкин набуд. Зеро на танҳо бояд ҳамаи мутуни назму насрро бадиққат аз рӯи нусхаҳои муътабар хонд ва ҳамаи муфрадот ва мураккаботро берун кашид, балки бояд истилоҳоти фанниро аз китобҳои илмӣ истихроҷ кард ва алфозеро, ки дар забони мардум ҳаст ва аз решаи забони имрӯз, яъне забони дарист ва аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ, махсусан лаҳҷаҳои забони паҳлавӣ берун наёмада ва дар забони мардум қалб ва таҳриф нашудааст, гирд овард ва дар зимн бояд ҳамаи алфози арабиро, ки дар назму насри забони дарӣ омадааст, маълум кард, то ҳудуде барои истеъмоли ин алфоз дар забони форсӣ маълум шавад ва албатта бояд ҳамаи алфози арабиро ба ҳамон тартиби ҳуруфи ҳичо ба ҷои худ овард ва ҳамаи масодири мазиди фихӣ (масдарҳои зиёди он) ва ҳамаи исми маконҳо ва исми замонҳо ва исми ғоилҳо ва исми мафъулҳо ва масодири салосии мучаррадро, ки дар форсӣ роиҷ аст, дар ҷои худ овард ва ҳамаи ҷамъҳоро дар радифи худ забт кард ва ҳатто дар баробари ҳар калимаи муфради арабӣ ҷамъи онро қайд кард, то рӯҷӯкунанда бидонад чигуна бояд ҷамъ бибандад.

⁷ Пушти кор- суботкорӣ дар анҷом додани кори шуруёкарда, пайдорӣ дар итмоми коре.

Пайдост ин кор то чӣ андоза ихота ва муморасат дар ду забон меҳаҳад ва то чӣ андоза вақт мегирад ва чӣ масолеҳи гуногун ва чӣ китобхонаи бузурге меҳаҳад, зеро ҳеҷ китобе аз назму наср дар забони мо нест, ки дар он ба калимаи тозае барнахӯрем ва дар зимн иттилоӣ дақиқ аз истилоҳоти илмӣ лозим аст.

Тоза пас аз ин ки ин масолеҳи кор фароҳам шуд, ишколи бисёр бузурге, ки дар пеш аст нахуст тафкики маонии ҳақиқӣ аз маҷозӣ ва тақдиму таъхир дар маонии мухталифи як калима аст, ки муаллиф бояд таърихи истеъмоли он калимаҳо бидонад, пас аз он ишколи бисёр бузург таърифи (тафсири) калима аст бо баёне бисёр равшан ва дақиқ ва мухтасар, чунонки ҳар кас ба маънии калима ҷоҳил бошад, ғавран онро дарк бикунанд. Барои ин кор муаллиф чора надорад, ки яке аз забонҳои урупоиро ба андозае хуб бидонад, ки битавонад аз таҷриби луғатнависони урупоӣ баҳраманда шаванд ва дар зимн чора надорад, ки таърифи илмӣ онҳоро тақлид накунад ва таърифи содатаре ба кор биёваранд, зеро ки хонандаи эронӣ ағлаб он улумеро, ки хонандаи урупоӣ медонад, намедонад. Масалан, аз таърифҳои, ки бо истилоҳоти гиёҳшиносӣ ва шимӣ ва назоири онҳо мекунанд, сар дарнамеёранд: дар мавриди масдарҳои арабӣ бояд барои хонандаи эронӣ маълум кард, ки он масдарро бо кадом феъли муин дар форсӣ сарф мекунанд: бисёре аз калимоти арабӣ дар форсӣ ба маънии хоси дигаре ба ҷуз он маънии асли худ дар арабӣ ба кор рафтааст ва бояд онро тасреҳ кард; дар забони форсӣ бисёре аз иштиқоқоти калимоти тозӣ ҳаст, ки аърб худ иштиқоқ накардаанд ва бисёре аз калимоти арабиро шакли форсӣ додаанд, монанди **мавуфа** ва **халиса** ва **мақула** ва назоири онҳо, ки хоси забони форсист.⁸

Дар бораи калимоти форсӣ иттилоӣ дақиқ ва комил аз пешовандҳо ва пасовандҳо лозим аст, дар афъоли форсии мутадовил ё маҳҷур ҳатман бояд ду сиғаи аслӣ, яъне аввал шахси амр ва савум шахси муфрази мазиро, ки ду сиғаи аслии феъл ҳастанд ва сиғаҳои дигарро аз он месозанд, дар пайи масдари он феъл овард. Бисёре аз вучуҳи афъол ба сурати исми масдар ё сифат

⁸ Дар забони тоҷикӣ вожаҳои **қатъиян**, **мафкура**, **муваққат**, **мунаққид**, **маътал**, **танқид**, **фоиз**... назири калимаҳои мазкур маҳсуб мешаванд (А.С.)

дар форсӣ роиҷ аст, монанди **бардошт** ва **бозгашт** ва **пардохт** ва **гаштугузор** ва **бигӯ- магӯ** ва **чустучӯ** ва назоири онҳо ва ҳамаи инҳо калимоти аслист, ки бояд ба ҷои худ овард.

Ин феҳристи бисёр мӯҷазест аз ишколоте, ки дар ин кори душвор ҳаст ва ихотае, ки бояд луғатнавис дар он дошта бошад.

Асоси забони форсӣ таркибот аст ва доманаи он ба андозае вусъат дорад, ки метавон гуфт номаҳдуд аст ва калимоти мураккаб ё мураккаб аз ду лафзи форсӣ ё мураккаб аз як лафзи форсӣ ва як лафзи тозӣ ва гоҳе ҳам мураккаб аз ду лафзи тозист, монанди соҳибназар ва зиёдаталаб ва назоири онҳо.

Луғатнавис бояд ҳамаи ин таркиботро бидонад ва аз ин сӯю он сӯй онҳоро ҷамъ бикунад.

Дар шеър бисёре аз калимотро мухтасар ё мураххам кардаанд ва ҳатто бисёре аз аҷзoi калимотро ба ҳам часпондаанд, монанди “**к- аз**”- мураккаб аз “**ки**” ва “**аз**”, пас ночор луғатнавис бояд ихотai комил дар шеър дошта ва мусталехоти шуароро бидонад. Масалан, шоирон ашъори дар бораи баҳорро **баҳория** ва ашъори дар бораи ҳазонро **ҳазония** ва ашъори дар бораи тобистонро **сайфия** ва ашъори дар бораи зимистонро **шитоия** гуфтаанд ва манзумотро аз рӯи қавофии “**ро**” **роия** ва қавофии “**нун**” **нуния** ва амсоли он ном гузоштаанд ва ин ҳама луғати ҷудогона аст, ки бояд дар фарҳанг қайд кард. Тақрибан ба ҳамаи масодири забони форсӣ “**ё**”-е меафзоянд ва аз он сифат месозанд, монанди **хонданӣ**, яъне қобили хондан ва **шуниданӣ**, яъне дархури шунидан ва **гуфтанӣ**, яъне сазовори гуфтан ва риояти ҳамаи ин гуна калимотро бояд кард.

Аз бисёре аз калимоти тозӣ ба сиёқи забони форсӣ муини феъл сохтаанд, монанди **шоирона** ва **ошиқона** ва **ҳакимона** ва назоири онҳо ва ҳамаи ин калимот бояд ба ҷои худ биёяд, ҳамчунон ки муини феълҳои форсӣ, монанди **шоҳона** ва **мардона** ва **кӯдакона**- ро забт мекунанд.

Ишколи бузурги дигаре, ки дар пеш аст, ин аст, ки дар натиҷаи бадии хатти имрӯзӣ ва ҳуруфи мушобех, ки бо нукта тағйир мекунанд, фарҳангҳои мо пур аз иглотест, ки дар натиҷаи

тахрифи ҳуруф пайдо шудааст ва гоҳе “**нун**”- ро “**то**” ва гоҳе “**бо**” ва “**ё**” хондаанд ва пай бурдан ба иглот мумкин нест, магар он ки луғатнавис решаи калимаро дар забонҳои қадими Эрон ва аз ҳама муҳимтар дар забони Авесто ва порсии бостон бидонад.

Нуктаи дигаре, ки дар луғатнависи аҳамияти бисёр дорад, овардани номҳои таърихӣ ва ҷуғрофиёист, ки як фарҳанги комил наметавонад аз он тӣҳӣ бошад. Аммо ин кор ҳам шарте дорад ва он ин аст, ки луғатнавис танҳо номҳое, ки гоҳе ва ҳамеша барои оммаи мардум лозим аст, бояд забт бикунад ва на номҳое, ки танҳо мутахассисон лозим доранд ва бояд ба китобҳои тахассусӣ рӯҷӯ кунанд. Аз ин ҳайс “Луғатнома”- и Деххудо роҳи муболиға ва ифротро пеш гирифтааст ва ҳар номеро, ки дар ҳар ҷо ёфтаанд, дар он ворид кардаанд ва агар бихоҳанд ин корро бикунанд, доманаи он номаҳдуд аст. Қатъан бояд ҳудуде барои ин кор муайян кард ва танҳо эҳтиёҷи мурочеонро дар назар гирифт, на васоил ва ихотаи ҳудро. Масалан, аз шоирони Эрон мардум бо шоирони дараҷаи аввал, монанди **Фирдавсӣ** ва **Саъдӣ** ва дараҷаи дувум, монанди **Камоли Исмоил** ва **Ломей** ва дараҷаи савум, монанди **Муштоқи Исфаҳонӣ** ва **Озар** ва дараҷаи чаҳорум, монанди **Лисонии Шерозӣ** ва **Осафии Ҳиравӣ** сару кор доранд, дигар зарурате нест, ки ҳар шоире, ки дар тазкирае ё сафинае нома аз ӯ ҳаст, дар фарҳанг ворид шавад.

Ҳамчунин номҳои ҷуғрофиёӣ- номи ҳар ободиро забт кардан ҷуз коғаз ҳаром кардан ва итлофи вақт чизе нест, зеро Худо медонад, чанд **Аҳмадобод** ва **Ҳусайнобод** дар Эрон ҳаст. Дар бораи ҷуғрофиёи хориҷ аз Эрон, албатта, ҷуғрофиёи Қавқоз ва Осиёи Марказӣ ва Афғонистон ва Ҳиндустон ва кишварҳои дигари Ховари миёна пас аз ҷуғрофиёи Эрон бояд ба савм дошта бошад. Пас аз он ҷуғрофиёи Урупо ва Амрико ва Устролиё ва Африқост, ки дар дараҷаи савум бояд биёяд ва танҳо номҳои кишварҳо ва шаҳрҳо ва кӯҳҳо ва рӯдҳо ва дарёҳоро бояд овард ва масалан, он ҷӣ аз асомии ашхос ё амокин дар фарҳангҳои фаронса ва англисӣ ва русӣ ва олмонӣ омадааст, дар фарҳанги забони форсӣ ҷо надорад ва ба ҳамин қиёс бояд номҳои ричоли илму ҳунарро маҳдуд ба эҳтиёҷи рӯзонаи оммаи мардум қарор дод ва ба тариқи авло аз ричоли таърих ва илму адаби хориҷ аз Эрон бояд ҳудро ба

касоне маҳдуд кард, ки номашон дар Эрон бурда мешавад. Ташхиси ин нукта бисёр дақиқ ва тобеи муморасат ва унси луғатнавис бо маорифи имрӯзи Эрон аст. Масалан, аз шоирони Фаронса номи **Гюго** ва **Ломартин** ва **Молйер** ва ҳаммонандашон бар сари забонҳо, аммо номи **Флориан** ва **Андре** бар сари забонҳо нест ва далел надорад, ки луғатнавис бар ҳачми китоб бияфзояд ва ба суроғи ин гуна мардуми дараҷаи дувуму савум биравад.

Дар таркиботи арабӣ ҳатман бояд мураккаботе, монанди “**мошо Оллоҳ**” ва “**иншо Оллоҳ**” ва “**камо фис- собик**” ва “**кона- лам якун**”-ро, ки бар сари забонҳост ё таркиботи дигаре, ки дар китобҳо бисёр фаровон аст, монанди ҳофизуссиххат ва доруссалом ва воҷибулвучуд ва байтулмол ва ҳаққуляқин ва айнуляқин ва назоири онҳоро ҳар як дар ҷои худ ба тартиби ҳуруфи ҳиҷо забт кард ва маънии таҳтуллафз ва маънии истилоҳӣ ва мавориди истеъмоли ҳар таркиbero овард ва агар назире дар форсӣ дорад, он назирро дар баробари он нишон дод.

Дар муаррифӣ ва таърифи навъи калима, ба ақидаи ман, бояд пайравӣ аз усули илмӣ забонҳои урупой кард ва калимоти форсиро ба исм ва сифат ва замир ва феъл ва фоил ва мафъул ва ҳарфи рабт ва ҳарфи атф ва муини феъл тақсим кард ва риоят аз тақсимои забонҳои сомӣ, монанди ҳарф ва қайд ва сифати мушаббаҳа ва афъолуттафзил ва исми ишора ва исми макон ҳама ҷо бо забони форсӣ созгор нест, зеро ки калимоте мо дар форсӣ дорем, ки ҳам сифатанд, ҳам қайд, ҳам исми замон ва ҳам исми макон ва воридаи ин ҷузъиёт шудан хонандаро ба санглохе мекашонанд. Беҳтар он аст, ки монанди забонҳои ориёӣ, ки забони форсӣ ҳам аз онҳост, калимотро танҳо ба ҳафт дастаи асли тақсим кард, яъне **исм** ва **сифат** ва **ҳарфи рабт** ва **ҳарфи атф** ва **феъл** ва **замир** ва **муини феъл**у бас. Ба тақсимои дигар мо мутлақан барои забони худ ҳоҷат надорем.

Ишқоли дигаре, ки ҳаст ин аст, ки калимоти арабиро бояд ҳамчунон ки дар форсӣ ҳамеша навиштаанд, забт кард, на ончунон ки тозиён худ менависанд. Масалан, **мубтало**-ро ҳаргиз, дар забони мо **мубталӣ** ва **тақозо**-ро **тақозӣ** ва **тамошо**-ро **тамошӣ** нанавиштаанд ва мо дар луғати форсӣ коре ба ин надорем, ки имлои ин калимот дар асл чист. Бархе аз калимот ҳаст, ки дар

китобҳои қадим ба имлои дигар забт шуда ва сипас имлои дигаре барои он пазируфтаанд, монанди **қафас**, ки имрӯз менависанд (яъне ҳам бо **сод** ва ҳам бо **син**) ва ин ҳар ду ро бояд дар ҷои худ забт кард. Бисёре аз калимот ҳаст, ки имлои аслии онро дар натиҷаи ҷаҳл ё арабмаобӣ тағйир додаанд, монанди (**тапидан** ва **таппонча** ва **ситабр** ва **тироз** ва **тӯмор** ва **толор** ва **тӯфон** ва **ғалтидан** ва **нафт** ва **зуғол** ва **ташт** ва **озуқа** ва **аррода** ва **шаст**), ки бешу кам (яъне бо ҳарфҳои хоси забони арабӣ- **зол**, **сод**, **итқӣ**, **айн**, **қоф**) навиштаанд бояд ин калимотро ба ҳар ду имло дар ҷои худ ҷудогона забт кард ва тавзеҳ дод, ки кадом дуруст ва кадом нодуруст аст.

Ишқоли дигар ин аст, ки марде шайёд (ҳилагар) ва ҷаълол (дуруғӯ ва сохтакор) дар сесада сол пеш дар Ҳинд забоне ихтироъ карда, ки ҳаргиз яке аз одамизодагон бад- он сухан нагуфтааст ва он забон маъруф ба забони “**дасотир**” аст. Иддаи фарҳангнавиши содалавҳ аз он рӯз то кунун ҳамаи ин калимоти ҷаълиро (сохта ва маснӯиро) дар китобҳои худ ҷо додаанд ва бисёре аз онҳо бар сари забонҳо афтада ва ҳатто барои худ номи хонавондагӣ аз он гирифтаанд. Ташҳиси ин калимот бисёр осон аст, зеро китоби “Дасотир” ва фарҳанге, ки барои он навиштаанд, ҷоп шудааст. Луғатнавис бояд аз ин калимот парҳез кунад ва ҷун ин алфоз бисёр роиҷ шудааст, метавон онҳоро дар ҷои худ забт кард, аммо сарехан бояд гуфт аз китоби “Дасотир” омада ва маъҷул аст.

Ман бештар ин корро тарҷеҳ медиҳам, ки дар поёни фарҳанг ҳамаи ин калимотро батартиб забт кунанд ва ёдоварӣ кунанд, ки ин алфози асил нест ва падару модар надорад ва мардум бояд аз он худдорӣ кунанд.

Дар фарҳангҳои мутадовил, ки марҷаъи луғатнависони то имрӯз воқеъ шуда, бисёре аз калимот ҳаст, ки дар натиҷаи қалб ва таҳриф ва тасхиф муаллифони гузашта дуруст нахондаанд ва ҳар ҷое, ки мумкин будааст, дар нуқтагузорӣ иштибоҳ кунанд ва тағйири ҳарфе худдорӣ накардаанд, ҷунон ки, масалан, **нун**-ро гоҳе **ё** ва гоҳе **бо** ва гоҳе **то** хондаанд ва ё баръакс. Ва ҳамин тавр ҳар ҳарфи нуқтадореро монанди **хе** ва **зод** ва **зе** ва **шин** ва **йо** бо ҳуруфи мушобеҳи он иштибоҳ кардаанд. Ба ҳамин ҷиҳат гоҳе дар ин фарҳангҳо ҷаҳор- панҷ шакли мухталиф аз калимае, ки ин боло

бар сари он омадааст, дида мешавад ва пайдост, ки ин иштибоҳкорӣ аз замонҳои қадим дар миён буда, зеро ки бархе аз шоирони бузурги Эрон ҳам он калимаро ғалат хонда ва дар шеъри худ ғалат забт кардаанд ва агар дуруст бихонем, вазни шеър барҳам меҳурад. Яке аз шароити ҳатмии луғатнависӣ ин аст, ки муаллиф бояд решаи ин калимот ва иштиқоқи онҳоро дар забонҳои қадими Эрон, монанди паҳлавӣ ва порсии бостон ва Авесто бидонад, то битавонад ба қатъ ва яқин дурустро аз нодуруст бишиносад. Ба ақидаи ман калимаи нодурустро ҳам, ки роиҷ шудааст бояд бо ҷои худ дар радифи алифбоии худ забт кард ва дар баробари он тасреҳ кард, ки ин калима нодуруст ва мақлуб ё мусаҳхаф ва ё муҳхаррафи фалон калима аст.⁹

Нуктаи дигаре, ки дар луғатшиносӣ пеш меояд ин аст, ки басо аз калимоти форсӣ ҳаст, ки мардум дуруст талаффуз намеkunанд ё он ки дар миёни забти луғат ва талаффузи оммаи мардуми Эрон ихтилоф аст. Чунонки калимаи **чодар** дар ашъори ҳама ба фатҳи дол(**чодар**) омада, дар забони имрӯз мардум ба замми дол(**чодур**) меҳонанд ва мардуми қисмате аз Эрон онро ба касри дол(**чодир**) талаффуз меkunанд.

Луғатнавис ночор аст ҳамеша ҳатто дар бораи роиҷтарин калимот талаффузи онро бинависад. Пешиниёни мо дар ин замина ду роҳ пеш гирифтаанд. Масалан, баъзе менависанд: ба **фатҳи аввал** ва **сукуни дувум** ва **касри савум** ё назори он, бархе дигар ҳамвазни онро муайян меkunанд, чунонки фарҳангнависе навиштааст: **гарсиваз** бар вазни **яхнипаз**. Ин ҳар ду роҳ дуруст нест, зеро ки агар эъробро ба ҳуруф бинависанд ва ҳар калимаеро ба фатҳи аввал ва касри сонӣ ва сукуни солис ё савум муаррифӣ кунанд, бар ҳаҷми китоб бисёр афзуда мешавад ва он эҷоз (мӯҷазбаёнӣ) ва ихтисоре, ки лозимаи луғатнависист, аз миён меравад ва агар роҳи дувумро дар пеш бигиранд, ҳамин итноб ва зиёдаравӣ пеш меояд ва он ғае бархе аз калимот ҳаст, ки ҳамвазн надоранд ва тоза агар дошта бошанд, шояд хонанда талаффузи ҳамвазни онро ҳам надонад.

⁹ Дар ин фарҳанг барои ташҳиси ин навъ калимот диққати кофӣ ба амал омада ва дар муқобили ҳар луғат пас аз зикри маънӣ шаклҳои таҳрифшудаи он низ забт шудааст. “Муаллиф” (Амид).

Василае, ки ба назар мерасад корро осон бикунад, ин аст, ки ҳар калимаро эъроб бигузоранд, аммо касоне, ки дар кори чоп варзидаанд медонанд, дар бисёр аз чопхонаҳо ҳуруфи муарраб нест ва агар ҳам бошад, муҳол аст, ки дар чоп эъроб дуруст боло ё зери ҳамон ҳарф ҷо бигирад ва ағлаб пасу пеш мешавад ва хонандаро гирифтори тардид мекунад.

Ман, вақте ки ба чопи “Фарҳанги Нафисӣ” (таълифи марҳум падарам) оғоз кардам, ба ин мушкили бисёр муҳим бархӯрдм ва чораро ҷуз ин надидам, ки усуле барои талаффузи калимоти форсӣ ба хатти лотин ихтиёр бикунам ва дар баробари ҳар калима дар ҳилолайн талаффузи он калимаро ба хатти лотин бигузорам. Ба назари ман, то вақте ки мо гирифтори ин хатти кунунӣ ҳастем, чора мунҳасир ба ҳамин асту бас. Чунон ки дар даҳ муҷаллади Фарҳанги ҷуғрофиёии Эрон, ки Ситоди Артиш чоп кардааст, аз ҳамин усули ман пайравӣ кардаанд ва ба ҳамин ҷиҳат он китоб бисёр писандида афтадааст.¹⁰

Мушкили дигари луғатнависони имрӯзи мо ин аст, ки урупоиён барои забони форсӣ китобҳои бисёри мутааддид бо тарҷумаи алфози форсӣ ба забони худ навиштаанд, монанди фаронса ва англисӣ ва русӣ ва олмонӣ ва итолиёӣ ва бархе забонҳои кӯчактар ва ҳатто ахиран китобҳои луғати форсӣ ба урду ва арманӣ ва туркӣ ва арабӣ ҳам фароҳам шудааст. Ночор муаллифи бегона, ки форсӣ забони модарии ӯ нест, дар китоби худ иштибоҳоте карда ва калимотеро нодуруст хонда ва мутаассифона мебинем, ки аз он ҷо ба китобҳои мутаххирин сироят кардааст. Ҷометарин ва мутмаинтарин китобе, ки дар ин замина ҳаст, фарҳанги форсӣ ба русии таълифи ховаршиноси маъруфи шӯравӣ Миллер аст, ки чопи тозаи он чанд сол пеш интишор ёфтааст. Аммо, мутаассифона, ин китоб ривҷеро, ки дархури он аст, нагирифта ва луғатнависони мо мутлақан аз он баҳраманд нашудаанд ва ягона китобе, ки дар миёни эшон ривҷ ёфта, фарҳанги форсӣ ба англисии таълифи Штейнгаус аст, ки ду чопи он интишор ёфта ва ҳатто онро Ягелло аз афсарони Россияи

¹⁰ Ибтидо дар назар доштем: барои таъйини талаффузи луғот ҳуруфи муфради эъробдор дар ҷулои луғот бигзорем. Лекин ин ҳуруф фароҳам нашуд ва ҳуруфи лотин ҳам ба қадри кифоф мавҷуд набуд. Ночор барои талаффузи луғоти форсӣ ва арабӣ ҳамон тариқи аввалро ихтиёр карда ва фақат луғоти урупоиро бо хатти лотин дарҷ кардем. Муаллиф (яъне Амид).

тезорӣ дар Тошканд ба русӣ тарҷума карда ва интишор додааст. Ин китоби бисёр хатарнок аст, зеро ки муаллиф англисе дар Ҳиндустон мезиста ва бисёре аз калимотро дар он оварда, ки танҳо дар форсии Ҳиндустон ривоч дошта ва ҳаргиз эронӣ онро ба кор набурдаанд ва забти онҳо дар китобҳои имрӯзӣ мардумро саҳт гумроҳ мекунад ва сомони забони форсиро ба ҳам мезанад.

Боз ишқоли дигаре, ки ҳаст ин аст, ки асоси забони форсӣ калимоти мураккаб аст ва ҳеҷ забоне дар ҷаҳон то ин андоза калимоти мураккаб дар он вуҷуд надорад ва ҳатто ҳар ғӯянда ва нависандае табъан ва ҷибиллан (табиатан ва зотан) мӯҷоз будааст таркиботи тозае, ки дигаре пеш аз ӯ наёвардааст, биёварад ва осори қудамои мо ва ҳатто бархе аз мутааххирини босавод ва бозавқ пур аст аз ин таркиботи ҷадид, ки қатъан бояд луғатнавис мутаваҷҷеҳи онҳо бошад ва ҳар якро ба ҷои худ биёварад.

Ин калимоти мураккаб бар ду дастанд: дастаи аввал калимоте ҳастанд, ки аз пешовандҳо таркиб шудаанд, монанди **баровардан**, ки бо **овардан** тафовути маънӣ дорад ё **даровардан** ва **фуоровардан** ва **бозовардан** ва **ба зер овардан** ва **фуруд овардан** ва назоири онҳо, ё **нодуруст** ва **тандуруст**, ки бо **дуруст** тафовути маънӣ доранд, ё аз пасовандҳо таркиб шудаанд, монанди **донишвар** ва **донишгар** ва **донишманд** ва **донишдӯст** ва **донишпарвар** ва бисёре аз мураккаботи дигар, ки бо **дониш** тафовути маънӣ доранд.

Дастаи дигар калимоте ҳастанд, ки аз ду ё се ҷузъи мустақил таркиб шудаанд: гоҳе аз як исм ва як сифат, монанди **сиёҳдил** ва гоҳе аз ду исм, монанди **сангдил** ва гоҳе аз ду ҷузъи феъл, монанди **гуфтушунид** ва **ҷустуҷӯ** ва **бигиру бубанд** ва **бихуру намир**, гоҳе аз як исм ва як ҷузъ аз феъл, монанди **обпош** ва **обгир** ва **қатраҷакон** ва **дурбин** ва ғайра, гоҳе ҳам ҷузъе аз феъл ба сурати луғати мустақил омадааст, монанди **навохт** ба маънии **навозиш** ва **гирифт** ба маънии муоҳиза ва **дид** ба маънии манзар ва ё бо пешованде, монанди **боздид** ва **бозхост**, гоҳе ба таркиботе бармехӯрем, ки аз се ҷузъ таркиб шуда, аммо маънии луғавии хос ва истилоҳӣ дорад, монанди “**надонам корӣ**” ва “**оби зерӣ коҳ**”. Ҳамаи ин таркибот калимаи ҷудогона аст ва бояд ҷудогона дар ҷои худ биёяд.

Ишколи умда дар ин аст, ки луғатнавис бояд доимо фикр бикунад ва бихонад ва гӯш бидиҳад ва ҳамаи ин таркиботро ёддошт бикунад ва ба ҷои худ биёварад ва метавон бо камоли ҷуръат гуфт, назму насре дар забони форсӣ нест, ки дар он ба ин гуна таркиботи тоза барнахӯрем. Масалан, ахиран дар шеъри Азракӣ дидам, ки сифати “**мағзфитол**” – ро барои ханҷар овардааст ба маънии он чизе, ки мағзи сари душманро пароканда бикунад, аз феъли **фитолидан** ба маънии пароканда кардан ва ин таркибро танҳо дар шеъри Азракӣ ёфтам ва дар ҷои дигар надида будам.

Ба ҳамин ҷиҳат ман ҷиддан муътақидам, ки то ҳамаи осори назму насри форсӣ аз рӯи нусаҳои муътабар ба дасти касоне, ки дар қори худ мусаллат бошанд, ҷоп нашудааст, таҳияи як фарҳанги ҷомеъ ва комили забони мо аз муҳолот аст ва иҷолатан муаллифи эронӣ ночор аст ҳамаи китобҳои ҷопшударо дасткам (ҳадди ақалл) ҳонда бошад ва он ҳам ба диққат ва бо ихота аз қавоиди забон ва варзидагӣ дар забонҳои дигар ва огоҳӣ аз усули луғатнависи боби имрӯз.

Ишколи дигаре, ки боз дар пеш аст ин аст, ки бисёре аз калимоти арабӣ дар форсӣ ба равиши дигаре ба ҷуз равиши маъмулии тозиён талаффуз мешавад ва мо, ки китоб барои забони форсӣ менависем, набояд риояти асли талаффузро дар забони тозӣ бикунем, бояд маъмули имрӯзи Эронро асос қарор бидиҳем. Бархе аз ин калимотро эронӣ ба маънии дигаре ба қор бурдаанд, ки бад – он маънӣ дар забони араб наёмадааст ва ё ба шакли форсӣ даровардаанд, монанди **ондӣ** ба маънии даромад ва **идӣ** ба маънии пуле, ки дар рӯзи ид ба касе медиҳанд ва ё **сарроф** ба маънии касе, ки пулро табдил мекунад ва ё **саррофӣ** ба маънии шуғл ва амали он на бисёр назоири дигар, ки агар бихоҳам мисол биёварам, бояд китобе тартиб бидиҳам.

Аз ин гузашта бисёре аз таркиботи забони тозӣ дар форсӣ ба қор меравад, ки собиқан чун эронӣ аз хурдӣ забони арабро хуб ёд мегирифтанд, бо маънии онҳо қомилан маънус буданд, аммо дар рӯзгори мо рӯз ба рӯз аз иддаи касоне, ки ин забонро дуруст ёд мегиранд, қам мешавад ва мардум имрӯз ҷиддан ва ҳатман эҳтиёҷ доранд, ки дар китоби луғат ҳар як аз ин таркибот ба ҷойи

худ дар ҳамон радифи алифбой бошад ва наздиктарин истилоҳи забони форсиро дар баробари он биёваранд. Масалан, қатъан бояд дар луғат таркибе монанди “бино-ан-ало-ҳазо”-ро дар ҳарфи “бо” навишт ва дар баробари он навишт “бино бар ин” ё “рахмату-ллоҳ”-ро навишт ва дар баробари он забт кард “Худо биёмурзадаш” ё “байтуллоҳ”-ро навишт ва дар баробари он забт кард “хонаи Худо”. Иддаи ин таркибот бисёр фаровон аст ва аз ҳазор таҷовуз мекунад. Ин ҳамон корест, ки урупойён, масалан, дар забони фаронса барои таркиботи юнонӣ ва лотинии роиҷ дар забони худ кардаанд ва мо ҳам имрӯз чора аз пайравии ин асли мутқан (муҳкам, устувор) ва мусаллам надорем.

Мушкили дигар имлои ғалатест, ки барои бисёре аз калимоти форсӣ роиҷ шуда ва бархе аз онҳо чунон ривоч ёфта, ки дар талаффузи мардум ҳам асар карда, чунонки калимаи “хурда” қатъан бе вов аст ва аз бас бо вов навиштаанд, мардум ҳам ба ишбоъи вов (у- дароз) талаффуз мекунанд ва гӯё касе тардид надошта бошад, ки **тӯфон, тапидан, таппонча, ташт, нафт, зуғол, озуға, ғалтидан, ғалтак, шаст (адад), сантиметр ва тироз (ҳама бо те-и дунукта)** ва назоири онҳоро ҳамчунонки ман менависам, бояд навишт. Луғатнависи эронӣ бояд ҳатман таассуби чиддӣ дар ин кор дошта бошад. Барои эҳтиёт метавон, масалан, **ташт**-ро (бо итқӣ) дар ҷои худ забт кард ва дар муқобили он навишт: **ташт** (бо те-и дунукта) ва назоири он, то мардум кам- кам ба ба имлои дурусти калимаи форсӣ одат бикунанд.

Аммо дар ин ҷо ҳам бояд мутаваҷҷеҳ буд, ки дар забонҳои қадими Эрон маҳраҷи сои мусаллас (ث) ва тои муаллаф (ط) будааст ва имруз танҳо барои мо дар номҳои асотирӣ монанди **Каюмарс** ва **Тахмура**с ва **Тахмосб** ва дар баъзе номҳои ҷуғрофӣ, монанди **Техрон** ва **Табаристон** ва ғайра боқӣ мондааст. Чун аз қадим ин калимотро бо ҳамон имлои аслии иштиқоқии қадим навиштаанд, дар луғатнависӣ наметавон имлои онҳоро тағйир дод.

Нуқтаи дигаре, ки дар луғатнависӣ ҳаст ин аст, ки гоҳе ба калимоте бармехӯрем, ки ду маънии мухталиф доранд, монанди **обгир**, ки ҳам ба маънии ҳавзи бузург ва толоб аст ва ҳам ба маънии касе, ки дар ҳаммом об меоварад ва дар зимн ба сурати

сифат ба кор меравад ба маънии чое, ки об дар он меистад, мисли замини обгир. Дар ин маврид бояд қатъан ин калимаро се лафзи чудогона гирифт, (яъне чун омонимҳо- А.С.) ва дар се ҷои мухталиф бо се маънии мухталиф пай дар пай забт кард. Гоҳе калимае ҳаст, ки ду сурат ва ду вачҳ дорад, монанди **реш**, ки ҳам сифат аст ва ҳам ба маънии маҷрӯҳ ва захмӣ ва ҳам исм аст ба маънои захм ва ҷароҳат, (яъне “**реш**” бояд хонд – А.С.) ва дар зимн ба маънии мӯи сурати мард (яъне “**риш**” -А.С.) омадааст ва ночор бояд дар се ҷо забт кард, ё калимаи **шӯх**, ки исм аст ба маънии чирки бадан ва сифат аст ба маънии хушрӯй ва ширинзабон (ин калимаҳо дар хатти арабӣ омограф маҳсуб мешаванд- А.С.)

Бисёре аз калимот маънии ҳақиқӣ доранд ва маънии маҷозӣ ва луғатнавис бояд ҳамаи маониро забт бикунанд, монанди калимаи **хандон**, ки маънии ҳақиқии он хандакунанда аст ва маънии маҷозии он бисёр шукуфта, монанди “гули хандон” ё **зону**, ки маънии ҳақиқии он барҷастагӣ дар миёни лӯла ё чизе монанди он. Масалан, дар маънии ҳақиқӣ бояд “зону задан” – ро ба маънии нишастан рӯйи зону забт кард. Дар ин ҷо бояд мутаваҷҷеҳ шуд, ки арбоби саноеъ, маҳсусан, саноеъи филиззӣ лӯларо “зонуӣ” ҳам мегӯянд.

Аз ин гуна нукот дар луғатнависии забони форсӣ фаровон аст ва аз ҳамин ҷиҳат дар ҳоли ҳозир ва бо вазъи кунунӣ ман луғатнависии забони форсиро яке аз душвортарин қорҳои адабии ҷаҳон медонам.

Дар оғоз, ки ба навоқиси китобҳои фаровони луғати форсӣ, ки дар Эрон ва хориҷ аз Эрон, маҳсусан дар Ҳинд навиштаанд, бархӯрдм, дидам солҳои дароз омодагӣ барои ин қор лозим аст. Нахустин таҷрибае, ки барои ман лозим буд ин буд, ки фарҳанги фаронса ба форсии ҳудро таълиф кардам ва интишор додам ва он китоб ҷои ҳудро боз кард. Бад- ин васила пай бурдам, ки сару самони як забони зиндаи варзида ва ҳудуду суғури (сарҳад, марз)-и он чист. Сипас ба таъбу нашри “Фарҳанги Нафисӣ”, ки марҳум падарам наздики сӣ сол дар таълифи он ранҷ бурда буд, оғоз кардам ва муҷалладоти панҷгонаи он дар ҷаҳор ҳазору бист саҳифаи бузург интишор ёфт. Дар ин муддати дароз, ки машғули

чопи ин китоб будам, шабу рӯз бо луғоти форсиву арабӣ сару кор доштам. Дар ҳамон замон даст ба таълифи “Фарҳангномаи порсӣ” задам, ки мучаллади аввали он инак дар дасти мардум аст ва масолеҳу маводди мучалладоти панҷгонаи дигари онро, ки ба поёни китоб хоҳад расид, омода кардам ва танҳо ба ҳам хӯрдани авзои Эрон ва гусехта шудани риштаи корҳое, ки Вазорати фарҳанг дар он замон бад- он оғоз карда буд, ин корро нотаомом гузошт ва инак, ки ба мучаллади аввали он китоб менигарам, бо ҳамаи кӯшише, ки дар ҷомеъ будани он кардаам, боз ба навоқисе бармехӯрам, ки дар оғоз мутаваҷҷеҳи он набудам ва ин умед ҳанӯз дар ман ҳаст, ки мучалладоти дигари ин китобро ба ҳамон сиёқи мучаллади нахустин интишор бидиҳам.

Ин аст душвориҳои гуногуне, ки дар пеши пойи луғатнависи забони форси имрӯз ҳаст. Бо ин ҳама таҷҳизот ҳанӯз ман яқин дорам ҳар китобе, ки омода кунам, боз ноқис хоҳад буд, чунонки “Фарҳанги Нафисӣ” бо ҳамаи ранҷе, ки муаллифи марҳуми он дар солиёни дароз бурдааст, бархе аз ин навоқис, ки дар ин баҳси мухтасар ёд кардам, дар он ҳаст ва чун аз амонат хориҷ буд ва ман мутлақан ба худ раво намедорам, ки дар таълифи дигаре, ҳарчанд ки наздиктарини касон ба ман бошад, даст бибарам дар он андак тасарруфе накардам.

Дар ин сурат ман мутаҳаййирам касоне, ки ин шароит дар эшон фароҳам нест ва ин нукоти асосиро наметавонанд риоят бикунанд ва медонам васоили риояти онро надоранд, чи гуна бо камоли суръат ва далерӣ муддаӣ ҳастанд, ки беҳтарин китобро дар луғати форсӣ ба мардум додаанд!

Дар ин солҳои ахир он чи ман дидаам, шаш китоби луғат аз панҷ тан муаллифи муосир мунташир шудааст, ки ҳар як бешу кам даъвои камол доранд. Марҳум Саййид Муҳаммадали Дой- ул- ислом (муаллифи “Фарҳанги Низом”- А.С.) пеш аз эшон дар Ҳайдарободи Дакан панҷ чилд китоби луғат бо ҳамин даъовӣ интишор додааст, ки шароити асосии аслӣ ва фаннии луғатнавис дар он риоят нашуда ва вай ҷомеи шароити ин кор набудааст. Ҳарчанд дар оғози яке аз мучалладоти он тақризе аз ман ҳаст, вале ман дар он замон бисёр ҷавонтар ва ноозмудатар ва далертар аз имрӯз будам ва агар имрӯз аз ман меҳост, маъхуз ба ҳаё

намешудам ва он тақризро наменавиштам. Узри он марҳум хостааст, зеро ки дур аз Эрон буд ва китоби луғате барои бегонагон менавишт ва бисёре аз васоил, ки дар Эрон барои мо фароҳам аст, дар Ҳиндустон барои ӯ фароҳам набуд ва ба ҳамин чиҳат ӯ инак барои пур кардани тоқчае аз китобхонае бад нест ва шояд аз ин чиҳат судманд бошад, ки муаллифони дигар аз он ибрат бигиранд ва аз лағзишҳои фаровони вай худдорӣ кунанд.

Аммо касоне, ки дар Эронанд ва васоили корро фароҳам доранд, узрашон ончунон пазируфта нест ва чуз кӯтоҳии ҳиммат ва далерӣ дар коре, ки аз эшон сохта нест ва мебоист дар пайи он нараванд, маҳмиле (ин ҷо ба маънои ҳар он чи метавонад маҳалли эътимод воқеъ гардад, омадааст- А.С.) дигар наметавон дар миён ниҳод.

Чанд рӯз пеш, ки барои сафари кӯтоҳе ба Техрон боз гашта будам, дидам мочарое дар бораи луғатнависӣ ва чанд китобе, ки дар ин муддат интишор ёфтааст, барпо кардаанд.¹¹

Тане чанд аз дӯстон, ки ба таҷриба ва андешаи ман ба назари лутф ва бузургворӣ менигаранд, исрори фаровон карданд, ки ман дар ин замина чизе бинависам ва роҳнамои мардони пухта ва озмудаи доно, ки меҳоянд дар ин роҳ гоме бардоранд, бишавам. Бо ин ки вақти ман барои ин кор бисёр кам ва гирифтории ман дар ин сафари чандрӯза беш аз ҳама буд, бори дигар иститродан (баргашта) бар ин китобҳо нигаристам ва инак метавонам бе дағдағаи хотир бигӯям, ки аз миёни ин шаш китоби ахир аз ҳайси ҷомеъ будан ва то ҳадди вофӣ ва шофӣ будан ду китобе, ки оқои Ҳасани Амид интишор дода ва ман ҳанӯз тавфиқи ошноии зоҳириро бо ӯ наёфтаам, бар китобҳои дигар рӯҳрон дорад. Пайдост, ки ин марди муҳаққиқ солҳо ранҷ бурда ва дар кори худ андеша карда ва ин ҷӣ дар вусъи вай будааст, ба кор бурда, ки кори вай комилтар аз кори дигарон бошад. Кош ҳама кас ҳамин корро мекард! Камоли мутлақ ҳаргиз дар ҷаҳон набудааст ва нест. Ҳадди аълои камол ин аст, ки касе бикӯшад

¹¹ Ишора аст ба сару садое, ки баъзе муаллифон ва ноширон пас аз интишори фарҳанги Амид- “Фарҳанги кӯчаки чайбӣ” барпо карда буданд. Зеро фарҳангҳои онҳо бо интишори фарҳанги Амид аз ривож афтод ва ночор аз тариқи рақобати маккорона дар садад баромаданд, ки мардумро нисбат ба фарҳанги Амид бадбин кунанд. “Ношир”- и ҷопи аввал

кори худро комилтар аз пешиниён анҷом диҳад ва ин аҷри бузургро ман дар бораи оқои Ҳасани Амид қоилам. Махсусан мебинам, ки вай бо фурӯтани комил ба ин майдон даромада ва даъвии дигаронро надорад. Аз ин ҷо пайдост, ки ин мард ҳамеша рӯ ба камол хоҳад рафт, зеро дар ин ҳеҷ гуна ҷои сухан нест, ки ҳар кас гирифтори ғурур, ки яке аз бузургтарин бадбахтиҳои одамизодагон аст, шуд, ҳамеша дар он манқасатҳои нахустин мемонад ва аз ӯ то сарҳади камол фарсангҳо роҳ хоҳад буд.

Ҳатто дар кишварҳое, ки таблиғоти бозоргонӣ ба ҳадди камоли худ расида ва ҳазорон шубҳа дар азҳони мардуми зудфиреб фароҳам мекунад, ин нуқтаи мусаллам ба таҷриба расидааст, ки таблиғ дар қорҳои илмӣ ранҷи беҳуда бурдан ва пули беҳуда талаф қардан аст. Муҳол аст битавон китоби ноқиси пурғалатеро ба зӯри таблиғ ба мардум таҳмил кард. Борҳо дида шудааст, ки гуруҳе фиреб хӯрдаанд, аммо ба зудӣ аз фирефтагӣ берун омада ва бар фиребанда лаънат ва нафрин қардаанд. Ҳатто шаръан ва урфан ман касеро муҷоз медонам, ки фиреб бихурад ва китоберо бихарад ва чун онро бараду хонад ва ба навоқису маоиби он пай барад онро ба фурӯшанда боз гардонад ва пули худро аз ӯ пас бигирад, ҳамчунон ки агар шумо колои табохшуда ва фосидеро надоништа харидед, ҳақ доред ба фурӯшанда баргардонед.

Дар дами рафтан аз Техрон ҷузъае бе ному нишон ба ман доданд, ки касе бар “Фарҳанги Амид” хурдаҳое чанд гирифта буд.

Бархе аз онҳоро бо асли китоб муқобила қардам ва шигифтам омад, ки дидам ношир ва мубтакири он ҷузъа хилти мабҳас (ба ҳам омехтани мавзуи баҳс) қарда, дурусти онро нодуруст қалам дода, чанд ҷои дигар эроде, ки қардааст, ворид нест ва дуруст ҳамон аст, ки дар “Фарҳанги Амид” ҷоп шудааст.

Иҷолатан маҷоли инро надорам, ки ҳамаи он маворидро як-як нишон бидиҳам ва чун мақсуди ман ҳамла ба китобе ва дифоъ аз китоби дигар нест, ин қорро ба дигарон боз мегузорам.

Ягона андешаи ман дар тасвиди ин саҳоиф он буд, ки ба андозаи тавоноии ҳештан ва таҷрибае, ки аз солиёни дароз дар ин қор дорам, иҷолатан қуллиётеро, ки боиси иршоди луғатнависони

имрӯзи Эрон хоҳад шуд, дар ин сутур ба ихтисор биғунҷонам ва бештар рӯи сухани ман ба оқои Ҳасани Амид аст, ки медонам пӯёи роҳи камол ва ҷӯёи дуруст аз нодуруст аст ва чун яқин дорам, ки китоби вай беш аз китобҳои дигар мавриди қабул ва иқболи мардуми Эрон аст ва ба ҳамин ҷиҳат ба зудӣ ҷопҳои дигари он интишор хоҳад ёфт, поре аз ин нукотро, ки мавриди таваҷҷуҳи ӯ набудааст, дар ҷопҳои оянда, ки ман бо бесабрӣ мунтазирӣ он ҳастам, риоя кунад.¹²

Таҳияи **Аҳмадҷон Сангин** - номзоди илмҳои филологӣ.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

АБДУЛҒАФУРИ

ОРЗУ

Тиланге бар «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»

**Яке тиланг бихоҳам задан ба шеър акнун
Ки турфа бошад аз шоирони хос тиланг¹**

Муқаддима

Ҳамаи фарҳефтагон медонанд, ки Рӯдакӣ шоирест бузург ва ҷараёнсоз. На танҳо дар дарбори Наср ибни Аҳмади Сомонӣ манзалати воло дорад, бал суханварон ва суханшиносони рӯзгор бар таъби вақод ва зеҳни наққодаш сиҳҳа гузоштаанд. Мутассиф намудани «шоири тирачашми равшанбин» ба «устоди шоирон» баёнгари фазлу ҷойгоҳи маънавияш дар ҷуғрофиёи фазилату фарҳефтагӣ аст. Нигоранда бовар дорад, ки дар сайри таърихи адабиёти форсии дарӣ, ҳатто ҷаҳон, шоиреро наметавон ёфт, ки ҳамаи ҳавзаҳои шеър ба гунае мутаассир аз он бошанд. Рӯдакӣ шохистарин чеҳраи ҷуғрофиёи бузурги шеър аст, ҳамосасароён,

¹² Ишора ба фарҳанги кӯчаки Амид аст, ки дар он аз лиҳози ихтисор аз поре нукот сарфи назар шуда, дар фарҳанги ҳозир он нақис баргараф гардида ва нукоти лозим риоя шудааст. “Муаллиф”

Амид”).

(шарҳи повараки “Фарҳанги

қасидасароёни мадҳияпардоз, шоирони ориф, орифони шоир ва ғайра бад-он иқтидо кардаанд. Ба таъбири дигар, Рӯдакӣ укёнусест маввоч, ки ҳамаи рӯдхонаҳои шеърӣ форсӣ аз он сарчашма гирифтаанд. Дақиқӣ бар манзалати «шоири тирачашму равшанбин» сикҳа меғузорад ва Фирдавсӣ бо татаббуъ дар осори Рӯдакӣ на танҳо вомдори ӯст, бал талош намудааст, ки пой дар ҷойи пойи Рӯдакӣ гузорад:

В-агар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Варазрӯдро Мовароуннаҳр дон (Рӯдакӣ)[5].

Вагар паҳлавонӣ надонӣ забон,
Ба тозӣ ту Арвандро Дачла хон (Фирдавсӣ)[7]

Ва дар ҳасрати ин ки битавонад ҳамтӯе бар ин байт бисарояд:

Ҳар ки н- омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор,
зеҳн ва забонаш ҳамеша дар талотум будааст:
Яке нағз бозӣ кунад рӯзгор,
Ки биншонадат пеши омӯзгор.
Чунин аст худ гардиши рӯзгор,
Нагирад ҳаме панди омӯзгор.

Қасидасароёни мадҳияпардоз Унсурӣ, Манучехрӣ, Фаррухӣ, Ҳоконӣ, Азракӣ ва ғайра аз манзаре вомдори Рӯдакианд. Ҳамон гуна ки Сӯзанӣ дар ҳазл ва Убайд дар танз аз ин хон хӯшае рабудаанд.

Тору пуди парниёни панди Саъдӣ бо офаринишгоҳи андарзофарини шеърӣ Рӯдакӣ пайванди ногусастанӣ дорад:
«Окилро пурсиданд, ки неқбахт кист ва бадбахт чист? Гуфт:
Неқбахт он, ки хӯрду кишт, бадбахт он ки мурду ҳишт»[11]
Неқбахт он касе, ки доду бихӯрд,
Шӯрбахт он, ки ӯ надоду нахӯрд.

Ҳофиз худ муътариф аст, ки «солҳо бандагии соҳибдевор» кардааст, хотираш дар гавари турки самарқандӣ аст ва дар ин дилдодагӣ «насими бўйи Ҷӯйи Мӯлиён» тароват меафшонад:
Ҳеҷ то хотир бад-он турки самарқандӣ диҳем,
К-аз насимаш «бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме»[10].

Аммо оне, ки пас аз Амир Муизӣ бодаи андеша ва суварӣ ҳаёлашро дар паймонаи “Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён” мерезад, ва бо дами ирфонияш ҷараёнсозӣ менамояд, Санои Ғазнавӣ аст:
Хусрав аз Мозандарон ояд ҳаме,
Ё Масеҳ аз осмон ояд ҳаме....[6].

Мавлоно ки дар имтидоди масири Саной сайру сулук намуда, худ бад-он муътариф аст:
Аттор рӯҳ буду Саной ду ҷашми ӯ,

Мо аз пайи Саноиву Аттор омадем,
пой дар ҷойи пойи Рӯдакӣ мегузорад ва бо иқтибоси чандин
мисраи «шоири тирачашму равшанбин» ба оҳанги шухуди хеш
бода дар паймона мерезад:

Бӯйи боғу гулситон ояд ҳаме,
“Бӯйи ёри меҳрубон ояд ҳаме”.

Аз нисори гавҳари ёрам маро,
“Оби дарё то миён ояд ҳаме”[3].

Бад-ин гуна орифони шоир «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» - ро бо
ворастагӣ ва ишқ табдил ба чараёни муталотуму мутадовим
менамоянд.

Аз манзари дигар

Таърихи адабиёти мо баёнгари ин ҳақиқат аст, ки
қасидасароёни мадҳияпардоз ба силаҳои Рӯдакӣ чашм дӯхта ва
ғибта хӯрдаанд. Унсурӣ ва Сӯзанӣ аз ҷумлаи ҷунин шоиронеанд.
Албатта Унсурӣ дар айни замон ба мақоми суҳанвари Рӯдакӣ арх
мегузорад ва бар аҳзи худ муътариф аст:

Ғазал Рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман рӯдакивор нест.

Агарчи бикӯшам ба борик ваҳм,
Бад-ин парда андар маро бор нест[7].

Носири Хусрави Балхӣ ва Кисоии Марвазӣ бар мабной
ҳамгироии ойинӣ ба ситоиши Рӯдакӣ пардохтаанд ва ҷамъе низ
бинобар табъ ваққод ва қасрати ашъораш. Ҳоконӣ бо он ки
мисраёро аз Рӯдакӣ вомдор аст, пас аз Абӯзироъа танҳо қасест,
ки аз боби тафохур Рӯдакиро резахори хони худ медонад:

Шоири мубдиъ манам, хони маъонӣ марост,
Резахӯри хони ман Рӯдакиву Унсурӣ[8].

Шигифт ин ки дар замони зисти Рӯдакӣ, пас аз марғаш ва то
қарни шашум ҳеҷ шоире ба сурудаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»
илтифоте накардааст. Танҳо шоири чараёнсоз, яъне Саноии
Ғазнавӣ бо «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» табъозмоя намудааст.

Ба бовари нигоранда оне, ки суруди «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро
барҳаста ва мубаддал ба як чашмандоз менамояд, Низомии
Арӯзии Самарқандӣ аст.

Низомии Арӯзӣ дар нимаи дувуми қарни шашум (худуди
551-и ҳиҷрӣ) «Чаҳор мақола»-ро таълиф намуда, албатта, ки дар
рӯзгори худ «Чаҳор мақола» аз осори вазини адабӣ аст, ҷунонки
имрӯз низ пажӯҳишгарон бар он така, таъкид ва истинод
меварзанд, яъне дорои арзиши вижаи худ аст. Низомии Арӯзӣ
нақши ҳодисасози «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро ҷунон ба зебой
тарсим мекунад ва аз ҳавзаи таърих ба қаламрави адабиёт

мекашонад, ки ба масобаи як чатри бузург ҳамаи суҳанваронро пӯшиш медиҳад.

Бинобар ин истидлоли чанд нукта нақши меҳварӣ дорад:

- Рӯдакӣ шоирест рӯшанбин ва ҷараёнсоз.
- Рӯдборҳои маввоти **ҳамоса, маснавӣ, қитъа, рубоӣ. ғазал** (бинобар ғамии Унсурӣ) ва **қасида** аз талотумгоҳи шеъри Рӯдакӣ сарчашма гирифта ва муншаъиб шудаанд. Ба таъбири дигар, ҳамон «даҳ ҳилати шоирӣ», ки Ҳоконӣ бадон ишорат дорад, дар абёти ба ёдгор монда(-и Рӯдакӣ) метавон ёфт.
- Суруди «Бӯи Ҷӯи Мӯлиён» бо ҳама ҳодисаофаринӣ аз қарни шашум ба баъд табдил ба ҷашмандози шоирона шудааст.
- Аз бисту анд вижагӣ, ки ба масобаи басомади сабки хуросонӣ, ба вижа шеъри Рӯдакӣ метавон баршумурд, ҳеҷ як аз ин вижагӣҳои меҳвариро дар ин суруда наметавон ёфт. Ин суруда аз басомадҳои «истеъмоли **кучо** ба сурати мавсул», эдун ва эдар, **обо, абе, абр, алифи итлоқ, ҳарфи атф** дар **оғози байтҳо ва мисраъҳо, вожаҳои кӯҳан, ташдиди муҳаффаф, таҳфифи мушаддад, хуруҷ аз вазни арӯзӣ, бахрҳои ғариб ва номаънӯс, истилоҳоти илмӣ ва нучумӣ**¹⁰ ва ғайра мубаррост. Албатта ҷигунагии **радифро** наметавон нодида ангишт.
- Ин суруда бозтобе аз ғаварони ҳолати ботинӣ ва шоиронаи Рӯдакӣ нест, бал ба хости фармондеҳони лашкарӣ ва кишварӣ суруда шудааст. Шакке нест, ки тамоюли отифии бозгашт ба зодгоҳ дар ҳамаи абёт мавҷ мезанад.
- Ин суруда дар мафсали кашокаши Ҳарӣ ва Бухоро қад қашидааст. Ҷигунагии ишқ ба зодгоҳ дар ҷуғрофиёи Хуросони Бузург аз нимаҳои пинҳон ва қобили тааммули «Бӯи Ҷӯи Мӯлиён» аст.
- Забони фарҳанги ва тамаддунии Хуросони Бузург аз Ҳарӣ то Бухоро забони дарӣ аст.

Бо таваҷҷуҳ ба ин иҷмол ҷигунагии «Бӯи Ҷӯи Мӯлиён»-ро дар ойнаи ривояти «Ҷаҳор мақола» тамошо менамоем.

Даме бо «Ҷаҳор мақола»

Ба ривояти Низомии Арӯзӣ Наср ибни Аҳмади Сомонӣ «самими давлати Сомониён» аст ва «чаҳон обод, мулк беҳасму лашкар фармонбардор». Он гоҳ ки пой дар қаламрави Ҳарӣ меғузорад, чунон «ҳавои Ҳарӣ дар сари ӯ ва ишқи Ҳарӣ дар чони ӯ» хайма мезанад, ки Ҳарӣ дар нигоҳаш чун бихишти адн ҷилва менамояд, то он ҷое, ки «бар бихишт тарҷеҳ ниҳодӣ ва аз баҳори Чин зиёдат овардӣ»¹¹.

Наср ибни Аҳмад чаҳор сол дар чунин бихиште иқомат меғузид ва ҳаргиз сари бозғашти Бухоро надорад. Бухороиён аз иқомати дарозмуддат дар Ҳарӣ дилтанг мешаванд. Дурӣ аз ёру диёр рӯху ҷонашонро дарҳам мефишорад, аммо дар фазои истибдоди шарқӣ тавони дам заданро надоранд. Аз Рӯдакӣ меҳоханд, ки ҳиллае бар кор бандад, то амир дил аз Ҳарӣ барканад ва подоши чашмгиреро ваъда медиҳанд ва таъаххуд менамояд. Рӯдакӣ бо фарҳехтагии тамои мутарассиди ғурсат ва мақоме мемонад, то битавонад дар рӯху равони Наср ибни Аҳмад тӯфонеро барпо намояд:

Рӯдакӣ, «ки набзи амирро биғирифта буд ва мазочи ӯ бишнохта, донист ки бо наср бо ӯ дарнагирад рӯй ба назм овард ва қасидае бигуфт ва ба вақте ки амир сабӯҳ карда буд дар омад ва ба ҷои худ бинишаст ва чун мутрибон ғурӯ доштанд, ӯ ҷанг барғирифт ва дар пардаи Ушшоқ ин қасида оғоз кард»:

Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме,

пас ғурӯтар шавад ва гӯяд:

Реги Омуву дуруштиҳои ӯ
Зери пояи парниён ояд ҳаме.

Чун Рӯдакӣ ба ин байт расид:

Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.

Амир чунон мунфаъил ғашт, ки аз тахт ғуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоби хинги навбатӣ овард ва рӯй ба Бухоро ниҳод, чунонки ронин ва мӯзаҳо то ду фарсанг дар пайи амир бурданд ба Барута ва он ҷо дар пой кард....»

Бо таваҷҷуҳ ба ин ривоят пурсишҳоеро метавон матраҳ кард:

- 1) Ин ривояте, ки Низомӣ бад-он пардохта ҷӣ қадр муввасақ аст?
- 2) Агар ин ривоят маҳсур ба «Чаҳор мақола» аст, ҷаро фарҳехтагон то кунун ташкик наварзидаанд?
- 3) Ҷӣ гуна сурудае метавонад чун меваи мамнӯъа Наср ибни Аҳмадро водор ба ҳабут аз бихишти Ҳарӣ намояд?

- 4) Аз манзари «**шуъури нубувват**» ва «**ходиса дар забон**» «**Бӯйи Қўйи Мӯлиён ояд ҳаме**» чи чойгоҳе дорад?
- 5) Агар битавон ҳафт санъат (**мутобиқ, мутаозод, мураддаф, баёни мусовот, узуббат, фасоҳат ва ҷазолат**)-ро бар ин суруда татбиқ кард, оё барҷастагии ҷараёнсози он дар гарави ин саноеи бадеӣ аст? Ин «саноеи адабӣ» аз назари қуввати ҳунари бо **истиора, киноя, ихом, истиҳдом, породукс, хиссомезӣ** ва ғайра метавонад баробарӣ намоянд?
- 6) Агар ин суруда аз назари сохтори ҳунари манзалате фурутар аз басо ашъори Рӯдакӣ дорад, нимаи пинҳони нақши таъсиргузори онро чӣ гуна метавон табиин кард?
- 7) Низомии Арӯзӣ дар ин замина чӣ боваре ба ёдгор гузаштааст?

Ба бовари Низомии Арӯзӣ Рӯдакӣ чун равоншиносон **набз ва мазочи** амирро шиносӣ мекунад. Медонад, ки дар ҳангоми хушёрӣ наметавонад бар азви амир хадша ворид намояд ва ҳатто дам занад. Бинобар ин замонро мегузинад, ки Наср ибни Аҳмад чанд ратли гаронро сар кашада, бо талхӣ «**бодаи мардафкан**» барои дақиқе «ишқи Ҳарӣ»-ро ба нисён супурда ва ба дунёи отифӣ маҷоз ғарқ аст. Дунёе, ки ба ваҷъи аклонии наср (намуди адабӣ) иҷозаи вуруд намедихад. Номавзунӣ равонӣ бо каломӣ мавзун мувофиқ меафтад. Аз ин манзар аст, ки «Бӯйи Қўйи Мӯлиён ояд ҳаме» бидуни визо ба қаламрави равонӣ «**амири сабӯҳ карда**» бо сӯзу ғудози ҷанг – он ҳам дар пардаи «**Ушшоқ**» қадам мегузорад ва риштаи беҳудӣ амирро меҷунбонад ва Наср ибни Аҳмад- «**самими давлати Сомонӣ**» - дар олами мастӣ ва нохушёрӣ аз «**биҳишти Ҳирот**», ки бад-он ишқ меварзад, **хубут** мекунад ва дури мегузинад ва бо тайи «**ду фарсанг**» аз хоб беҳаёли бедор мегардад ва ҳамаи ҳашам, ҳидам ва сипоҳро дар пайи худ мебинад ва дигар роҳе барои бозгашт наметавонад.

Бинобар ин ривоят ҳолати Наср ибни Аҳмади Сомонӣ дар тарки Ҳарӣ ва бозгашт ба Бухоро аз нуқтаҳои барҷастаи ин ҳодиса аст. Бар равоншиносии Рӯдакӣ бояд аҳсант гуфт. Ду дигар ин ки Рӯдакӣ, ки боиси ин тасмим муҳтавӣ бар ноҳудогоҳӣ шудааст, пас аз ғалабаи ҳудогоҳӣ бо ҳашми Наср ибни Аҳмад мувоҷеҳ нагаштааст? Агар ривояти «**ҳавои Ҳарӣ дар сари ӯ ва ишқи Ҳарӣ дар ҷони ӯ**»-ро ҷиддӣ бигирем, бидуни шак,

Рӯдакӣ ҳадди ақал аз чашми амир афтодааст. Чунонки Рӯдакӣ пас аз бозгашт ба Бухоро, ба рустояш боз мегардад, ки метавонад бар малоли хотери Наср ибни Аҳмад далолат намояд. Оре, Ҳарӣ дар нигоҳи амири Сомонӣ чун «**бихишти адн**» аст ва ҳатто «**бар бихишт тарҷеъ ниҳодӣ ва аз баҳори Чин зиёдат овардӣ**».

Оне ки бо ноҳудогоҳ ошиқӣ Ҳарӣ риндона бозӣ намуда, то он ҷое, ки онро вомедорад то бидуни тадбир ва дароят ва дар ниҳояти ошуфтагӣ ва саросемагӣ пойи бараҳна сар ба саҳро занад, агар бо оташи хашмаш сӯхта бошад, ҳадиси дур аз воқеият нест.

Ҳарӣ дар ойинаи «Чаҳор мақола»

Дар ривояти Низомии Арӯзӣ нуктаҳои нопадиди дигареро низ метавон ёфт:

Алиф - ободонии Ҳарӣ. «Чунин овардаанд, ки Наср ибни Аҳмад зимистон ба дорулмулки Бухоро мақом кардӣ ва тобистон ба Самарқанд рафтӣ ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон, магар як сол навбати Ҳарӣ буд, ба фасли баҳор ба Бодғис буд, ки Бодғис хуррамтарин чароҳурҳои Хуросон ва Ироқ аст...

Чун сутурон баҳор неку бихурданд ва ба тану тӯши хеш боз расиданд ва шоистаи майдони ҳарб шуданд, Наср ибни Аҳмад рӯй ба Ҳарӣ ниҳод ва ба дари шаҳр, ба Марғи сапед фуруд омад ва лашкаргоҳ бизад ва баҳоргоҳ буд, он ҷо лашкар баросуд ва ҳаво хуш буд.. ва чун Меҳргон даромад... инсоф аз наъими ҷавонӣ бистуданд... Меҳргон дер даркашид ва сармо қувват накард... чун амир Наср Меҳргон ва самароти ӯ бидид, азимаш хуш омад... Амир бо он лашкар бад-он ду пора деҳ, ки ўро Ғўра ва Дарвоз хонанд, зимистон он ҷо мақом карданд.

Чун баҳор даромад аспон ба Бодғис фиристоданд... ва лашкаргоҳ ба Молин миёни ду ҷӯй бурданд; чун тобистон даромад меваҳо даррасид амир Наср ибни Аҳмад гуфт: Тобистон кучо равем, ки аз ин хуштар мақомгоҳ набошад, Меҳргон биравем; ва чун Меҳргон даромад, гуфт: Меҳргони Ҳарӣ бихурем ва биравем, ҳамчунин фасле ба фасле ҳаме андохт, то чаҳор сол бар ин баромад...».

Дар ин ривоят чанд нуктаи калидӣ нухуфта аст:

- 1) Ободонӣ, сарсабзӣ, тароват ва шодобии Ҳарӣ;
- 2) Меваҳои фаровон, чунонки «Ҳофизии Абӯ» ба як саду бист наъи ангири Ҳарӣ ишорат дорад;
- 3) Бодғис, хуррамтарин чароҳурҳои Хуросон ва Ироқи Аҷам будааст. Дареғ, ки зодгоҳи Ҳанзала:

Меҳтарӣ гар ба коми шер дарафт,
Шав хатар кун, зи коми шер бичӯй:
Ё бузургиву иззу неъмату ҷох,

Ё чу мардон-т марги рӯёрӯй,
ки дар сайри таърих аз тавобеъи Ҳирот будааст, бинобар
тақсимои идорӣ ончунон ки ту дониву ман – аз ҷуғрофиёи
бузурги тавобеъи худ ҷудо афтадааст. Имрӯз Бодғис бинобар
нафаси кавирпарвари хушксолӣ, ҷангҳои мустамир ва бекифоятии
муҳарриз, ҷунон зору забун аст, ки агар Наср ибни Аҳмад ҷашм
бикшояд, ҳаргиз бовар наменамояд, ки ин ҳамон Бодғиси хуррам
аст;

- 4) Наср ибни Аҳмад ба Ҳарӣ сафаре менамояд, то сутурони ба
тану туши хеш бозгардонад ва шоистаи майдони ҳарб
шаванд, вале ҷозибаи Ҳарӣ амири Сомониро бо табиати
сабз ва шодоби хеш ҷунон латофати табъ мебахшид, ки
базмо бар разм тарҷеҳ мениҳад ва ҷаҳор сол дар ин
қаламрав мондагор мегардад.

Бе: Ҳирот ва Сомониён. Бидуни тардид яке аз силсилаҳои фарҳанг
парвари Хуросони Бузург, силсилаи Сомониён дар ҷуғрофиёи
Афғонистони таърихӣ аст, бо қамолӣ таассур, то он ҷое, ки ба
ҷуғрофиёи таърихии Ҳирот ошноӣ дорам, ҳаргиз обида ва асаре аз
хузури ҷаҳорсолаи Наср ибни Аҳмад наметавон ёфт. Қош амири
Хуросон дар биҳишти Ҳарӣ обидаеро ба ёдгор мегузошт. Дуи
дигар, ин ки Рӯдакӣ дар ҳангоми бозгашт аз қаламрави Ҳарӣ бо
ҷаҳорсад шутур молу манол ба зодгоҳаш боз мегардад. Мавлоно
Абдураҳмони Қомӣ ба ин ҳақиқат ҷунин ишорат менамояд:

Рӯдакӣ он ки дур ҳаме суфтӣ,
Мадҳи Сомониён ҳаме гуфтӣ,
Силлаи шеърҳои ҳамчу дураш,
Буд дар бори ҷаҳорсад шутураш.

Ба итминон метавон гуфт, ки табъи Рӯдакӣ бо таровати Ҳарӣ
даромехта ва дар ситоиши он – ки биҳишти худовандгори ўст-ба
фаровонӣ доди сухан додааст. Дарёғ, ки тангҷашмии рӯзгори
ҷаҳлпарвар, аз ганҷинаи маърифат ва мастии Рӯдакӣ моро маҳрум
сохта аст. Оре:

Мустӣ макун, ки нашнавад ў мустӣ,
Зорӣ макун, ки нашнавад ў зорӣ.

Натиҷа

Бинобар ривояти Низомии Арӯзӣ Рӯдакӣ бо тасарруф дар
ҳолати нохудоғоҳи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ бар он мегардад,
ки дар авҷи мастӣ ишқ ба «биҳишти Ҳарӣ» -ро ба нисён супорад.
«Амири сабӯҳ карда» бо шунидани «Бӯйи Қӯйи Мӯлиён» он ҳам
дар «Пардаи ушшоқ» ҷунон мунфаъил мегардад, ки бо
саросемағие, ки барозандаи қабку одоби амирон нест, сар ба

сахро мегузорад. Он гоҳ ки ба олами худогоҳиву ҳушёрӣ боз мегардад бо ҳамаи хидаму ҳашам фарсангҳо аз хиттае, ки бад-он дил додааст, фосила гирифта бо камоли итминон метавон гуфт, ки Наср ибни Аҳмад дар он дақиқ саропо ҳашм ва нафрат будааст. Чун гусасти отифӣ ҷуз ҳашм пайомаде надорад.

Бинобар ин ҳунари Рӯдакӣ на дар пардохтани шеър ва таснифе некӯст, бал ҳунараш моҳасали мавқеъшиносӣ аст. Шеърро чунон бо чанг дармеомезад, ки амири сабӯҳкардари фурсати андешидан намедиҳад.

Ба бовари ин қалам ҳаргиз «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» қуввати касидаҳои «Модари май» ва «Маро бисуду фуру рехт ҳар чи дандон буд»-ро надорад; наметавонад бо сурудаҳои «Шод зӣ, бо сияҳчашмон шод» ва «Эй он ки ғамгиниву сазоворӣ» ҳамсарӣ намояд.

Он чи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро бартарӣ бахшидааст, нақши асаргузори он дар бозгашти Наср ибни Аҳмад аз Ҳарӣ ба Бухорост, яъне Рӯдакиро ба масобаи равоншиноси чирадаст беш аз «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» бояд ситуд.

Таваҷҷуҳи Ҳаким Саноии Ғазнавӣ ба «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» ва рехтани ҳолати шахудиаш дар ин паймона оғозест, ки «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро аз қуруни мутаволӣ матраҳ ва ҷорӣ месозад. Оне, ки ин сурударо дар ҷуғрофиёи адабӣ табдил ба чашмандоз менамояд, Низомии Арӯзии Самарқандӣ аст, зеро ба шаходати таърихи адабиёти ин хитта ҳамаи суҳанвароне, ки қабл аз қарни шашум ба гунае ба Рӯдакӣ пардохтаанд, ҳаргиз шоммаи адабиашон бо «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» нисбате надорад. Ин ҳақиқати муҳаррир баёнғари нақши меҳварии Низомии Арӯзӣ дар барҷаста кардани ин сурудаи ҳодисофарин аст.

Агар сурудаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён» аз ҳодисаи бозгашти манфаъилонии амири сомонӣ аз Ҳарӣ ба Бухоро тафкик намоем, ҳаргиз ба унвони шеъри бартар аз миёни ҳазору анд байти ба ёдгормонда гузиниш нахоҳем кард. Чунонки шодравон Ғуломҳусайни Юсуфӣ дар «Чашмаи равшан»-аш ба ин суруда иҷозаи вуруд надодааст.

Бо камоли таассур бояд гуфт: бо ҳамаи ишқи амири сомонӣ ба Ҳарӣ ва чаҳор сол мондагорӣ ҳеч обида ва асареро наметавон ёфт, ки ойинадори Оли Сомон дар қаламрави Ҳарӣ бошад.

Ба ҳар ҳол умедворам ҳамоно гуна ки Авфӣ дар қарни ҳафтум девони комили Рӯдакиро дидааст, ҳодисае мунтаҷ ба кашфи ин ганҷинаи мафқуда гардад. Чунин умеди дар ҷонам забона мекашад, чунин бодо!

Кобул

7.25.1387

Пайнавишт:

1. Дар Фарҳанги Деххудо **таланг** ва **туланг** бо истинод ба чандин фарҳанги дигар ба маънои гадоӣ, ниёз, хоҳиш маъно гардида ва ба ин байти Рӯдакӣ истинод шудааст:

Яке **таланг** бихоҳам задан ба шеър акнун,
Ки турфа бошад аз шоирони хос **таланг**.

Мусаллам аст, ки **тиланг** дар ин байт ҳеч як аз маънии фавкро ифода намекунад, бал ба маънои нақду таъриз аст. Аллома Деххудо талангро «задани ангушт бар даф, доира» низ маъно намудааст ва бо истинод ба ин байти Мир Наҷот:

Навбати тахти шаланг аст, ҳарифон дасте,
Тунбаки мо ба **таланг** аст, ҳарифон дасте,
Талангро муродиф бо кӯк кардан донистааст.

Дар ғӯиши хиравиён “**талинг**” ҳул додан аст ва дар ғӯиши мардуми Балх ба ҳамин маъно сурати **тиланг** мутадовил аст. Аз он чое, ки ин байт мутмаинан аз як қасидаи мутававал аст ва қофияҳои “**талинг**” маҳдуд, бо итминон метавон гуфт, ки Рӯдакӣ “**тиланг**” талаффуз менамуда. Албатта манзури шоир ҳул додан, нақд, таъриз ва хадша ворид кардан ба шеъри дигарон аст. Бо чунин истинботе номи ин набишта “Тиланге бар “Бӯи Чӯи Мӯлиён” аст, яъне нақде бар “Бӯи Чӯи Мӯлиён”.

2. Аҳмад ибни Умар ибни Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Ҷомӣ, ҷопи аввал, Техрон, 1382 ҳ.ш

3. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ. Куллии Шамси Табрезӣ. Бар асоси нусхаи Фурӯзонфар, 2 ҷилд ба кӯшиши доктор Тавфиқи Субҳонӣ. Нашри Қатра, Техрон 1381.

4. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ. Интишороти Фирдавсӣ ва Ҷомӣ, ҷопи аввал, бе то.

5. Рӯдакӣ, Девони Рӯдакӣ. Танзим, тасҳеҳ ва назорати Ҷаҳонгири Мансур. Интишороти Нохид, Техрон, 1373.

6. Санои Ғазнавӣ. Девони Саной. Ба кӯшиши Мударрисӣ Разаӣ. Китобхонаи Саной, Техрон, 1354 ҳ.ш.

7. Унсурӣ. Девони Унсурӣ. Ба эҳтимоми дуктур Дабири Саёқӣ. Китобхонаи Саной, Техрон, 1342 ҳ.ш.

8. Ҳоконии Шервонӣ. Девони Ҳоконӣ. Ба эҳтимоми дуктур Саййид Зиёуддини Сачҷодӣ. Заввор, Техрон, 1342 ҳ.ш.

9. Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ. Шохнома. Амири Кабир, Техрон, 1343 ҳ.ш.

10. Ҳофиз. Девони Ҳофиз. Мусахҳеҳ Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ. Интишороти Ҷовидон, ҷопи аввал, Техрон, 1348.

11.Шайх Муслиҳиддин Саъдӣ. Куллиёти Саъдӣ. Ба эҳтимоми Муҳаммадали Фурӯғӣ. Ҷовидон, Техрон, бе то.

АБДУЛГАФУРИ АРЗУ

ЕЩЁ РАЗ О “БУИ ДЖУИ МУЛИЯН...”

Исследователи творчество Рудаки знают легенду о том, как благодаря его касыде «Буи джуи Мулиян ояд хаме» эмир Наср ибн Ахмад Саманид, на протяжении длительного периода находившийся вместе со своей огромной свитой на отдыхе в Герате, вдруг вскочив на коня, стремглав поскакал в Бухару. Эта касыда на протяжении многих столетий вызвала целый поток поэтических подражений, который вкратце анализируется в настоящей статье.

Ключевые слова: Абуабдуллах Рудаки, жанр касыда, персидско-таджикско-дари литература, литературный стиль, поэтические приёмы.

ABDULGHAFUR ARZU

ONCE AGAIN ON “BUYE JUYE MOLIYAN ...”

The researchers of Rudaki poetical heritage probably know a legend about his *qasida* “Buye jue Moliyan ayad hami”, listening to which the Emir of Bokhara Nasr ibn Ahmad of Samani after long staying in the Herat get on a horse and rode some kilometers to the Bokhara. During the centuries this *qasida* was on the focus of literary scholars and poets and many of them followed Rudaki in creation such *qasida* poem. In this article is given some examples of such imitation and were analyzed the style of imitated verses.

Key words: Abuabdollah Rudaki, genre *qasida*, Persian-Tajik literature, imitation, style, poetry art.

СУХАНШИНОСӢ, №2 2012

Рӯдакӣ нахустин ҳамриясарои забони форсии тоҷикӣ

Ҳамр дар забони арабӣ ба маънии шираи ангур ё шираи хурмо, ки таҳмир ба шароб шуда ва мастӣ биёварад мебошад. Ҷамъи он ҳамриёт аст, ки ба ашъор итлоқ мешавад, ки дар васфи май гуфта шавад. Шеъри ҳамрӣ бештар аз ҳама дарбаргири мавзуоте чун **май, соғар, майкада, мино, духтари раз, сабӯҳӣ, соқӣ....** мебошад.

Ашъоре, ки аз давраи ҷоҳилияти араб боқӣ монда гувоҳ бар он аст, ки дар он рӯзгор бозори шеърӯ шоирии араб сарду беравнақ набудааст, чунонки шоирони қасидасаро бо ҳамдигар ба мушоира мепардохтанд, дар қаламрави забони форсии дарӣ низ ҳар як аз анвои адабӣ маҳсули авзои иҷтимоӣ ва сиёсии ҳосси худ буда, чунонки навъи ҳамосӣ ва ғиноӣ ҳар қадам вобаста ба авзоъ ва аҳволи ҳосси худ мебошад, бениёз аз тавзеҳ аст, ки методи тағйири анвоъ ва сабкҳои адабӣ низ ҳамонро вобаста ба тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоии ҳамон ҷомеа аст, чунонки бо ҳамлаи муғул сабки хуросонӣ низ бино ба авомили гуногун ҷои ҳудро ба сабки ироқӣ таҳлиа кард.

Ба ҳамин гуна хостгоҳ ва авомили ба вучудоии ҳамр ва ҳамриёт низ ангеzahое дорад аз ҳама аввалтар хостгоҳи “сароиши ҳамриёт аз хостгоҳи рӯй овардан ба ҳамриёт чудо нест”[2,19]

Пажӯҳишгарон ва мунтақидони адабӣ ба он боваранд, ки шоирони давраи ҷоҳилияти арабро расм чунин буд, ки дар ташбиби қасоиди худ байте чанд дар бораи ҳамриёт месуруданд ва ин шева чунон инкишоф ёфт, ки дар девони шоирони машҳур Бӯхтурӣ, Абӯнӯвос ва Ибни Муътаз.... баҳраҳои мустақиле аз ҳамриёт ба назар мерасад.

Дар воқеъ ҳамриёт аз адаби давраи ҷоҳилияти араб ба адаби давраи исломӣ, ба хусус ба шеъри шоирони дарипардоз роҳ ёфт аз он ҷое, ки шоирони дарипардоз дар садаҳои савум ва ҷаҳоруми ҳиҷрӣ дар Хуросону Вароруд бо таваҷҷуҳи ҳукмронони бозавқу фарҳанг коҳи бегазанди забони дариро меоростанд, ҳар қадам аз забон ва адаби араб баҳрае кофӣ доштанд ва бо таъсирпазирӣ аз онҳо ҳамриёт ба шеърӯ адаби форсии дарӣ ворид гардид. Ҳамриёт пешинаи бас дароз дорад ва ҷакидаи ҳаёлоту завоқи мардуми ҷодарнишин, ки намоёнгари афкори мардумони ибтидоӣ ва саҳронишин мебошад. Вақте ки ин жанри адабӣ аз сӯйи шоирони шаҳрнишин ва шоирони дардҳои иҷтимоӣ, дардҳои тансӯз ва равонгудоз, ки шоирон аз гуфтани он тарсе дар дил доштанд ва аз ҳайбати шоҳони мустақил наметавонистанд розеро аз мулки дил

ва забон биёваранд оҳиста- оҳиста бо рамзу розҳо ва забони самбулик онро орояи лафзӣ бахшиданд, ки баъдҳо ба гунаи соқиномаҳо, ки баёнғари афкори ирфонӣ ва фалсафӣ мебошанд, чилваи зухур кард. Намунаи аз ҳама равшантари онро дар ашъори Низомӣ меёбем. Аммо ашъори хамрия барои нахустин бор дар давраи сомонӣ воридаи забони дарӣ шуд ва нахустин шоире, ки дар забони дарӣ ба сароиши хамрия пардохт Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Самарқандӣ (ваф. 329х.қ.) [11,238] мебошад.

Рӯдакӣ бо ҳамон қарихаи саршоре, ки дошт қасидаи модари майро суруд, ки яке аз уммаҳоти қасоиди забони форсии дарӣ аст. Рӯдакӣ ин қасидаро дар васфи маҷлисе сохт, ки Амир Наср ибни Аҳмад фармонравои давлати сомонӣ ба ифтихори ғалабаи Абӯҷаъфар Мокони Кокии Дайламӣ тартиб дода буд ва дар он маҷлис ба шодии Амир Абӯҷаъфар шароб нӯшид ва чоми сар ба муҳр барои Рӯдакӣ фиристод ва Рӯдакӣ ин қасидаро ҳамроҳ бо он чоми сар ба муҳр дубора ба хидмати Абӯҷаъфар гусел дошт [3,384]

Қасида бо ин матлаъ оғоз мешавад:

Модари майро бикард бояд қурбон,

Баччаи ӯро гирифтӣ кард ба зиндон [7,31]

Дар ин мақола қисмати хамрияи ин қасидаро маънӣ кардаам, бархе аз вожаҳои матрук, ки аз раҳгузари маънӣ душворёб буд ва ба насри сода баргардон намудам, то ҳама хонандагон кайфу кони ин қасидаро беҳтарак дарёбанд:

Барои он ки шаробе ба каф орем модари майро боист кушт ва сипас фарзанди дилбандаш, яъне хӯшаи ангурро ба хум зиндонӣ кард, фарзанди вайро натвонӣ ба осонӣ ба ҷанг овард, то магар хуб кафмолаш нақунӣ ва хуб нақӯбӣ то он ҷо ки шираи вучудаширо накашӣ ва ҳарчанд, ки аз оғози урдубиҳишт то поёни обонмоҳ, яъне ҳафт моҳи тамом пистони модарро намакад дур аз инсоф менамояд ва хеле нохуб, ки фарзанди кӯҷахро аз шири модар ҷудош кард, он гаҳ аз рӯи дину дод фарзанд ба зиндони танг маҳбус мегардад ва ҳафт шаборӯзи дигарро дар ҳисори зиндон ба хирагӣ ва ҳайронӣ сипарӣ намуда боз ба ҳуш меояд ва ба ҳоли худ менигарад ва аз дили ҷӯшандаву пур аз андӯх зерурӯ мешавад. Ва агар зарро ба оташ биполой ба андозаи ин сӯзу гудоз хамираи вучуди фарзандони токистон нахоҳад буд. Ба ранги уштури масте, ки даҳонаш пур аз кафк ва марде ниғаҳбон кафкхояшро пок мечинад, то тирагиаш аз байн рафта ва чехрааш ҳарчи равшантар шавад.

Баъд аз он ки аз бадхӯй бозмонд ва ором гирифт марди ниғаҳбон дараширо устувор ва муҳкам мебандад, то дурдаш таҳнишин ва ҷунон соф ва равшан гардад, ки ранги марҷон ва ёқути сурхро ба худ бигирад ва бархе аз он монанди ақиқ, яъне

сурх ва баҳрае монанд ба лаъли бадахшонӣ, ки дар нигин чо гирифта бошад, агар бўяш кунӣ гумон мебарӣ, ки гули сурху мушки анбар атри худро ба ӯ бахшидааст. Духтари токистон ба ҳамин гуна то гоҳи навбахор ва нимаи моҳи найсон шабурӯзро ба ғаму андӯҳи гудозон сипарӣ мекунад. Агар дар шабонгоҳ дараширо бикшӯй на духтари раз, бал чашмаи хуршеди тобонро хобида хоҳӣ ёфт:

В- он гаҳ агар ба ними шаб дараш бикшӯй,
Чашмаи хуршедро бинӣ тобон.

Агар каме аз онро дар чоми булурун бирезӣ он гоҳ хоҳӣ гуфт, ки ин на он оби оташгун, бал он гавҳари сурхест, ки рӯзгоре пайи имтиҳон ба кафи Мӯсии Имрон дода буданд¹³.

Он гоҳ агар чуръае аз ин оташи тезро марди бахил бинӯшад родмард мешавад ва агар мардони тарсу бинӯшанд диловар мешаванд ва агар мардони бо рухсораи зард бинӯшанд сурху чехрагулобӣ мешаванд, чунонки Саной ҳам гуфтааст:

Чу хурӣ чизе, к- аз хӯрдани он чиз туро,
Най чун сарв намояд ба масал сарв чу най.

Ва агар касе аз рӯи шодхорӣ қадаҳе ба сар кашад дигар ғаму ранҷро фаромӯш мекунад, чунонки:

Андӯҳи даҳсоларо то дурдастон, то Тунча¹⁴
Рондаву шодиро аз Шумон.

Меоварад бо кехон шаробе чунин солхӯрда, ки бештар аз панҷоҳ либосро бадал карда бошад. Эҷоби онро менамояд, ки маҷлиси шоҳонае бо гулҳои ёсуману хайрӣ ва гулҳои сурх тартиб дода шавад, хӯрданиҳои биҳиштӣ аз ҳар сӯ чунон густаронида шавад, ки касро ёрои он набошад, то чунин маҷлисе барпой дорад. Фаршҳои зебо, ҷомаҳои муталло, тахтҳои фаровон, амвоче аз атру раёҳин, хунёгарони хушоҳанг, ки базморои он анҷумани шоҳона бошанд. Аз як сӯ шоҳзодагони сомонӣ ва аз сӯи дигар Абулфазли Балъамӣ, озодмардон, пирон, хоҷагони донишвар, деҳхудоён, аз сӯи дигар ҳазорон турки дурфишонтар аз моҳи духафта бар пой истода бо либосҳои чун майи сурх ва хушбӯйтар аз райҳон ва ба сарҳашон тоҷе аз раёҳин ва дар шерозаи ин маҷлис сокии моҳрӯй аз тираи хубон, шаҳрбонуи хоқоннаҷод ҷомро ба гардиш биёварад.

Аз кафи турке сиёҳ чашмаш парирӯй,
Қомат чун сарву зулфаконаш чавгон.

¹³Ишора ба қиссаи ҳазрати Мӯсо аст, ки дар “Қисас-ул- анбиё” чунин омадааст: Он гаҳ бифармуд то таште биёварданд пур аз оташ ва ташти дигар пур аз унноб. Ҳар ду ро пешӣ ӯ ниҳоданд, Мӯсо даст ба унноб дароз кард, то баргирад. Ҷабраил дарсоат биёмад ва дасти ӯ бигрифт ва сӯи оташ бурд ва Мӯсо поре аз оташ баргирифт ва бар забон ниҳод ва забонаш бисӯхт ва он уқда бар забони аз он буд .Бинобар ин Фиръавн ӯро маъзур дошт.

¹⁴ Шаҳрест дар Марокаш дар канори тангии Ҷабалулторак

З- он майи хушбуй соғаре бистонад,
Ёд кунад рӯи шахриёри Сичистон.

Он гоҳ шоҳи ҷаҳон аз дасти турки сиёҳчашм, парирӯй, сарвқомат, хамидазулф бо шодмонӣ соғаре гирифта ба ёди шахриёри Сичистон нӯш кунад ва ҳамчунон дӯстону ёронаш низ чун ҷом ба даст гиранд ҳама ба саломатии сари Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Муҳаммад-меҳтари озодагон ва ифтихори эронӣ (Варорӯд, Афғонистони имрӯзу Эрон) бинӯшанд. Шоҳи додгустар хуршедзамон, ки доди рӯшноии олам аз юмни ўст. Қисмати хамрияи ин қасида ба ин байт хатм мешавад:

Худ бихӯрд нӯшу авлиёш ҳам эдун,
Гӯяд ҳар як чу май бигирад шодон.

Бахши хамрияи ин қасида 35 байт буда, 59 байти дигари он дар мадҳи шоҳи сомонӣ аст. Дар қитъаи шеърӣ дигаре шаробро чунин таъриф кардааст, ки матлаи он ин аст:

Биёр он май, ки пиндорӣ равон ёкути нобастӣ,
Ва ё чун баркашида теғ пеши офтобастӣ.

Хамрияи дигари Рӯдакӣ қитъаи зер мебошад:

З- он май, ки гар сиришке андар чакад бар Нил,
Сад сол маст бошад аз бӯи он наҳанг,
Оҳу ба дашт агар бихурад қатрае аз ў.
Гурранда чу шер гардаду нандешад аз паланг [8, 495]

Шаробе, ки агар қатрае аз он дар рӯди Нил бичакад аз бӯяш наҳанг сад сол маст шавад ва агар оҳу дар дашт қатрае аз онро бинӯшад аз таъсири он чунон шери гуррандае шавад, тарсе аз паланг надошта бошад.

Дигар:

Рӯдакӣ чанг гирифту навохт
Бода андоз, к-ӯ суруд андохт.
В- он ақиқӣ майе, ки ҳар ки бидид,
Аз ақиқи гудохта бознашнохт,
Ҳар ду зи як гавҳаранд, лек ба табъ
Ин бифсурд в-он дигар бигудохт.
Бо бисуда ду даст рангин кард,
Ночашида ба торак андар тохт.

Дар хамрияи боло таваҷҷуҳ кунед:

Рӯдакӣ чанг мегирад ва шурӯъ ба навохтан мекунад, он гоҳ соқиро мегӯяд: ту май дар пиёла бирез, ки ман ба созу суруд пардохтам. Шаробе, ки агар ҳар ки бинад аз ақиқи гудохта нашносад. Ҳарчанд ки шароб ва ақиқ аз як гавҳаранд, лек дар моҳияту сиришти худ яке афсурда (мунҷамид) ва дигаре гудозонанд. Ва

чунон шаробе, ки даст нобурда ду даст рангин кунад ва ночашида ба тораки сар (киноя аз мағзи сар) битозад.

Хамрияи дигар:

Май орад шарафи мардумӣ падид,
В- озоданажод аз дирамхарид,
Май озода падид орад аз бадасл,
Фаровон хунар аст андар ин набид.
Ҳар он гуна, ки хурӣ май хуш он гаҳ аст,
Хоса чу гулу ёсумин дамид.
Басо хусни баландо, ки май гушод,
Басо курраи навзин, ки бишканид.

Ба дурустӣ ин ки шараф ва эътибори мардро май ошкоро месозад, чунон ки озодамардонро аз нокасонӣ зархарид. Ҳамин шароб аст, ки мардони озодаро аз бадасл ва бадгуҳар бозшиносӣ мекунад. Яъне май ҳунаrhoи фаровоне дорад.

Ба духтари зебои Татористон чунин хитоб мекунад:

Гули баҳорӣ, бути тоторӣ,
Набид дорӣ, чаро наёри.
Набиди равшан, чу абри баҳман,
Ба назди гулшан чаро наборӣ.

Эй зебои тотор, ки монанди гули баҳорӣ, эй гули баҳорӣ в-эи турки мохрӯй, агар шаробе дорӣ пас чаро дар қадах намерезӣ, чаро чун абри гуҳарбори баҳманмоҳ болои сабзаву гулшан намеборӣ, киноя аз он ки: (чаро шароб дар қадах намерезӣ ва серобмон намекуни).

Шоирони аҳди сомонӣ ва қисман аҳди ғазнавӣ ончи дар мавриди шароб навиштаанд, ҷанбаи моддӣ дорад. Баъд аз Рӯдакӣ шоироне, ки ба хамриясарой шуҳрат доштанд, аз ҳама бештар Манучехрии Домғонӣ ва Муъиззӣ буд. Манучехрӣ бо сароиши хамриёти ноб ва рӯҳнавози хеш тавонист ин шеваро ба камол бирасонад.

Эй бода фидои ту ҳама ҷону тани ман,
К-аз бех бикандӣ зи дили ман, ҳазани ман.
Хуб аст маро кор ба ҳар ҷо ки ту бошӣ,
Бедории ман бо ту хуш асту васани ман.
Бо туст ҳама аниси дилу коми ҳаётам,
Бо туст ҳама ишқу тану зистани ман.
Ҳар ҷойгаҳе, к- он ҷо омадшудани туст,
Он ҷо ҳама гаҳ бошад омадшудани ман.
В- он ҷо, ки ту будастӣ айёми гузашта,
Он ҷост ҳама рубъи талалу дамани ман.
Эй бода Худоят ба ман арзонӣ дорад,
К- аз туст ҳама роҳати рӯҳу бадани ман.

Ё дар хуми ман бодӣ, ё дар қадаҳи ман,
Ё дар кафи ман бодӣ, ё дар даҳани ман.
Бӯйи хуши ту бод ҳамасола ба хуррам,
Ранги рухи ту бод абри пирахани ман.
Озода рафикони мано, ман чу бимирам,
Аз сурхтарин бода бишӯйед тани ман.
Аз донаи ангур бисозед ғанутам,
В- аз барги рази сабз ридову кафани ман.
Дар сояи раз андар гӯре биканедам,
То нектарин ҷоёе бошад ватани ман.
Гар рӯзи қиёмат барад Эзид ба бихиштам,
Ҷӯйи майи пур хоҳам аз зулминани ман.
Хамрияҳои Манучехрӣ бо чунон зебоиву дилангезӣ суруда шуда ,
ки назире бар он дар сар то сари адабиёти дарӣ надорем, ба гунаи
мисол ду банди як мусаммати ўро, ки васфи “сабўҳӣ” суруда нақл
мекунем, ки ҷошнии хуморбишкани хароботиёни мо гардад:
Дар васфи сабўҳӣ¹⁵
Омад бонги хурўс-муъаззини майхорагон,
Субҳи нахустин намуд рӯй ба наззорагон.
Ки ба китф барфиканд ҷодари бозоргон,
Рӯй ба машриқ ниҳод хусрави сайёрагон.

Бода фароз оваред ҷораи бечорагон,
Қуму ашурбу ассабўҳ ё айюҳа анноимин.

Майзадагонем мо, дар дили мо ғам бувад,
Ҷораи мо бомдод ратли дамодам бувад.
Роҳати каждумзада куштаи каждум бувад,
Майзадари ҳам ба май доруи марҳам бувад.

Ҳар ки сабўҳӣ занад бо дили хуррам бувад,
Бо ду лаби мушкбӯй, бо ду рухи хурри ӣн[5,69].

Баъд аз Манучехрӣ савумин шоире, ки ба сароиши хамрия
пардохт Муъиззӣ шоири аҳди Алп Арслон буд ва таҳаллуси ў ба
“Муъиззӣ” ба муносибати интисоб ба дарбори Муъизиддин
мебошад[3,384]. Ў бо овардани хамрияҳои ноб дар оғози қасоид,
яъне ба ҷои ташбиб қасоиди худро ороиши лафзӣ ва маънавӣ
додааст ба гунаи мисол:

Чист он гавҳар, ки аз кон дасти хумор оварад,
Гавҳаре к-он гавҳари мардум падидор оварад.
Лутфи обу ранги оташ дорад таъсири ў,

¹⁵ Шароб хӯрдан ба вақти субҳи зуд, бомдод, рӯй ношуста шароб хӯрдан.

Об сӯйи чону оташ сӯйи рухсор оварад.

Ба чанд банд аз ин мусаммат таваҷҷуҳ кунед:

Қофилаи шаб гузашт субҳ баромад тамом,
Бода шуд акнун ҳалол, хоб шуд акнун ҳаром.
Коса бадал шуд ба чом, чома бадал шуд ба май,
Хуштар аз ин рӯзгор куву кучову кадом?

Дар кадаҳи мушкбӯй бода биёр, эй ғулом,
В- аз лаби ёкутранг бўса бидеҳ, эй писар.

Эй санам чанг зан, чанги сабуктар бизан,
Пардаи мастон бидар, роҳи қаландар бизан.
Лашкари субҳ омаданд, майкадаро дар бизан,
Кӯси харобе биёр, дар саффи лашкар бизан.

Гулбуни андешаро бун бикану сар бизан,
Тоб ба боғи нишот, тозагул ояд ба бар.

Хуш бувад оре, сабӯҳ хоса ба вақти баҳор,
Лаъл шуда кӯҳсор сабз шуда чӯйбор.
Эй санами тиразулф бодаи равшан биёр,
Бода шуда мушкбӯй бода (чома) шуда мушкбор.

Он чу лаби лаъли дӯст в-ин чу сари зулфи ёр,
Эй писари мохрӯ ратл бидеҳ то ба сар[1,174].

Дар қарнҳои баъдӣ хамриясарой фурӯкаш мекунад дар давовини бузурги шеъри забони дарӣ ба нудрат ашъори хамриро мулоҳиза мекунем, чунонки дар девони бузурге, ки аз Масъуди Саъд боқӣ монда фақат китаъоти маъдуде дорем, ки дарунмояи он хамр ва ё мулҳақоти он бошад.

Ин хамрия аз ўст:

Эй майи лаъли роҳати қон бош,
Табъи озодаро ба фармон бош.
Рӯзгорам бихаст, марҳам шав,
Дардмандам, зи чарх дармон бош.
Бе ту бе қон танест қоми булур,
Тани покизаҷомро қон бош.
Дилам аз қаҳти меҳр хушк шудааст,
Бар дилам судманд борон бош.

Ахтари шаб шуд ошкор ба ту,
Кас нагӯяд туро, ки пинҳон бош.
Номае менависам аз шодӣ,
Бар сари он набишта унвон бош.
Баччаи офтоби тобонӣ,
Ноиби офтоби тобон бош.
Шамъ агар нест, ту чу равшан шамъ
Пеши Масъуди Саъди Салмон бош[6,675].

Чунонки медонем дарбори шоҳони сомонӣ ва ғазнавӣ саршор аз бодагусорӣ буд. Чунонки Байҳақӣ дар бораи Масъуд писари Маҳмуд навишт: “Дар нухумин давр шароби мусалло хост ва намоз гузорд”, ҳатто Фарруҳӣ дар қасидаи ғаррое, ки дар марсияи Маҳмуд гуфт ба шакли таҷоҳули орифона ва киноӣ гуфтааст:

Мир май хӯрда магар дӣ, нахуфтааст имрӯз,
Дер хуфтааст магар, ранҷ расидаш зи хумор[10,90].

Бо ҳучуми тотор, бо фурӯпошии давлатҳои Сомониён ва Ғазнавиён дигар (на он қадаҳи май монду на он соқӣ) бозори шеърӯ шоирӣ ба кассод мувоҷеҳ мешавад, вожаҳо маънии маҷозӣ ба худ мегиранд. Он соқии моҳрӯй ва симтан соқӣ, ки шароб тавзеҳ мекард ба вожаи ирфонии ишора ба маҳбуби мутлақу пири тариқат ва файзрасонанда маънӣ медиҳад.

Соқие лутф намудӣ, қадаҳат пурмай бод,
Ки ба тадбири ту ташвиши хумор охир шуд[9,161].

Шеъри хамрӣ ҳарчандки ба таносуби анвоъи дигари адабӣ хеле кам ва гоҳ- гоҳ бо ҳунармандиҳои адабӣ чилваорой мекунад, аммо аз нигоҳи кашиш ва ҷозибаи адабӣ хеле дилписанд ва богирии хоссе дар лобалои адабиёти дарӣ партавафшонӣ дорад. Ин навъи адабӣ дар забони дарӣ бо ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ оғоз мешавад, ки бетартиб реша дар хамриёти давраи араби ҷоҳилӣ дорад. Хамриёт ба шеъре итлоқ мешавад, ки дар он сохтани шароб, таърифи шароб ва афзори он аз гунаи **пиёла, соғар, мино, ратл, паймона, соқӣ, сабӯҳӣ, хумор, маст** ва ғайра омада бошад.

Бо тағйири авзоъи иҷтимоӣ ва сиёсӣ шеъри хамрӣ маънӣ ва мафҳуми дигаре ба худ гирифт ва бо пой гирифтани тасаввуф ва ирфон маънии маҷозӣ ба худ камоҳӣ кард. Чунонки шароби Рӯдакӣ ва Ҳофиз аз шароби Манучеҳрӣ ва Мавлавӣ фарқ дорад.

Сабки Манучехрӣ, ки муваллиди як давраи хушбошӣ буд, бо таҳочуми тотор фурӯкаш кард, чун тағйири сабкҳо пайваст ба тағйири авзоӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ буда ва мебошад.

АБДУЛГАНИ БАРЗИНМЕХР

РУДАКИ- АВТОР ПЕРВЫХ ВАКХИЧЕСКИХ СТИХОТВОРЕНИЙ В ПЕРСИДСКО – ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье отмечается, что в персидско- таджикской поэзии вакхические стихотворения по сравнению с другими видами литературы не очень пользовались популярностью у поэтов, хотя с точки зрения мелодичности и выразительности они весьма привлекательны и обогащают жанровую палитру литературы на языке дари. Этот вид литературы в дари – язычной поэзии, начало с творчества Абуабдулло Рудаки, имеет арабские корни. Вакхическую поэзию составляют стихотворения, в состав которых включаются такие слова, как вино, воспевание вина, бакал, пиала, чаша, графин, похмелье и. т.п.

Ключевые слова: вакхическая поэзия, вино, кубок, хмель, бакол, опьянение.

ABLULGHANI BARZINMEHR

RUDAKI AS THE FIRST POET OF KHAMRIYAH IN THE PERSIAN – TAJIK LITERATURE

The poem dedicated to the winemaking, so called *khamriyah*, is considered as a kind of poetry in the Persian-Tajik literature. This literary kind of poetry in the Persian language started from great poet Abuabdollah Rudaki, which probably had its roots in the pre-Islamic literature of Arabs.

The *khamriyah* poetry, despite of limited use of some poets, is an important kind that has many significances. In the *khamriyah* poems are poetically informed about the production of wine in the past, different kinds of wine, wine making and the drinking tools like jug, goblet, cup, bowl, cupbearer and etc.

Keywords: Abuabdollah Rudaki, Persian-Tajik literature, *khamriyah*, winemaking, terminology, poetical form.

Китобнома:

1. Амир Муъиззӣ. Девони комили Амир Муъиззӣ. Муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳиравӣ, нашрияи Марзбон, Техрон: 1362.
2. Ёди ёри меҳрубон. Маҷмуаи мақолоти ҷамоиши бузургдошти Рӯдакӣ, ба кӯшиши Қосим Назарӣ, Техрон, таҳқиқот ва улуми инсонӣ, 1386.
3. Забеҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт.
4. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ. Девони Шамси Табрезӣ. Ба кӯшиши Мустафонӣ. Аз рӯи нусхаи Фурӯзонфар. Техрон: 1374.
5. Манучеҳрии Домғонӣ. Девон. Ба кӯшиши Муҳаммаддабири Сиёкӣ. Техрон: китобфуруши Заввор, Шоҳобод, 1326.
6. Масъуди Саъди Салмон. Девони Масъуди Саъди Салмон. Ба кӯшиши Рашиди Ёсимӣ, Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1362.
7. Мирзоев Абдулғанӣ. Осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Истолинобод, шӯъбаи шарқшиносӣ. 1958.
8. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб. Ба эҳтмоми Эдуард Броун, ба кӯшиши Муҳаммади Аббосӣ, китобфурушии Фаҳри Розӣ, Техрон: 1361.
9. Шамсиддин Ҳофизӣ Шерозӣ. Девони Ҳофиз. Ба кӯшиши Абдурраҳими Халхолӣ. Техрон: 1371.
10. Фаррухӣ. Девон. Ба кӯшиши Дабири Сиёкӣ. Техрон: 1363.
11. Хонларӣ Заҳро. Фарҳанги адабиёти форсӣ. Техрон: Интишороти Тӯс, чопи саввум, 1366.

Таркибҳои изофӣ ва васфӣ дар забони табарии қадим

Забони табарӣ яке аз шохаҳои забонҳои эронии давраи қадид аст, ки дар манотиқи шимолӣ Эрон-Табаристон (Мозандарон) роиҷ аст. Яке аз осори мактуби ин забон китоби «Тарҷумаи Қуръон ба забони табарӣ» аст, ки ҳудуди қарнҳои 9-10 хитории қамарӣ навишта шудааст (Нусхаи хаттии мавҷуд дар китобхонаи Маҷлиси шӯроӣ Ислонии Эрон ба шумораи 12278 ва 4028). Мутарҷими ношинохтани ин асар вожагон, таркибот ва ҷумлаҳо аз Қуръон интиҳоб карда, ба забони табарӣ баргарадонидааст. Ин тарҷума яке аз матнҳои ғанӣ барои мутолиоти забоншиносӣ дар заминаи забонҳои эронӣ мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти таркибҳои изофӣ ва васфӣ дар забоншиносӣ ва дастури забону ҷиғунагӣ ва сохти ин ду навъи таркиб дар забонҳо ва ғ.ишҳо ин масъаларо ба унвони яке аз вижагиҳои нахвии забони табарӣ бар мабноси ин асари мактуб аз миёни 2500 вожа мутолиа кардаем.

Тақаддуми музофи илайҳ бар музоф: Яке аз асоситарин тафовутҳои ғуиши табарии қадим бо бақияи забонҳо ва ғуишҳои эронӣ аз ҷумла забони форсӣ муқаддам доштани музофи илайҳ бар музоф ва ҳамин тавр сифат бар мавсуф аст. Муҳаққиқи забонҳои эронӣ Оранский Н.М. м.ётақид аст, ки ин хусусият дар забонҳои дигари шарқии эронӣ аз ҷумла осӣ (осетинӣ), афғонӣ (паштунӣ), яғнобӣ ҳам вучуд дорад[2,339].

Дар «Тарҷумаи Қуръон ба ғуиши табарӣ» баъд аз калимоти ҷамъ бештарин калимаҳо ба ин хусусият марбут мешаванд. Нигоранда дар ин китоб беш аз 115 таркиби изофиро бо ин хусусият сабт карда, дар ҳоле ки фақат 25 таркиби изофии мушобеҳи риволи (дастури) забони форсӣ ба даст омадааст. Таркиботи мазкур анвоъи мухталиф доранд:

Таркибҳои исмӣ: Дуктур Муҳаммад Муъин м.ётақид аст, ки «изофа» аз ҳолати исм аст ва бинобар ин асосан музоф ва музофи илайҳ дар дараҷаи аввал аз исмҳо сохта мешаванд. Ҳамаи анвоъи исм монанди *исми ом*, *исми хос*, *исми ишора*, *исми масдар*, *ҳосили масдару исми ҷамъ* мумкин аст дар мавзӯи «музофи илайҳ» қарор гиранд[1,185-189].

Намунаҳои қорбурди исм дар ҷойгоҳи музофи илайҳ дар «Тарҷумаи Қуръон ба ғуиши табарӣ» аз инҳо иборатанд:

Хийи фармун- фармони Худо

Чойи буна- буни ҷоҳ

Мурғун суҳан-суҳани мурғон

Макка мардумо- мардуми Макка
Дунё зиндай- зиндагии дунё
Шаҳр мардумо- мардуми шаҳр
Мурғӣ хоя-тухми мурғ
Моя гӯсан- гӯсфанди мода
Гардан раг- раги гардан
Бандагун аҳвол -аҳволи бандагон
Хур соё - сояи хуршед
Рост сӯ-сӯи рост
Рӯҷӣ рӯшнӣ- равшании рӯз
Хиё катибоно -оёти Худо
Хурма тишко- хастаи(донаи) хурмо
Башка чу ё башка чӯб-чӯби қамор
Фиръавниюн халқо- равиши фиръавн.

Бештарин каламоте, ки дар дар ин китоб дар ҳолати музофи илайҳ қарор гирифтаанд, аз навъи замир мебошанд, аз ҷумла аз анвоъи замир: *замири мутассил, замири мунфасил, замири муштарақ, замири ишора*, ки аз ин миён *замири мунфасил* дар сурати музофи илайҳ бештар дар ин китоб дучор меоянд:

Мӣ ҷуфт- зани ман
Мӣ нума ё мӣ нумо-номаи ман
Мӣ музд- музди ман
Мӣ погоҳҳо -пойгоҳҳои ман
Мӣ бандавун- бандагони ман
Мӣ пушт- пушти ман
Тӣ аҷир- аҷири ман
Тӣ каш- боли ту
Тӣ намоз- намози ту
Тӣ ҷамоат- ҷамъи ту
Тӣ дим- сурати ту
Тӣ Хиё- Худои ту
Тӣ ҳукмо- ҳукми ту
Тӣ дил-дили ту
Тӣ ҷо- қабл аз ту
Тӣ хунданиё- даъвати ту
Вай пир- падари вай(ӯ)
Вай мор- модари вай (ӯ)
Вай дарзо- фарзандони вай(ӯ)
Вай аёл- хонаводаи вай(ӯ)
Вай пирзо- фарзанди вай(ӯ)
Вай сутуна- соқаҳояш
Вай даруниҳо--астарҳояш
Вай вош- гиёҳи он
Имо дин- дини мо

Имо чашмҳо- чашмҳои мо
 Имо дутаруно- духтарони мо
 Имо уноҳуно- гуноҳони мо
 Имо пирун- падарони мо
 Имо Хиё- Худои мо
 Шумо тавба шумо тавба
 Шумо тунӣш- тавоноии шумо
 Шумо талаб кардан- талаб кардани шумо
 Шумо Хиё- Худои шумо
 Ушун аҷал-аҷалашон
 Ушун чашм-чашмашон
 Ушун пӯстҳо- пӯстҳояшон
 Ушун музд- муздашон
 Ушун нахворӣ- осудагиашон
 Ушун синиҳо- синаҳояшон
 Ушун пирзо- фарзандонашон
 Ушун зинҳор- паймонашон
 Ушнӣ тарсо- тарсашон
 Ушнӣ Хиё- худояшон
 Ушнӣ ҷуфтуно- ҳамсарашон

Инҳо муҳимтари таркиботи изофӣ буданд, ки музофи илайҳашон замири мунфасил буда, аммо дар канори ин замирҳои роиҷ чанд намунаи дигар ҳам дар ин китоб вучуд дорад, ки каме бо бақия мутафовит аст:

ами пирун- падарони мо
 ами сӣ- барои ман
 уни ҳар ду дасто- ҳар ду дасти ӯ

Аммо гузашта аз замири мунфасил дар баъзе маворид замири муштарак ва ё замири мутақобил ҳам дар мавзӯи музофи илайҳ воқеъ мешавад. Мисли

Хавӣ раҳма- раҳмати худ
 Хавӣ кор- кори худ
 Хеш мард- шавҳари хеш
 Яқдӣ димодим- рӯ ба рӯи яқдигар

Ҳамон тавре ки гуфтем, агарчи риволи маъмул дар ғӯиши табарӣ муқаддам доштани музофи илайҳ бар музоф аст, вале мутарҷими китоби «Тарҷумаи Қуръон ба ғӯиши табарии қадим» дар баъзе аз маворид риволи маъмул дар ғӯиши табарири риоят накарда ва эҳтимолан таҳти таъсири забони форсӣ ё арабӣ музоф ва музофи илайҳро мутақобил риволи маъмул дар ин ду забон ба кор бурдааст, ки дар ин ҷо ба намунаҳое аз он ишора мекунем:

Фармуни Хиё- фармони Худо
 Рӯчи шанбе - рӯзи шанбе
 Рӯчи адина-рӯзи ҷумъа

Рӯчи рост- рӯзи ҳаё
Намочи пешин-намози зӯҳр
Хуна Каъба- хонаи Каъба
Дасти росто- дасти рост
Тарси Хиё- тарси Худо
Хиёванди бурҷҳо- соҳибони бурҷҳо
Поиши имо- назорати мо
Фанди шумо- макри шумо
Туниши хеш- тавоноии хеш

Муқаддам доштани сифат бар мавсуф: Баъд аз муқаддам доштани музофи илайҳ бар музоф дигар аз муҳимтарин тафовутҳои ғӯиши табарӣ ва дигар ғӯишҳои забонҳои эронӣ муқаддам доштани сифат бар мавсуф аст. Корбурди таркиботи васфӣ дар ин китоб нисбат ба таркиботи изофӣ камтар аст. Нигоранда дар маҷм.аи вожагони ин китоб беш аз 30 намуна бо ин хусусият дарёфт кардааст, ки нишондиҳандаи ривочи ин ҳолати забонӣ дар он рӯзгор мебошад. Анвои мухталифи сифат: *сифати сода, сифати мураккаб, сифати муштарак ва сифати нисбӣ*-ро дар намунаҳои мавҷуди «Тарҷумаи қуръон ба ғӯиши табарии қадим» дида метавонем:

Сифати сода:

Ҳаҷира суҳан- суҳани шоиста
Шум фол- фоли бад
Хоса асҳобун -асҳоби хос
Борик дево- дебои борик
Хушк гил- гили хушк
Тоҷа хун- хуни тоза
Сӯз вош- гиёҳи сабз
Аспӣ марворӣ-марвориди сафед
Сурх марворӣ- марвориди сурх
Нек занун- занони нек

Сифати мураккаб:

Покаҷак занун- занони покиза
Ӯочи- воҷӣ суҳанҳо- суҳанҳои бепоя
Ба хашӣ кор- ба кори хуш

Сифати муштак:

Бинвишта суҳанҳо -суҳанҳои навишташуда
Ҳовишта суҳан -суҳани дур аз ҳақ
Қас надун суҳанҳо- суҳанҳои ғайбӣ
База пашмосо- ба сони пашм зада шуда
Сучпо гарм ав- оби гарми сӯзанда
Рӯҷодор зануно- занони рӯзадор
Ба рост доро мардон- мардони садоқатдиҳада
Тоаткор мардун-мардони ботоат

Закотдех мардум- мардони закотдиҳанда

Сифати нисбӣ:

Санги рӯчо- рузи сангин

Сангӣ бор- бори сангин

Сангин буноҳҳо-ҳи сангин

Дар аксари мавридҳо дар ин китоб таркибҳои васфӣ сифати муқаддам бар мавсуф қарор мегирад, вале дар баъзе мавридҳо эҳтимолан таҳти таъсири забони форсӣ риволи маъмули ғӯиши табарӣ риоят намешавад ва тибқи риволи маъмул дар забони форсӣ мавсуф бар сифат муқаддам мешавад, мисли *роҳи ҳақ, ави хуш, зиндагии хуш, ҷазои тамум, анд.ҳи сангӣ...*

Хулоса забони табарӣ яке аз забонҳои эронии давраи ҷадида забони форсӣ аст, ки соҳти сарфӣ ва нахвии вижае дорад. Яке аз вижаҳои нахвии ин забон ҷигунагии таркибҳои изофӣ ва васфӣ аст.

Дар ин баҳс равшан шуд, ки яке аз тафовутҳои асосии забони табарӣ қадим бо дигар забонҳои эронӣ ва забони форсӣ тақаддуми музофи илайҳ бад музоф ва сифат бар мавсуф аст. Ин вижагӣ пас аз масъалаи ҷамъ дар забони табарӣ бештарин намудро дар китоби «Тарҷумаи Қуръон ба ғӯиши табарӣ қадим» ба худ ихтисос додааст. Дар таркибҳои изофӣ, исм, замир (мутассил ва мунфасил) муқаддам бар музоф ва таркибҳои васфӣ, анвои сифат муқаддам бар мавсуф шудаанд. Ин вижагӣ гоҳе риоят нашудааст, эҳтимолан ба таъсири забонҳои арабӣ ва форсӣ ба вуқӯъ пайвастааст.

Калидвожаҳо: забони табарӣ, забони форсӣ, таркибҳои изофӣ, таркибҳои васфӣ.

Адабиёт

- 1.Муъин Муҳаммад. Изофат. Интишороти Амири Кабир, чопи ҷаҳорум, Техрон, 1363.
2. Оранский Н. М. Муқаддимаи фикҳуллуғати эронӣ. Тарҷумаи Карими Кишоварз. Интишороти Паём, чопи аввал, Техрон, 1358.
- 3.Тарҷумаи Қуръон ба забони табарӣ. Нусхаи хаттии мавҷуд дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломии Эрон ба шумораи 12278/4028

АББОСАЛИ ИБРОХИМИ

ИЗАФЕТНЫЕ И АТРИБУТИВНЫЕ СЛОВСОЧИТАНИЯ В ЯЗЫКЕ ТАБАРИ

В статье рассматривается изафетные и атрибутивные словосочетания в одном из иранских языков – табари на примере дошедших до нас единственного экземпляра из XVI века «Перевод Корана на языке табари», неизвестного автора (хранящегося в библиотеке Маджлиси Шурои Исломии Иран под № 12278/4028).

Ключевые слова: язык табари, персидский язык, изафетные словосочетание, атрибутивные словосочетание.

ABBOSALI IBROIMI

THE IZAFETE AND ATTRIBUTIVE WORD – COMBINATION IN TABARI LANGUAGE

In this article author is analyzing the izafete and attributive of word-combination in one of Iranian languages – tabari by the example of only one copy from XVI century “Translation of Quran on Tabari language” of unknown author (which is saving in the library Majlisi Shuroi Islomi Iran – (the Meeting of Islamic Council of Iran) on # 12278/4028).

Key words: tabari language, Persian language, izafet word – combination, attributive word - combination.

Аббосалии Иброҳимӣ – унвонҷӯи Институти шарқшиносии
АИ Ҷумҳурии Арманистон

Такриз

НУРМУҲАММАД ОДИНАЕВ

Нигоҳи нав ба илми қадим

Агар ба осори илмӣ ва ибтикороти пажӯҳишии профессор Абдунабӣ Сатторзода рӯчӯъ намоем, маълум мешавад, ки ӯ ҳар як асарашро баъд аз чандин сол гаштаю баргашта ба онҳо таҷдиди назар карда, барои ҷоп омода менамояд. Ин падида бозгӯӣ бар он аст, ки мавсуф дар ҷопи нигоштаҳои худ ҳаргиз ба саросемагиву шитобзадагӣ роҳ наметаҳад, балки дар натиҷаи омӯзишҳои ҳамаҷониба ва мушоҳидаҳои дақиқназарона сухани тозае гуфта бошад. Ӯ бо ин рафтори худ муҳаққиқонро ба он талқин менамояд, ки дар шинохт ва баррасии адабиёт ба сарфиназаркарданҳо ва саҳлангориро роҳ надиханд. Риояти чунин услуби ҳоси ниғориш ва серталабӣ нисбати худ ва дигарон дар илму адаби тоҷик дар китоби охирини профессор А. Сатторзода «Такмилаи бадеӣи форсии тоҷикӣ»¹⁶ низ, ки дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва тадқиқу таҳқиқи имрӯзиён таҳия шудааст, маҳсули ҳамкории муаллиф бо донишмандони кишвари ҳамзабону ҳамҷавори мо- Афғонистон мебошад ба назар мерасад. «Ҳоло пас аз сипарӣ гаштани бисту чаҳор сол – навиштааст ӯ дар сарсухани китоби мазкур,- тасмим гирифтам, ки бахши бадеӣи форсии тоҷикиро, ки дар заминаи рисолаҳои назарии муаллифони пешина ва таълифоти пажӯҳишгарони муосир навишта шудааст, бо тасхеҳу такмил ва таҳқиқи ҷадид дар ихтиёри алоқамандони илму адаб қарор бидихам, то заминаи боэътимоди барои пажӯҳишҳои бунёдии оянда гардад»¹⁷.

Китоби «Такмилаи бадеӣи форсии тоҷикӣ» аз дебоҷа, сарсухан, чаҳор боб, хулоса ва китобнома иборат аст. Боби якуми он «Дар баёни санъатҳои лафзӣ» ном дошта, дар он ба 52 санъати бадеӣи лафзӣ ва боби дуюми асар - «Дар баёни санъатҳои маънавӣ» 67 санъати бадеӣи маънавӣ мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст. Боби сеюм ва чаҳоруми «Такмилаи бадеӣи форсии тоҷикӣ»-ро метавон аз навовариҳои дигари асари мазкур ҳисобид. Зеро дар бадеӣишиносии форси тоҷикӣ аввалин бор ба таври муфассал оид ба истилоҳоти шеърӣ ва айбҳои шеърӣ мавод ба тариқи густурда мулоҳиза ронда шудааст. То имрӯз дар заминаи маълумот хеле парешон ва номукамал ба назар мерасид. Муҳаққиқ дар боби сеюм, ки «Дар баёни истилоҳоти шеърӣ» оид ба 70 истилоҳот ва дар боби чаҳорум «Дар баёни айбҳои шоирӣ» 41 айбҳои шеърӣ овардааст. Махсусан, боби чоруми асар дорои аҳамияти бузургӣ илмӣ буда, дар нақди шеъри муосири форси тоҷикӣ метавонад ба сифати дастури шеършиносӣ ва барои шоирон ҳамчун сарчашмаи омӯзиши ҳунари шеърӣ хизмат кунад.

¹⁶ Сатторзода А. «Такмилаи бадеӣи форсии- тоҷикӣ» - Душанбе: Адиб, 2011.- 380 с.

¹⁷ Сатторзода А. «Такмилаи бадеӣи форсии- тоҷикӣ» -Душанбе: Адиб, 2011, саҳ 4.

Ҳамчуни сарсухан ва хулосаи онро бе ҳеҷ шубҳа як тадқиқоти алоҳидаи илмӣ дар боби шинохти мушкилоти саноеъи бадеъ ҳисобидан мумкин аст.

Суоле ба миён меояд, ки зарурати таълифи чунин рисола дар илми бадеъ аз чӣ иборат буд, дар сурате, ки дар соҳаи шинохти санъатҳои бадеъӣ дар илми адабиётшиносии классикӣ ва муосири форсии тоҷикӣ чандин асарҳои гаронқадр таҳия шудааст, ки маълумтарини онҳо «Тарҷумонулбалогат»-и Муҳаммад б. Умари Родуёнӣ(асри XI), «Ҳадоиқуссеҳр»-и Рашидиддини Ватвот(асри XII), «Алмӯъҷам фӣ маори ашъорил Аҷам»-и Шамсиддин Муҳаммади Қайси Розӣ (асри XIII), «Рисолаи пирӯзӣ ва мақолаи наврӯзӣ»-и Ҳамидуддини Начотӣ (асри XIV), «Меъёри ҷамолӣ ва мифтоҳи абӯисҳоқӣ»-и Шамси Фаҳри Исфохонӣ (1344-1345 ҳиҷрӣ), «Дақоиқушшеър»-и Алӣ бини Муҳаммад машҳур ба Тоҷалҳаловӣ (тахминан садаи 14 масеҳӣ), «Ҳақоиқулҳадоиқ»-и Шарафуддин Ҳасан бини Муҳаммад Ромии Табрезӣ (садаи 14 масеҳӣ), «Арӯзи Ҳумоюн»-и Абдулқаҳҳор бини Исҳоқ мулаққаб ва мутахаллис ба Шариф (садаи XV масеҳӣ), «Бадоеъулафкор фӣ саноеъилашъор»-и Камолиддин Ҳусайн Воизи Кошифӣ (садаи XV масеҳӣ), «Бадоеъулсаноеъ»-и Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ (1493 масеҳӣ), «Ҷамъи мухтасар»-и Ваҳиди Табрезӣ (садаи 16 масеҳӣ), «Маҷмаъуссаноеъ»-и Низомиддин Аҳмад ибни Муҳаммадсолеҳи Сиддиқи Ҳусайнӣ (садаи 17 масеҳӣ), «Матлаъулум ва маҷмаъулфунун»-и Воҷидалии Муҷмалӣ (садаи 19 масеҳӣ), «Дурраи Начафӣ»-и Начафкулихони Мирзо (охири асри 19 ибтидои асри 20 масеҳӣ) ва аз осори бадеъшиносони муоси метавон аз «Бадеъ ва қофия»-и Муҳаммади Ҳазоилӣ ва Ҳасан Содоти Носирӣ, «Фуруни шеър»- Ҷаъфари Сомонӣ (1341 ҳиҷрӣ), «Зеби суҳан»-и Саййидмаҳмуди Нишот(1342 ҳиҷрӣ), «Дастури забони форсӣ ва фуруни адабӣ»-и Абдулҳусайни Саъидиён (1343 ҳиҷрӣ), «Санъати суҳан»-и Турақули Зеҳнӣ (1960 масеҳӣ), «Нигоҳи тоза ба бадеъ»-и Сируси Шамисо (1368 ҳиҷрӣ) мебошанд¹⁸. Ба ин савол ҳуди муаллиф дар сарсухани китоби мазкур чунин посух медиҳад: «... Ҳамаи фарҳангҳои маълум ва мавҷуда, ки дар Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон ба нашр расида буданд, бидуни истисно, нуқс доштанд. Нуқси умдаи онҳо он буд, ки ғолибан бо баёни истилоҳоти муосир маҳдуд шуда, дар онҳо кӯшиш барои ҳамгун сохтани истилоҳоти адабии форсии тоҷикӣ ба назар намерасид. Бо истилоҳу мафҳумҳои гуногун зикр гардидани як падидаи адабии муштарақ ҳодисаи маъмулӣ буд. Ҳатто дар қорбурди истилоҳоти маълуму машҳури адабиёти

¹⁸ Номгӯи асарҳо мазкур аз китоби «Такмили бадеъи форсии тоҷикӣ»-и Сатторзода оварда шудааст.

садаҳои миёна низ якрангӣ риоя намешуд»¹⁹. Ба ҳеҷ ваҷҳ ин гуфта маъноӣ инкори эътибори осори зикршудаи бадеъшиносро надорад, балки профессор Сатторзода бар он талош дорад, ки дар «қорбурди истилоҳоти маълум ва шарҳи мафҳумҳои илмӣ» дар байни ин се ҳавзаи адабии форсизабонон ҳамгунӣ ба вуҷуд ояд. Кӯшишҳое, ки баъзе муҳаққиқон дар тоҷикӣ намудани истилоҳоти адабӣ кардаанд, мутаассифона, аз ҷониби ҳамзабонон мавриди эътибор қарор нагирифтааст ва ин вазъияти ногуворро соли 1991 муаллиф хеле хуб ба мушоҳида гирифта, ба беэътиноӣ муҳаққиқони ин раванд чунин эътироз мекунад: «Бо баҳонаи он ки вожаҳои илмӣ байналмилалӣ буда, онҳо баёнғари мафҳумҳо, ҳодисаҳо ва умури ба зоти худ хос мебошанд, иддае аз муаллифон ва мутарҷимон иддао доранд, ки онҳоро, яъне ҳамон мафҳим, ҳаводис ва умурро наметавон бо забони форсӣ (дарӣ ва тоҷикӣ) ба тамоми расонад ва аслан ба гуфтаи эшон, зарурате ҳам ба ҷустуҷӯи муодили онҳо дар ин забон нест. Маълум гардидани ин қабил гузоришҳои ғайриусули ва ғайриилмӣ дар муодилагузинӣ, мутаассифона, боиси сарфи назар кардан аз қорбурди истилоҳот ва мафҳими суннатӣ дар забонӣ форсӣ (дарӣ ва форсӣ) гардидааст».²⁰ Тавре, ки аз мутолиаи китоб бармеояд, дар ҳақиқат, тӯли асрҳо дар байни муҳаққиқони илму адаб як навъ муборизаи дохилии илмӣ мавҷуд будааст, ки давоми он то рӯзгори мо ба мушоҳида мерасад. Чунончи, донишманди бузурги Эрон доктор Муҳаммад Муин дар мақолаи худ «Хидмати Насириддини Тӯсӣ ба забон ва адаби форсӣ» чунин мубоҳисаро дар байни Ибни Сино ва Насириддини Тӯсӣ ба мушоҳида гирифтааст. «Хоча Насир ба акси Ибни Сино садаи тарҷума ва эҷоди луғат ва истилоҳоти барнаёмада, балки ҳамон луғати маъмули асри худро ба қор бурдааст. Инак, муқоисаи байни луғате, ки дар осори форсии ин ду бузургманд омада»²¹:

Ибни Сино	Насириддин Тӯсӣ
шояд буд	имкон
дарозо	тӯл
пахно	арз
куно	феъл
куниш	феъл
пазируфтан	қабул кардан

¹⁹ Сатторзода А. «Такмили бадеъи форсии- тоҷикӣ» -Душанбе: Адиб, 2011, саҳ. 3.

²⁰ Сатторзода А. Лузми ҳамгун сохтани истилоҳот дар забони форсӣ (дарӣ ва тоҷикӣ). Дар китоби «Кухна ва нав» -Душанбе, Адиб-2004, саҳ. 237.

²¹ Муҳаммад Муин «Хидмати Насириддин Тӯсӣ дар забон ва адаби форсӣ». дар маҷ. Ёдномаи Насириддин Тӯсӣ, Техрон, 1335, саҳ. 116-132.

Пайдост, ки Ибни Сино ба он кӯшидааст, ҳамзамонони соҳибқаламашро бо истифодаи истилоҳоти форсии тоҷикӣ ҳидоят созад, вале Насириддини Тӯсӣ рӯ ба истилоҳоти арабӣ овардааст. Шояд баъд аз ин дар тамоми осори илмию адабии форсизабонон корбурди истилоҳоти илмӣ форсӣ маҳдуд гардида, бештар истилоҳоти арабӣ маъмул гардид. Ин ҳодиса як навъ дар байни мардум ва улуми расмӣ фосилаеро ба миён овард. Мутаассифона, дар гузашта дигар ягон муҳаққиқ кӯшиш масъалаи форсикунонии истилоҳоти илмиро ба миён нагузошт.

Дар чунин вазъи номувофиқ профессор Абдунабӣ Сатторзода огоҳона аҳли илму адабро ба корбурди истилоҳоти форсӣ меҳонад: «Дар ҳамгун сохтани истилоҳот ва мафҳуми илмию фанӣ дар забони форсӣ ба мақсад мувофиқ мебуд, ки қабл аз ҳама ҳаёти истилоҳот ва мафҳуми илмӣ пешинро, ки ҳам барои забони форсӣ ва ҳам барои ғӯишҳои дарӣ ва тоҷикӣ он муштарак буд, ба ҳайси асосии истилоҳот ва мафҳуми илмию фанӣ забони форсӣ қабул бикунем ва онро қоим нигоҳ дорем».²²

Ба бархе истилоҳот ва мафҳуми илмӣ соҳаи бадеъшиносӣ ва кулли соҳаҳои улуми суҳанварӣ таҷдиди назар намуда, суннатҳои пешиниро зинда кардан тақозаи замон ва зарурати воқеӣ мебошад. Зеро ифода ва бар қоидаҳои забони форсӣ мутобиқ намудани истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ аз нав маънӣ бахшидан ба арзишҳои суннати ниёгон мебошад. Ба қавли профессор Сатторзода «...ба суҳани дигар моро лозим меояд, ки суннатҳои Ибни Сино, Форобӣ, Носири Хусрав ва Насириддин Тусиро дар воҷасозӣ ва вожагузинии форсӣ дубора зинда кунем».²³

«Такмили бадеъии форсии тоҷикӣ» пажӯҳиши мукамал ва арзишманд дар шинохти саноеъи бадеъӣ мебошад.

Ин ҷо ба маврид аст, пеш аз ҳама, ба маънои луғавии вожаи «такмила» назар андӯхта, сабабҳои дар ин нигошта ба кор бурдани ин калимаро баррасӣ намоем. Ин дар «Луғатномаи Деххудо» чунин маънидод шудааст: «**Такмила** - *тамом гардонидан ва неку кардан// Он ки чизро тамоми гардонад. Такмил ва татимма// он чӣ дар охири китобе ё бобе ё фасле тамоми суҳанро нависанд*»²⁴. Яъне, бо истифодаи ин вожа дар номгузориҳои нигоштаи мавриди назар муаллиф таъкид намудааст, ки илмӣ бадеъӣ форсӣ тоҷикиро дар натиҷаи омӯзиши навиштаҳои пешиниро ва тадқиқи таҳқиқи имрӯзиро, ҳамчунин муқоисаи онҳо ва бо назардошти раванди таҳаввул ва тақомули ҷаҳонасраи ин илм онро такмил додаст ва тамомият бахшидааст.

²². Сатторзода А. Лузми ҳамгун сохтани истилоҳот дар забони форсӣ (дарӣ ва тоҷикӣ). Дар китоби «Кухна ва нав» -Душанбе, Адиб, 2004, саҳ. 237.

²³. Ҷамон асар, саҳ. 240.

²⁴ Луғатномаи «Деххудо» Техрон, 1385 саҳ. 770.

Муҳаққиқ аввалин бор дар илми бадеи форсизабонон раванди такмил ва инкишофи ҳар як санъати бадеӣ, истилоҳоти шеърӣ ва айбҳои шеърӣ аз пайдоиш то имрӯз зина ба зина нишон додааст. Масалан, зимни баррасӣ ва шинохти санъати **таҷнис** муаллиф ба риояти урфи бадеъшиносон аввал маъноӣ луғавӣ калимаро нишон дода, сипас ба шарҳу эзоҳи маъноӣ истилоҳии он оғоз менамояд. Дар раванди таҳқиқ профессор А.Сатторзода ибтикороти Атоулло Ҳусайнӣ, Сирочиддин Саккоӣ, Рашиди Ватвот, Ҳусайн Воизи Кошифиро дар шинохти санъати таҷнис ба мушоҳида гирифта, ҳамзамон тамоми чизеро, ки муҳаққиқони дигар ки дар ин замина илова кардаанд, зикр менамояд.

Дар «Такмилаи бадеӣи форсии тоҷикӣ» санъатҳои лафзӣ, санъатҳои маънавӣ, истилоҳоти шеърӣ ва айбҳои шеърӣ дар бобҳои алоҳида муаррифӣ шудааст, ки ин дар нигоштаҳои қаблӣ ба мушоҳида намерасад. Масалан, муаллифони китоби «Бадеъ ва қофия»-и Муҳаммади Ҳазоилӣ ва Ҳасан Содоти Носирӣ танҳо дар боби «Баъзе аз санъати бадеӣ» саноеъи бадеиро ироа медоранд, вале аз масъалаи ба санъатҳои лафзӣ ва маънавӣ чудо намудани онҳо бо сабабҳои номаълум сарфи назар кардаанд. Шояд сабаб он бошад, ки муаллифони мазкур дар таснифи саноеъи бадеъ ихтилофоти назарро дар миёни асҳоби бадеъ бештар ба мушоҳида мегиранд: «Лекин нисбати баъзе аз саноеъ миёни асҳоби бадеъ ихтилоф аст, баъзе онҳоро дар шумори саноеъи лафзӣ ба шумор миёваранд ва иддае онҳоро саноеъи маънавӣ мепиндоранд».²⁵ Мутаассифона, ин муаллифон мавқеи худро дар масъалаи зикршуда муайян накарда, баръакс аз баҳсҳои дар ин раванд ҷараёndoшта, канораҷӯӣ менамоянд: «Чун вуруд дар ин гуна маубоҳис барои мубтадиён зарурат надошт, дар ин китоб тақсими дигаре гузида шуд ва ба тақсими маъмул раҷахон (бартарӣ) ёфт»²⁶. «Тақсими маъмул» гуфта муаллифон кадом меёрро дар назар доранд, муайян нест. Онҳо саноеъи мавриди назараонро ба ду пора чудо менамоянд, ки ин гуна тақсим дар ягон рисолаи бадеъ ба назар намерасад:

- 1) Пораи нахустин: Санъате, ки дар назм ва наср, ҳар ду ба қор аст.
- 2) Пораи дуввум: Санъати махсус ба шеър.

Ба қавли профессор А. Сатторзода «Суннати санъатҳои бадеиро ба санъатҳои бадеии лафзӣ ва санъатҳои бадеии маънавӣ тасниф намудан ва овардани зикри онҳо дар бахшҳои чудогонаро дар бадеӣи форсии тоҷикӣ метавон гуфт, ки муаллифи

²⁵ «Бадеъ ва Қофия», таълифи Муҳаммад Ҳазоилӣ ва Ҳасан Содоти Носирӣ, Техрон 1336, саҳ. 59

²⁶ Ҳамон ҷо.

«Бадоеъулсаноеъ» расмӣ гардонидааст. Гумон меравад, ки соҳиби «Маҷмаъулсаноеъ» Низомиддин Аҳмад аз ӯ пайравӣ намудааст»²⁷.

«Такмилаи бадеъи форсии тоҷикӣ» қариб тамоми сарчашмаҳои илми бадеъиро фаро гирифтааст. Зеро муаллиф дар он ҳар як санъати бадеӣ, истилоҳот ва айбҳои шеърро дар таҳаввул ва тақомули он аз оғози пайдоиш то имрӯз баррасӣ намуда, иштибоҳи мавҷударо дар замина рафъ кардааст. Зимнан чунин корро ҳеч яке аз бадеънигорон то ҳол дар ин сатҳ ва бо ин фарогирӣ анҷом надидааст.

Бино бар шаҳодати муаллиф аввалин ва қадимтарин таърифи санъатҳои бадеӣ дар таърихи назариёти адабии форсии тоҷикӣ аз Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ буда, он дар боби нухуми «Асосулиқтибос» оварда шудааст: «Ва ҳилатҳои саноеъиро, ки мутааллиқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад, санъат хонанд».²⁸ Профессор Сатторзода ҳамчунин таърифи чанде²⁹ аз муҳаққиқони муосир, аз ҷумла, Сайидмахмуди Нишот, Ҷалолиддини Ҳумой, Туракули Зеҳнӣ, Расул Ҳодизодаро мавриди муқоиса қарор дода, ба чунин хулоса меояд, ки : «Аммо, муттаассифона, бояд гуфт, ки таърифҳои онҳо, дар моҳият ё такрори гуфтаҳои Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ ва ё аз он чандон дур набуда ва ори аз нукоти умда ва асосӣ, яъне моҳияти офариниши санъатҳои бадеӣ мебошанд»³⁰. Пайдост, ки ба ин хулоса муаллиф дар натиҷаи омӯзиши дақиқназаронаи таърифҳои мавҷуда омада, ҳамзамон дар поварақ ин таърифҳоро овардааст, то ки хонанда ва муҳаққиқон худ аз онҳо қазоват кунанд.

Профессор А. Сатторзода бори нахуст дар таърихи бадеии форси тоҷикӣ таърифи ҷомеъи санъатҳои бадеъиро додаст. Ӯ навиштааст: «Санъатҳои бадеӣ ҳилатҳоеро гӯянд, ки тааллуқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ҳар ду бувад ва ҷиҳати ороиши шакли асари бадеӣ ва ба хоҳири расоӣ ва барҷаста сохтани мӯҳтавои он истеъмол мешаванд»³¹. Пайдост, ки таъкиди омилҳои «орозиши шакли асари бадеӣ» ва «ба хоҳири расоӣ ва барҷаста сохтани мӯҳтавои он», ки аз хусусиятҳои муҳимтарини саноеъи бадеӣ ба ҳисоб мераванд, дар ин таъриф муҳим мебошад.

Баҳси дигари муҳаққиқ дар бобати моҳият ва вазифаҳои саноеъи бадеии лафзӣ ва маънавӣ мебошад. Зимни хулосабарориҳо дар ин масъала профессор А.Сатторзода барои равшану возеҳ муайян намудани вазифаҳои ин санъатҳо ҳамзамон

²⁷ Сатторзода А. «Такмилаи бадеъи форсии- тоҷикӣ» Душанбе: Адиб, сах. 9.

²⁸ Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ .«Асос-ул-иктибос». Техрон, 1328, сах.588.

²⁹ Устод Сатторзода таърифи саноеъи бадеъиро дар нигоштаҳои Насириддини Тӯсӣ, Саидмахмуди Нишот, Ҷалолиддин Ҳумой , Т. Зеҳнӣ ва Р. Ҳодизодаро оварда, ҳамаи онҳоро такрори таърифи Насириддини Тӯсӣ меҳисобад.

³⁰ Сатторзода А. «Кӯҳна ва нав»- Душанбе: Адиб, 2004, сах.175.

³¹ Сатторзода А. «Такмилаи бадеъи форсии- тоҷикӣ» Душанбе: Адиб, сах. 355.

фарқи саноеъи бадеъии лафзӣ ва маънавиро таъкид кардааст: «Санъатҳои бадеъии лафзӣ ҷиҳати зиннат ва ороиши калом, яъне зебӣ ва хушоҳангии он, ки дар истилоҳ «фасоҳат», яъне равонии каломаш хонад ва санъатҳои маънавӣ ба хоҳири расоӣ ва барҷастагии маънӣ, ки дар истилоҳ «балоғати суҳан»-аш ғӯянд, истифода менамуданд».³²

Аксари донишмандони илми бадеъ, дар истифодаи саноеъи бадеъ, ҳадди муайян гузоштаанд, аз ҷумла Шамс Қайси Розӣ онро «далели маҳорати суҳанварӣ доништа, валекин ба шартӣ он ки бисёр нағардад ва бо ҳам афтода набошад»³³. Ин нуктаи Шамс Қайси Розӣ бо «назариҳои ҳадди эътидол» машхур гашта, ба шоирон ва нависандагон аз суҳанбозиҳои бемаврид худдорӣ карданро тақозо менамуд. Вале тоифае аз адибони порсигӯӣ, ба қавли профессор А.Сатторзода «ба назариҳои «ҳадди эътидол» дар истифода аз санъатҳои бадеъӣ» пушти по заданд. Дар натиҷаи «зиёдрӯӣ» дар истифодаи санъатҳои бадеъӣ онҳо санъатҳоеро ихтироъ кардаанд, ки шеърро ба мураккаб ва маснӯъгардонданд. Аксари пажӯҳишгарони бадеъшиносон тамоюли «бозори санъатсозӣ ва мунҳариф сохтани суҳан ва зоеъ кардани калом»-ро ба давраи асримиёнагии илму адаби тоҷик мансуб медонанд. Муаллифи китоби «Зеби суҳан ё илми бадеъӣ порсӣ» Саййидмаҳмуди Нишот дар ин бора чунин менигорад: «Агар ба ба тадриҷ ба зуҳури илми бадеъ низ рӯчӯ кунем, мулоҳиза мекунем, ки шеърҳо ва насрҳои қадимаи мо, ки ба асри Саффорӣ, Сомонӣ ва Ғазнавӣ навишта шуда, бисёр сода, табиӣ ва бетакаллуф аст ва ба умури айнӣ ва васфҳои табиӣ бештар эҳтимом шуда, камтар ба зоеъи бадеъӣ омехтааст. Аммо баъд аз он мебинем, ки батадриҷ бозори санъатбозӣ ва мунҳариф сохтани суҳан ва зоеъ кардани калом гарм шуда, удабо, шуаро ва нависандагон дар кашфи саноеъи ҷадид ва овардани истилоҳоти тоза аз якдигар ба мусобиқат ва ҳамчашмӣ пардохтаанд ва издиёди (зиёдшавӣ) саноеъ асомии тозаро навъи ҳунаро ва бартариҳои фазли хеш шумурдаанд ва аз ин бобат, ҳатто аз зикри алқоб, луғот ва калимоти мураккаб ва ғализи тозӣ худдорӣ накардаанд ва ҳамин равиюро ба ирс ба ояндагон муҳаввил ва ҷунг³⁴ ва дафтарро аз ин қабил тараҳот (газоф) ва пирояҳо оғанда

³² Сатторзода А. «Такмили бадеъи форсии- тоҷикӣ» Душанбе: Адиб, сах. 8.

³³ Шамси Қайси Розӣ. Ал-Муъҷам. Душанбе: - Адиб, 1991, сах. 264.

³⁴ Ҷунг- дафтари бузург, ки дар он ашӯр ва матолиби гуногун навишта шуда бошад.

сохтаанд ва аз 17 санъати Ибни Муътаз ба қурби 200 ва афзунтар расондаанд...»³⁵

Профессор А. Сатторзода ба така бар назари Хоча Насириддини Тӯсӣ чунин менигорад: «Ин навоварӣ дар назарияи санъатҳои бадеӣ он буд, ки мантиқиён санъатҳои бадеӣ ва ё ба таъбири худашон «ҳиллатҳои саноеъ»- ро аз ҷумлаи умуре доништаанд, ки иқтисоӣ тахайюл мекунад, яъне каломро мухайял месозад»³⁶. Ин нуктаи хеле муҳим аҳамияти саноеъи бадеиро дар ҳунари суханварӣ барҷаста нишон дода, аҳли суханро ба он водор менамояд, ки саноеъи бадеиро тарзе истифода намоянд, ки зиндагӣ ва воқеият шоирона бозофаринӣ шавад.

Ҳамин тариқ, китоби нави профессор А. Сатторзода «Такмилаи бадеӣ форсии тоҷикӣ» барои тақомули ҳунари адабӣ дар шеъри муосири форсии тоҷикӣ заминаи муайяни назариро ба вучуд оварда, доираи пажӯҳиши бадеъишиносии муосиро вусъат мебахшад ва ба рушди назариёти адабии муосири форсии тоҷикӣ ва кишварҳои ҳамзабон мусоидат хоҳад кард.

НУРМУҲАММАД ОДИНАЕВ

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ДРЕВНЮЮ НАУКУ

В данной статье рассмотрено значение книги профессора А.Сатторзода «Такмилаи бадеӣ форсии тоҷикӣ», в которой, по мнению автора статьи, впервые в истории науки о персидскоязычном художественном слове глубоко и всесторонне проанализирован процесс формирования и совершенствования художественных приёмов, поэтических терминологий, а так же выявлены ошибки, допускаемые **поэтами** в создании поэтических произведений. Книга вбирает огромный период развития персиязычной поэзии- с момента возникновения по современную эпоху.

Ключивые слова: стих, поэзии, эпоха, слова, художественных приёмов, поэтических терминологий, процесс.

NURMUHAMMAD ODINAEV

A NEW LOOK AT THE ANCIENT SCIENCE

³⁵ Саййидмахмуди Нишот. Зеби сухан ё илми бадеӣ порсӣ.- Техрон, 1342, сах.8.

³⁶Сатторзода А. «Такмилаи бадеӣ форсии- тоҷикӣ» - Душанбе: Адиб, сах. 8.

This article discusses the value of the book by Professor A.Sattorzoda "Takmilai badei tojik FORCE", which, according to the author, for the first time in the history of the science of the art word persidskoyazychnom vsestronne deeply and analyze the process of formation and perfection of artistic techniques of poetic terminology, as well as identified errors made by poets to create poetry. The book incorporates a vast period of persiyazychnoy poetry from the time of occurrence for the modern era.

Key words: a verse of poetry, age, speech, artistic techniques of poetic terminology, process.

МУАЛЛИФОНИ ШУМОРА

Аламшоев Муқбилшо- мудири шуъбаи забонҳои помиири
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҚТ, доктори илмҳои филология.

Мардонӣ Тоҷиддин – сарҳодими илмии шуъбаи арабшиносии
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Раҳимӣ Бобобек– ходими пешбари илмии шуъбаи Эрон ва
Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҚТ.

Раҳимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии АИ ҚТ
номзади илмҳои филология.

Сангинов Аҳмадҷон –ходими пешбари илмии шуъбаи
фарҳангшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон, номзади илмҳои
филология, дотсент.

Санъатӣ Муҳаммадҳасан–унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Абдунабӣ Сатторзода- доктори илми филология, профессор, мудири
шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва
мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ.

Султон Мирзо Ҳасан – ходими пешбари шуъбаи фарҳангшиносии
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Сӯфиев Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
А.Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология.

Турсунов Акбар - директори Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви
вобастаи АИ ҚТ, доктори илми фалсафа.

Ҷӯраев Ғаффор –сарҳодими илмии шуъбаи забони Институти
забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии
АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аламшоев Мукбилшо - заведующий отделом памирских языков Института гуманитарных наук АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Джураев Гаффар –главный научный сотрудник отдела языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Мардони Тоджиддин - главный научный сотрудник отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

Рахими Бобобек – ведущий научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан,

Рахимов Дилшод -заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук,

Сангинов Ахмаджон –ведущий научный сотрудник Отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, доцент.

Санъати Мухаммадхасан– соискатель Таджикского государственного педагогического университета им С.Айни.

Сатторзода Абдунаби - заведующий отдел истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор.

Султон Мирзо Хасан - ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Суфиев Шодимухаммад– заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук.

Турсунов Акбар – директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» дар Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) нашр мешавад.

Дар маҷалла мақолаҳо, ахбор, тақризҳо, маводи иттилоотӣ дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр мегардад ва барои ҷоп ҳамчунин мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Фишурдаи мақола, ки ҳамроҳ бо он пешниҳод мегардад, бояд ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳия гардад.

Дар мақолаҳои ба ҷоп пешниҳодшуда муаллиф бояд мубрам будани мавзӯро асоснок намояд, гузориши возеҳи ҳадафу мақсади таҳқиқ, истидлоли илмӣ, ҳулосаю натиҷаҳои пешниҳод намояд, ки аз лиҳози навоҷарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафедаи андозаи стандартӣ (А4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва қор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- воқеаномаи ҳаёти илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ҷ. 1.

2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноӣ калимаи тоҷик // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р.Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ кунанд, дар он таҳриру ислоҳ ворид карда, ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»
Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, например:

3. Айни С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность»

Телефон: 221-22-40.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Аъзон ҳайати таҳрир:

Зикриёев Фарҳод - сарҳодими илмӣи шуъбаи забони тоҷикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология, профессор;

Имомов Маҳмадисуф - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи таърих ва низоъҳои минтақавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми таърих;

Қодиров Ғиёсиддин – муовини директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ оид ба илм, номзади илми филология;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимҷон – мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддин - сарҳодими илмӣи шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарҳодими илмӣи шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Мухаммадиев Шамсиддин - ҳодими калони илмӣи шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдуҳолик – ҳодими калони илмӣи шуъбаи адабиёти муосири Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Обидов Додҷон - сарҳодими илмӣи шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - сарҳодими илмӣи шуъбаи Ҳиндустон Покистон Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми таърих;

Раҳимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмӣи шуъбаи адабиёти муосири Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Рачабов Ҳабибулло - мудири шуъбаи Ҳиндустон ва Покистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Сабзаев Саидкул – мудири шуъбаи забони тоҷикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология;

Саймиддинов Додихудо – раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон - директори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҚТ, доктори илми филология, муовини сармуҳаррир;

Самад Валӣ – ҳодими пешбари шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология, профессор;

Сӯфиев Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Турсунов Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми фалсафа, сармуҳаррир;

Ҳочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмӣи шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология;

Сведения о членах редакционной коллегии

Зикриёев Фарход – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом истории и региональных конфликтов Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Кодиров Гиёсиддин –заместитель директора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ по науке, кандидат филологических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон –заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мардони Тоджиддин - главный научный сотрудник отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин –старший научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

Набави Абдухолик– старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Обидов Дододжон - главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музаффар - главный научный сотрудник отдела Индии и Пакистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дилшод – заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Шозамон - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло - заведующий отделом Индии и Пакистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Сабзаев Саидкул – заведующий отделом таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймиддинов Додихудо – председатель Комитета языка и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, член- корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон - директор Национальной библиотеки Таджикистана, академик АН РТ, доктор филологических наук заместитель главного редактора;

Самад Вали – ведущий научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Суфиев Шодимухаммад – заведующий отделом Ирана и Афганистан Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсунов Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ,член- корреспондент АН РТ, доктор философских наук, главный редактор;

Хаким Аскар – заведующий отделом современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;
Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

Ба матбаа 00.00.2012. тахвил шуд. Ба чопаш 00.00.2012 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Коғази офсет. Чопи офсет. Чузъи чопӣ 27,25.
Адади нашр 00 нусха. Супориши № 00. Нархаш шартномавӣ.

ЧДММ «Шуҷоиён»
ш. Душанбе, хиёбони «Дӯстии халқҳо», 47

Абдулғани Барзинмехр- устои Донишгоҳи Балх, Ҷамҳурии Ислонии Афғонистон, номзади илми филология.

Абдулғафури Орзу-сафири кабири Ҷамҳурии Ислонии Афғонистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктор.

Аббосалии Иброҳимӣ-унвонҷӯи АИ Ҷумҳурии Арманистон

Акбари Турсон-директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми фалсафа, узви вобастаи АИ ҚТ.

Аскар Ҳаким - Шоири халқии Тоҷикистон, мудирӣ шуъбаи адабиёти нав ва наватарини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология.

Қодирова Салтанат - унвонҷӯи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ.

Охонниёзов Абдурахмон - соискатель ИГН АН РТ

Охонниёзов Абдурахмон-унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҚТ

Настаран Иброҳимзода - унвонҷӯи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ.

Эмомов Асрориддин- мудирӣ кафедраи филологияи араби Донишгоҳи ислонии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа, номзади илмҳои филологӣ, дотсент.

Мардонӣ Тоҷиддин – сарҳодими илмии шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Мардони Тоджиддин - главный научный сотрудник отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

Мисбоҳиддини Нарзиқул –профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология.

Шамсиддин Муҳаммадиев –

Рахимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии АИ ҚТ номзади илмҳои филология.

Рахимов Дилшод -заведующий отделом фолклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук.

Сангинов Аҳмадҷон- ходими пешбари илмии шуъбаи луғатшиносӣ ва луғатнависӣ ва вожашиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ, номзади илми филология, дотсент.

Сангинов Ахмаджон –ведущий научный сотрудник Отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, доцент.

Сӯфиев Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология.

Суфиев Шодимуҳаммад– заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук.

Турсунов Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илми фалсафа.

Турсунов Акбар – директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук.

Нурмуҳаммад Одинаев - номзади илми филологӣ

Dilshod Rahimov
Candidate of Philological Studies
Head of the Department of Folklore,
Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage,
AS RT.
e-mail: dilshodr@gmail.com
tel.: 907-84-27-85